

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ภูมิศาสตร์ทางวัฒนธรรมของภาคตะวันออก

สภาพทางภูมิศาสตร์ ภาคตะวันออกประกอบด้วยจังหวัดจันทบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ตราด นครนายก ปราจีนบุรี ระยอง และสระแก้ว¹ มีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 36,502.5 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 7.11 ของพื้นที่ทั้งประเทศ มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับจังหวัดสระบุรี จังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดบุรีรัมย์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย

ทิศใต้ ติดต่อกับอ่าวไทย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับกรุงเทพมหานคร จังหวัดสมุทรปราการ และอ่าวไทย²

ลักษณะภูมิประเทศ ภาคตะวันออกเป็นที่ราบลุ่ม ที่สูง และป่าเขา รวมทั้งชายฝั่งทะเล และเกาะต่าง ๆ ทางตอนบนของภาคมีเทือกเขาสันกำแพงกั้น แยกภาคตะวันออกออกจากภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดฉะเชิงเทรา และจังหวัดนครนายก มีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำนา ทางตะวันออกเฉียงใต้มีทิวเขาบรรทัดกั้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย ตอนล่างของภาคมีเทือกเขาจันทบุรี ซึ่งมียอดเขาสอยดาวได้เป็นยอดเขาสูงที่สุดในภาคตะวันออก เทือกเขานี้เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำที่มีความสำคัญได้แก่ แม่น้ำบางปะกง แม่น้ำประแส แม่น้ำจันทบุรี ซึ่งเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญของพื้นที่ภูมิภาค โดยลักษณะภูมิประเทศของภาคตะวันออกประกอบด้วย 3 ส่วนที่สำคัญคือ

1. ทิวเขา เป็นแนวยาวอยู่ทางตอนกลางของภาคในแนวทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบด้วยทิวเขา 2 ทิวเขา คือ ทิวเขาจันทบุรี และทิวเขาบรรทัด ทิวเขาจันทบุรีตั้งต้นจากอำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี ไปสิ้นสุดที่อำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรี มีความยาว 281 กิโลเมตร ทิวเขานี้แบ่งน้ำไหลเป็น 2 ทาง คือ ทางเหนือไหลไปลงแม่น้ำปราจีนบุรี-บางปะกง ส่วนทางใต้ไปลงแม่น้ำสายสั้น ๆ ซึ่งไหลลงสู่อ่าวไทย ส่วนทิวเขาบรรทัดอยู่ถัดจากทิวเขาจันทบุรีไปทางตะวันออก มีทิศทางในแนวเหนือ-ใต้ กั้นพรมแดนประเทศไทยกับประเทศกัมพูชาโดยตลอด ตั้งแต่อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด จนถึงที่สุดทิวเขาที่แหลมสารพัดพิชในอำเภอกลองใหญ่ จังหวัดตราด

¹ตั้งเป็นจังหวัดตามพระราชบัญญัติจัดตั้งจังหวัด พ.ศ.2536 ตั้งแต่วันที่ 1 ธันวาคม 2536.

²สมุดรายงานสถิติภาค. ภาคตะวันออก พ.ศ.2536. 2536. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

2. ที่ราบลุ่มน้ำและที่ราบลอนลาด บริเวณที่ราบลุ่มน้ำใหญ่ที่สุดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ ที่ราบลุ่มน้ำปราจีนบุรี-บางปะกง พื้นที่ซึ่งอยู่ห่างจากที่ราบลุ่มน้ำไปทางด้านทิศเหนือสู่ทิวเขาสันกำแพง และด้านทิศใต้สู่ทิวเขาจันทบุรี มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลอนลาด คือ ที่ระดับสูง ๆ ต่ำ ๆ เกิดจากการผุพังสลายตัวของหินตามบริเวณลาดเขา มีเนินเขาเตี้ย ๆ สูงประมาณ 200 เมตร ปรากฏอยู่ประปราย

3. ที่ราบชายฝั่งทะเล ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีฝั่งทะเลยาว 515 กิโลเมตร และมีเพียงจังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดสระแก้ว และจังหวัดนครนายกเท่านั้นที่มีพื้นที่ไม่อยู่ติดทะเล สำหรับที่ราบชายฝั่งทะเลที่สำคัญมีดังนี้คือ

3.1 ฝั่งทะเลจังหวัดฉะเชิงเทรา เริ่มจากบริเวณด้านทิศตะวันตกของปากแม่น้ำบางปะกงไปจนถึงเขตติดต่อกับจังหวัดชลบุรี มีลักษณะเป็นหาดโคลนโดยตลอดลงมาทางใต้ ชายทะเลส่วนใหญ่เป็นหาดทราย

3.2 ฝั่งทะเลจังหวัดชลบุรี มีลักษณะวกโค้งไปมาทำให้เกิดเป็นอ่าวต่าง ๆ คั่นออกจากกันด้วยแหลมขนาดเล็ก

3.3 ฝั่งทะเลจังหวัดจันทบุรี ลักษณะคล้ายฝั่งทะเลของจังหวัดระยอง คือ มีหาดเป็นช่วงสั้น ๆ ส่วนใหญ่เป็นโคลน หรือทรายปนโคลน แต่เดิมชายฝั่งมีป่าชายเลนเกือบตลอดแนว ปัจจุบันได้รับการปรับเป็นฟาร์มเลี้ยงกุ้งและหอย เช่นที่อ่าวคุ้งกระเบน อ่าวเกาะนกก และตั้งแต่ปากน้ำจันทบุรีไปจนถึงปากน้ำเวฬุ

3.4 ฝั่งทะเลจังหวัดตราด ประมาณครึ่งหนึ่งของฝั่งทะเลเป็นหาดโคลนหรือทรายปนโคลน และอีกครึ่งหนึ่งเป็นหาดทรายหน้าแคบ

ชายฝั่งทะเลของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเกาะตั้งเรียงรายอยู่ตามชายฝั่งรวม 144 เกาะ ในจำนวนนี้เป็นเกาะในเขตจังหวัดตราด 50 เกาะ และในเขตจังหวัดชลบุรี 43 เกาะ เกาะในจังหวัดชลบุรีเป็นเกาะขนาดเล็ก เกาะที่มีขนาดใหญ่พอสมควรได้แก่ เกาะคราม เกาะสีชัง เกาะล้าน และเกาะไผ่ จังหวัดระยองมีเกาะชายฝั่งรวมทั้งหมด 12 เกาะ มีขนาดใหญ่และขึ้นชื่อมากที่สุดคือ เกาะเสม็ด เกาะนี้มีหาดทรายสวยงาม ทางด้านทิศเหนือของเกาะเป็นทรายละเอียดสีขาวที่เรียกว่า “ทรายแก้ว” จังหวัดตราดมีเกาะขนาดใหญ่อยู่หลายเกาะด้วยกัน เกาะใหญ่ที่สุดคือ เกาะช้าง และรองลงมาคือ เกาะกูด¹

¹ คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจจัดทำหนังสือภูมิทัศน์ไทย. ภูมิทัศน์ไทย. 2539. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ชุมชนและเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรม ลักษณะชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นดินแดนที่มีผู้คนเข้ามาอาศัยและตั้งหลักแหล่งตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มีชุมชนสำคัญ คือ บริเวณโคกพนมดี ตำบลท่าข้าม อำเภอพนสนธิคม จังหวัดชลบุรี และบริเวณข้างเคียง เช่น โคกระกา และท้องที่อำเภอพานทองจังหวัดชลบุรี พื้นที่บริเวณนี้เป็นชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่มีอายุราว 5,000 – 3,250 ปี นอกจากนี้ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าและเส้นทางการติดต่อ ของอาณาจักรสำคัญมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงเป็นที่รวมของประชากรหลายเชื้อชาติ นอกจากประชากรไทย ยังมีประชากรเชื้อสายเขมร จีน ลาว ญวน และกลุ่มมุสลิมปาเกีสถาน รวมถึงชองและกะเหรี่ยงที่เป็นชนกลุ่มน้อยด้วย ประชากรหลายเชื้อชาติที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้นำเอาความเชื่อ ศาสนา (พุทธมหายาน) ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม ภูมิปัญญา และเทคโนโลยีในการประกอบอาชีพติดตัวเข้ามาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น ประชากรเชื้อสายจีนเข้ามาพร้อมกับภาษา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี และเทคโนโลยีการต่อเรือสำเภา เรือประมง การแกะสลักหิน การเขียนภาพ การเลี้ยงสัตว์ปีก ทำประมง ทำโรงสีข้าว เป็นต้น ส่วนประชากรเชื้อสายลาวที่อพยพเข้ามาในแผ่นดินของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เข้ามาพร้อมภาษา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และเทคโนโลยีการทอผ้า การทำเครื่องจักสาน ประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นต้น

ลักษณะภูมิประเทศและเขตทางวัฒนธรรม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูง สลับกับภูเขาที่อยู่ตอนกลางค่อนข้างต่ำทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพื้นที่ตั้งอยู่ในเขตจังหวัดระยอง และจังหวัดจันทบุรี ส่วนพื้นที่ราบชายฝั่งบริเวณด้านตะวันตกของพื้นที่ มีภูเขาอยู่กระจัดกระจายตามแนวเหนือใต้ ในเขตจังหวัดชลบุรี ลักษณะภูมิประเทศเช่นนี้ ทำให้เกิดพื้นที่ลุ่มน้ำย่อยหรือขนาดเล็กอยู่ทั่วไป ทั้งนี้ประมาณร้อยละ 50 ของพื้นที่ลุ่มน้ำทั้งหมด¹ โดยมีแม่น้ำบางปะกงเป็นแม่น้ำสายสำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีความยาว 150 กิโลเมตร และมีต้นน้ำที่เกิดจากแคว 2 แคว คือ แควหนุมานกับแควสระแก้วไหลมาบรรจบกันที่อำเภออินทร์บุรี และไหลไปทางทิศตะวันตก ผ่านจังหวัดปราจีนบุรี และจังหวัดฉะเชิงเทราลงสู่อ่าวไทยที่บริเวณปากน้ำบางปะกง

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือครอบคลุมพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี สระแก้ว ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด โดยจังหวัดที่มีพื้นที่มากที่สุดคือ จังหวัดสระแก้ว มีเนื้อที่ 7,195.1 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 19.7 ของพื้นที่ภาค รองลงมาได้แก่จังหวัดจันทบุรี ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี ชลบุรี

¹การดี มหาจันทร์. “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ 6(5) พฤศจิกายน 2540. หน้า 17

ระยอง และตราด โดยจังหวัดนครนายกมีเนื้อที่น้อยที่สุดคือ 2,122.0 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 5.8 ของพื้นที่ภาค¹ โดยสามารถแบ่งเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรมของภาคตะวันออกได้ดังนี้คือ

1. ภาคตะวันออกตอนล่าง ภาคตะวันออกตอนล่างมีเนื้อที่ประมาณ 17,500 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมจังหวัดจันทบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดตราด และจังหวัดชลบุรีบางส่วน² ประชากรส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพประมง ในขณะที่ชาวนาเปลี่ยนอาชีพไปประกอบอาชีพอื่น เช่น ทำนา กุ้ง เลี้ยงปลา ปลุกพืช เป็นต้น ทั้งนี้เพราะอาชีพประมงมีรายได้สูง ทำให้คนไม่ยอมเปลี่ยนอาชีพ เพศชายมัก ประกอบอาชีพประมงมากกว่าเพศหญิง³ ภาษาที่ใช้กันมาก รองลงมาจากภาษาไทยคือ ภาษาจีน มีการใช้ในเขตอำเภอเมืองจังหวัดชลบุรี และจังหวัดจันทบุรี โดยสามารถแบ่งเขตทางวัฒนธรรมได้เป็น 2 ส่วน คือ

1.1 บริเวณชายฝั่งทะเลตอนบน พื้นที่ชายฝั่งทะเลจังหวัดจันทบุรี และจังหวัดระยอง มีศักยภาพทางการพัฒนาสูงสุดของภาคตะวันออก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกรุงเทพมหานคร ในรัศมี 70 – 200 เมตร ได้รับบริการพื้นฐานของรัฐบาลประเภทไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ การคมนาคม ทางถนน ทางรถไฟที่สะดวก ชุมชนที่ตั้งอยู่ชายทะเลสามารถทำประมง และอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้อง มีท่าเรือและธุรกิจการท่องเที่ยว มีสถาบันการศึกษาทุกระดับ พื้นที่บริการที่สำคัญ คือ เทศบาลเมืองชลบุรี เป็นศูนย์กลางธุรกิจการค้า และการบริหารงานของรัฐบาล เทศบาลเมืองระยองเป็นศูนย์กลาง การบริการการศึกษา และวิจัยด้านเทคโนโลยี เมืองพัทยาศูนย์กลางธุรกิจการค้าและการท่องเที่ยว รวมทั้งชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่บริเวณนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด และแหลมฉบัง จังหวัดระยอง

1.2 บริเวณชายฝั่งทะเลตอนล่าง พื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลจังหวัดจันทบุรี จนถึงจังหวัดตราด ตอนล่างของเขตพื้นที่จดชายแดนกัมพูชา มีการคมนาคมขนส่งทางถนนเลียบชายฝั่งทะเลต่อเนื่องกับ พื้นที่ชายฝั่งทะเลตอนบน และจังหวัดปราจีนบุรี ห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 200 – 500 กิโลเมตร เป็นแหล่งผลิตผลไม้ พืชสวน แหล่งผลิตอัญมณี และแหล่งประมงน้ำเค็มที่สำคัญ ชุมชนที่สำคัญคือ

¹ สมุดรายงานสถิติภาค. ภาคตะวันออก พ.ศ.2536. 2536. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

² เขตอำเภอเมือง ศรีราชา ลัดทึบ บางละมุง หนองใหญ่ และบางส่วนของอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา,

³ บุญเดิม พันรอบ และภารดี มหาจันทร์. การสำรวจลักษณะสังคมและวัฒนธรรมพื้นบ้าน ภาคตะวันออก. 2522. หน้า 30.

เทศบาลเมืองจันทบุรี เป็นศูนย์กลางวิชาการสำหรับภาคตะวันออกตอนล่าง ศูนย์กลางการผลิตเพื่อการส่งออกผลไม้ การผลิตอัญมณีเครื่องประดับ รวมทั้งศูนย์กลางการประมงน้ำเค็ม เทศบาลเมืองตราด เป็นศูนย์กลางการค้าระหว่างไทยกับกัมพูชาจากจุดผ่านแดนที่อำเภอคลองใหญ่

2. ภาคตะวันออกตอนบน มีเนื้อที่ประมาณ 19,000 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมจังหวัด ฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี สระแก้ว และชลบุรีบางส่วน¹ ประชากรส่วนใหญ่เป็นคนไทย รองลงมาคือ เชื้อชาติปากีสถาน ทั้งนี้เพราะว่า ชาวภาคตะวันออกโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่จังหวัดฉะเชิงเทรา และจังหวัดชลบุรี มีชาวไทยมุสลิมอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก ชาวไทยมุสลิมอาจจะมีเชื้อชาติปากีสถาน ปนอยู่ และเป็นชนกลุ่มน้อยที่ใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออก² ชาวไทยที่พูดภาษาไทยเป็นภาษาพูดในบ้าน มีเพียงร้อยละ 60.53 นอกจากนั้นจะพูดภาษาถิ่นที่เป็นภาษาเฉพาะของตนเอง เช่น ภาษาลาว พวน ย้อ ไครราช เขมร เป็นต้น นับว่าภาคตะวันออกส่วนบนมีภาษาพูดที่แตกต่างกัน มากมาย³ โดยสามารถ แบ่งลักษณะเขตย่อยทางวัฒนธรรมได้เป็น 2 ส่วน คือ

2.1 บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำบางปะกง ครอบคลุมจังหวัดชลบุรีบางส่วน ฉะเชิงเทรา นครนายก และปราจีนบุรี ด้านตะวันตกมีเขตติดต่อกับกรุงเทพมหานคร รัศมี 70-150 กิโลเมตร มีการคมนาคม ทางถนน และทางรถไฟติดต่อกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประชากรในพื้นที่บริเวณนี้ประกอบอาชีพ ทำนา ทำปศุสัตว์เพาะเลี้ยงปลาน้ำจืด และปลูกผลไม้ ชุมชนที่สำคัญคือ เทศบาลเมืองฉะเชิงเทรา เทศบาลเมืองปราจีนบุรี และเทศบาลเมืองนครนายก โดยที่เมืองฉะเชิงเทราเป็นศูนย์กลางการคมนาคม ขนส่งทางบก ทางรถไฟ และทางน้ำผ่านแม่น้ำบางปะกงออกสู่ทะเล เชื่อมกับบริเวณชายฝั่งทะเลตอน บนของจังหวัดชลบุรี และระยอง

2.2 บริเวณตอนในของภาค ครอบคลุมพื้นที่ตอนกลางบริเวณรอยต่อระหว่างจังหวัดสระแก้ว จังหวัดปราจีนบุรี และจังหวัดใกล้เคียงจดชายแดนตะวันออก พื้นที่บริเวณเขตตอนในของภาค ยังขาด สาธารณูปโภคพื้นฐาน ส่วนพื้นที่อำเภอติดชายแดนไทย-กัมพูชา คือ อำเภออรัญประเทศและอำเภอ วัฒนานคร มีชุมชนที่สำคัญในบริเวณนี้ คือ เทศบาลตำบลอรัญประเทศ เทศบาลเมืองสระแก้ว เทศบาล ตำบลวัฒนานคร เทศบาลตำบลตาพระยา จังหวัดสระแก้ว เทศบาลตำบลบ้านสร้าง เทศบาลตำบล กบินทร์ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นต้น ชุมชนในพื้นที่เขตนี้มีขนาดเล็ก เป็นพื้นที่ทำกินใหม่ ประชากร

¹เขตอำเภอพนัสนิคม บ้านบึง บ่อทอง และพานทอง

²บุญเดิม พันรอบ และภารดี มหาจันทร์. การสำรวจลักษณะสังคมและวัฒนธรรมพื้นบ้าน

ภาคตะวันออก. 2522. หน้า 31.

³แหล่งเดิม. หน้า 37.

จะอพยพมาจากถิ่นอื่น เช่น ชนชาติลาว ชนชาติเขมร เป็นต้น โดยจะประกอบอาชีพเกษตรกรรม เพาะปลูกพืชไร่ พืชสวน พื้นที่นี้เป็นศูนย์กลางการให้บริการด้านการเกษตร และศูนย์กลางตลาดรับซื้อพืชไร่ พืชสวนที่สำคัญ

สภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรม ภาคตะวันออกเฉียงมีลักษณะภูมิประเทศแตกต่างกันใน 2 เขตหลักคือ ภาคตะวันออกเฉียงตอนบน ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบระหว่างภูเขา ตามแนวตะวันออก-ตะวันตก มีลุ่มน้ำขนาดใหญ่ คือ ลุ่มน้ำบางปะกง เป็นแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญ มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ เช่น ป่าชายเลน ป่าไผ่ ป่าเบญจพรรณ เป็นต้น ประชาชนจึงอาศัยพันธุ์ไม้จากธรรมชาติมาประดิษฐ์เป็นเครื่องจักสาน ด้วยไม้ไผ่ ใบจาก เถาวัลย์ หรือแกะสลักวัสดุจากธรรมชาติเป็นเครื่องใช้ของที่ระลึกต่าง ๆ นอกจากนั้น การปลูกสร้างบ้านเรือนของชุมชนในพื้นที่ตอนบนของภาคตะวันออกเฉียงนิยมปลูกสร้างเรือนริมฝั่งแม่น้ำในรูปแบบของเรือนสองชั้น ชั้นเดียว และเรือนแพ ตั้งอยู่ริมน้ำ เช่นบริเวณริมแม่น้ำบางปะกง คลองบางน้ำเปรี้ยวของจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น ลักษณะเรือนได้สะท้อนวิถีชีวิตชุมชนที่อาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นที่อยู่อาศัย และประกอบอาชีพ หรือการเดินทางติดต่อระหว่างกันของชุมชนริมแม่น้ำในอดีต หรือในช่วงเทศกาลประเพณีสำคัญ วัตถุประสงค์อยู่ริมน้ำจะมีกิจกรรมทางศิลปะและวัฒนธรรมเพื่อการเฉลิมฉลองและสมโภชน์ เช่น การแข่งเรือ การลอยกระทง เป็นต้น

ชุมชนในพื้นที่ตอนในของภาคตะวันออกเฉียง จะตั้งอยู่ในที่ราบลุ่ม หรือที่ราบระหว่างภูเขา ลักษณะการปลูกสร้างเรือนจะนิยมยกพื้นตัวเรือนให้สูง มีชาน และระเบียงกว้างเพื่อใช้ความว่างของพื้นที่ส่วนนี้ในหลาย ๆ ลักษณะ เนื่องจากพื้นที่ตั้งชุมชนส่วนนี้จะประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมเป็นหลัก ตัวเรือนจะมีการสร้างหลายรูปแบบตามการใช้สอย ได้แก่ เรือนใฝานา เรือนข้าว (ขุ้ง) เรือนเกวียน¹ และเรือนอาศัย ประกอบกับประชากรในเขตตะวันออกเฉียงตอนบน มีหลายเชื้อชาติ วัฒนธรรมในเขตนี้จึงมีรูปแบบและลักษณะที่เกิดขึ้นจากการผสมกันระหว่าง ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษา และความเชื่อของไทย และชนต่างเชื้อชาติ

ภาคตะวันออกเฉียงตอนล่าง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบและที่ดอน บริเวณชายฝั่งทะเลตอนล่างเป็นที่ราบเชิงเขา มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะในการเพาะปลูกไม้ผล และไม้ยืนต้น ลุ่มน้ำส่วนใหญ่ของ

¹สร้างส่วนชายคาตัวเรือนให้ยื่นออกมาคลุมพื้นที่ส่วนนี้ มีขนาดความสูงประมาณ 4 เมตร ให้เกวียนเข้าไปเก็บได้ ปัจจุบันจะใช้เป็นที่เก็บรถบรรทุกเล็ก (4 ล้อ)

ภาคตะวันออกเฉียงใต้จะเป็นลุ่มน้ำขนาดเล็ก เช่น ลุ่มน้ำจันทบุรี ลุ่มน้ำระยอง เป็นต้น การประกอบอาชีพประมง และอุตสาหกรรมเป็นอาชีพหลักของชุมชนในเขตพื้นที่หลักนี้ การปลูกสร้างเรือนของผู้ประกอบอาชีพประมงจะนิยมปลูกสร้างริมทะเล ตัวเรือนจะยกพื้นสูง เพื่อให้พื้นระดับที่น้ำทะเลจะท่วมถึง โดยเฉพาะพื้นที่ชุมชนบริเวณเชิงเขาริมทะเล และเกาะต่าง ๆ จะมีพื้นที่ใช้สอยของเรือนพักอาศัยค่อนข้างอเนกประสงค์ สามารถใช้พื้นที่ว่างส่วนต่าง ๆ เพื่อการประกอบอาชีพด้วย ประการสำคัญจะปลูกสร้างตัวสะพาน ให้ยาวและยื่นออกไปในทะเลมากเพื่อใช้พื้นที่ของสะพานสำหรับเป็นท่าจอดเรือและขนถ่ายสินค้าหรือสัตว์น้ำจากทะเล

การประกอบอาชีพประมงของประชากรและชุมชนชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงใต้ตอนล่างจะมีประเพณีไหว้เจ้า “ไหว้แม่ย่านางเรือ” หรือเทพอุปถัมภ์ของคนเรือ เพื่อให้การออกเรือเดินทางไปกลับโดยสวัสดิภาพ ซึ่งเจ้าแม่องค์ที่เคารพของคนเรือเชื้อสายจีนในไทยแต่เดิมมีหลายองค์ แต่เมื่อเวลาผ่านไปนานก็มีการปะปนกันมากขึ้นจนในขณะนี้มีฉายา “เจ้าแม่ทับทิม” ดูเหมือนจะเป็นฉายาที่ครอบคลุม เจ้าแม่ที่เป็นเทพอุปถัมภ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ มากกว่า นอกจากนี้จะมีประเพณี “ทำบุญเรือ” เป็นประเพณีสงฆ์ โดยนิมนต์พระมาทำพิธีเจริญพระพุทธมนต์ คล้ายกับการทำบุญบ้าน แต่การทำบุญเรือชาวประมง เชื่อว่ามีสาเหตุเนื่องมาจากผีร้าย และอำนาจลึกลับทำให้เกิดเหตุเภทภัย ประกอบอาชีพไม่ราบรื่น ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับน้ำและทะเลที่สำคัญของภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้อีกประเพณีหนึ่งก็คือ “ประเพณีทำบุญก่อดูพระทรายวันไหล” เป็นประเพณีของชุมชนอำเภอเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี และเป็นชุมชนชายฝั่งทะเล มีความเชื่อและความผูกพันกับทะเล

สภาพทางภูมิศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงใต้มีเทือกภูเขาหินอัคนี (แกรนิต) และหินแปรจำพวกหิน “ไนส์” ปรากฏเป็นบริเวณกว้างขวางทางซีกตะวันตกของภาคในเขตจังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง และจังหวัดจันทบุรี ส่วนซีกตะวันออกของภาคในจังหวัดตราด หินส่วนใหญ่เป็นหินทราย และหินปูน และมีหินอัคนีที่เป็นหินแกรนิต และหินบะซอลต์ ปรากฏอยู่เป็นบางบริเวณ ส่งผลให้ชุมชนในเขตตำบลเสม็ด ตำบลอ่างศิลา และอำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี มีการนำหินแกรนิตมาแกะสลักเป็นครกหินเพื่อการใช้สอยในครัวเรือน และแกะสลักหินแกรนิต หินทรายเป็นรูปทรงต่าง ๆ ที่สวยงามเพื่อนำไปใช้สำหรับการตกแต่งสวน และอาคารบ้านเรือน ส่วนในเขตพื้นที่อำเภอขลุง และอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราดมีแหล่งกำเนิดพลอยสีต่าง ๆ เช่น ทับทิม บุษราคัม ไพฑูริ เป็นต้น ชุมชนในเขตนี้จึงได้ชุด “พลอย” อันเป็นทรัพย์สินในดินที่มีค่ามาผลิตเป็นสินค้า “อัญมณีและเครื่องประดับ” สร้างรายได้ให้กับชุมชน จังหวัด ภาค และประเทศมาอย่างต่อเนื่อง

ชนต่างวัฒนธรรมในชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การตั้งถิ่นฐานในยุคแรกของมนุษย์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากการขุดค้นทางโบราณคดี พบที่ “โคกพนมดี” ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ตำบลท่าข้าม อำเภอพนมสนธิม จังหวัดชลบุรี สภาพภูมิประเทศเป็นเนินดินขนาดใหญ่ รูปร่างค่อนข้างกลม ห่างจากแม่น้ำบางปะกง ประมาณ 8 กิโลเมตร ห่างจากชายฝั่งทะเลประมาณ 20 กิโลเมตร จากการสำรวจของนักโบราณคดี มีความเห็นว่า เนินดินแห่งนี้ น่าจะเป็นแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์อีกแห่งหนึ่งของประเทศไทย มีอายุอยู่สมัยหินใหม่ หรือประมาณ 2,000-4,000 ปีมาแล้ว¹ มีหลักฐานการปลูกข้าว พิธีกรรมการฝังศพ และการผลิตเครื่องปั้นดินเผาขึ้นใช้เอง ถ้านำอารยธรรมที่โคกพนมดี เปรียบเทียบกับวัฒนธรรมมนุษย์ในออสเตรเลียเมื่อประมาณ 7,000 ปีที่ผ่านมา ประชากรทั้งสองพื้นที่ยังดำรงชีวิตอยู่ด้วยการล่าสัตว์ และเก็บของป่า แต่มนุษย์ที่โคกพนมดีได้พัฒนาการปลูกข้าว ตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนที่ถาวร มีการพัฒนาการของอารยธรรมชุมชน ในขณะที่ชนพื้นเมืองเผ่า “ออร์จีนีย์” ในออสเตรเลีย ยังคงดำรงชีวิตอยู่ด้วยการล่าสัตว์ และเก็บของป่าจนกระทั่งถึงยุคสมัยที่ชาวยุโรปได้เข้ามาติดต่อ ชนเผ่าออร์จีนีย์ก็ไม่ได้มีการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใด

นอกจากแหล่งโบราณคดีพบที่โคกพนมดี ได้เปิดเผยให้เห็นถึงหลักฐานและร่องรอยของความเจริญทางวัฒนธรรมของมนุษย์ในชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ในเขตจังหวัดชลบุรีแล้ว ยังพบแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งตอนบนและตอนล่างของภาคอีกหลายแห่ง ทั้งที่ได้ดำเนินการสำรวจขุดค้นทางโบราณคดีไปบ้างแล้ว กับยังอยู่ระหว่างการดำเนินการสำรวจมีจำนวนแหล่งโบราณคดีที่สัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีที่โคกพนมดี ประมาณ 10 แหล่ง เช่น เมืองพระรถ ตำบลพนมสนธิม เมืองพญาเร่ ตำบลบ่อทอง เมืองศรีพะโล ตำบลหนองไม้แดง ของจังหวัดชลบุรี แหล่งโบราณคดีโคกหัวข้าว ตำบลท่าถ่าน อำเภอพนมสารคาม ของจังหวัดฉะเชิงเทรา แหล่งโบราณคดีเขาฉกรรจ์ ตำบลเขาฉกรรจ์ อำเภอเขาฉกรรจ์ของจังหวัดสระแก้ว เป็นต้น แหล่งโบราณคดีของชุมชนโบราณแสดงให้เห็นถึงหลักฐานของชนพื้นเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ได้เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และหลักแหล่งกระจายตัวอยู่ตามชุมชนเมืองโบราณต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ประชากรในชุมชนยุคโบราณยังไม่ปรากฏสัญชาติจนถึงช่วงระยะต่อมา ในสมัยฟูนาน เจนละ เจนละน้ำ และยุคเขมร (นครวัด นครธม) ได้มีชาวอินเดีย และชาวขอมมีความเจริญทางด้านวัฒนธรรมมากกว่าชนพื้นเมืองเดิม

¹กรมศิลปากร. ผลการวิเคราะห์โครงกระดูกมนุษย์ที่แหล่งโบราณคดีโคกพนมดี จ.ชลบุรี.

ได้เดินทางเข้ามาในพื้นที่เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี และชุมชนเมืองเก่า เขตตำบลคลองนารายณ์ จังหวัดจันทบุรี และมีอิทธิพลขับไล่คนพื้นเมือง ไม่ปรากฏสัญชาติออกไป และชาวอินเดีย และชาวมอญได้สร้างเมืองและวัฒนธรรมให้เจริญขึ้น ในดินแดนภาคตะวันออก ในสมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ของอาณาจักรไทย ได้ประกาศตนเป็นอิสระจากขอม¹ และได้กัมพูชาเป็นประเทศในอารักขาอีกด้วย ในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงที่ประเทศไทยกำลังขยายอิทธิพลในดินแดนใกล้เคียง ประกอบกับประเทศเพื่อนบ้านมีความไม่สงบ เกิดการจลาจล ทำให้ประชาชนของประเทศใกล้เคียง เช่น ชนชาติเขมร ลาว มอญ เป็นต้น ได้อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในประเทศไทย บางส่วนเข้ามาจากการถูกจับเป็นเชลยศึก บางส่วนอพยพหนีภัยสงครามเข้ามา ประการสำคัญ ชนต่างเชื้อชาติที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยในระยะต่อมา ได้อพยพย้ายภูมิลำเนาจากที่เดิมออกไปหาพื้นที่ประกอบอาชีพใหม่กระจายไปตามพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคตะวันออก โดยมีชนต่างวัฒนธรรมที่สำคัญคือ

ชาวของ คนไทยเชื้อสาย “ของ” เป็นชนกลุ่มน้อยสมัยดั้งเดิมของจังหวัดจันทบุรี มีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ ภาษา วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ชาวของส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเขตตำบลตะเคียนทอง กิ่งอำเภอเขาฉิมชุกฎ จังหวัดจันทบุรี และบางส่วนอาศัยอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคตะวันออก เช่น บริเวณจังหวัดระยอง และตราด ในจังหวัดตราด ชาวของจะตั้งหลักแหล่งอยู่ทั่วไปในเขตอำเภอเมืองตราด อำเภอบ่อไร่ และอำเภอเขาสมิง ภาษาของที่ปรากฏเป็นหลักฐานชื่อหมู่บ้านในจังหวัดตราด และจังหวัดจันทบุรีในหลายแห่งเป็นเครื่องยืนยันเขตพื้นที่อยู่อาศัยของชาวของแต่ดั้งเดิม แสดงวิวัฒนาการของชุมชนของในภาคตะวันออกว่ามีการตั้งถิ่นฐานมาช้านาน

ของเป็นชนชาติดั้งเดิม มีวัฒนธรรมแบบชาวป่า ตามลักษณะทางกายภาพของ “ของ” น่าจะมีลักษณะเหมือนพวกไมโครนีเซียน (micronesian) เป็นชนกลุ่มน้อยที่หลงเหลือในเอเชียอาคเนย์ และเมลานีเซียน (melanesian)² ในอดีตเชื่อว่าพวกของจะอาศัยอยู่ในบริเวณตัวเมืองจันทบุรี และต่อมาได้

¹กลุ่มชนชาติโบราณที่มีบทบาททางการเมืองในดินแดนสุวรรณภูมิ

²Hoebel A. Adamson. Anthropology : The Study of Man. 1966. p.219.

อพยพไปอยู่ตามชนบทในบริเวณที่ห่างไกลจากตัวเมือง เช่น บ้านวังแฉ่ม บ้านปึก อำเภอมะขาม บ้านกระทิง บ้านตะเคียนทอง บ้านคลองพุง บ้านคลองน้ำเค็ม กิ่งอำเภอเขาคิชฌกูฏ¹ ของจังหวัดจันทบุรี โดยมีอาชีพการหาของป่ามาขายในตัวเมือง

ภูมิหลังของชาวชอง หลักฐานที่แสดงภูมิหลังชาวชองเป็นเรื่องราวที่หาข้อมูลได้ยาก แต่เท่าที่ได้ข้อมูลจากหนังสือเรื่อง “แคมโบจ” เขียนโดยนักประวัติศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ทำให้รู้ว่า “ชอง” ได้ตั้งถิ่นฐานในเมืองจันทบุรีมาก่อนสยามประเทศ โดยมีจำนวนประชากรชองในจังหวัดจันทบุรี ประมาณ 8,442 คน สถิติที่ปรากฏในเอกสารวิจัยจังหวัดจันทบุรี โดยคาร์ล อี.เวเบอร์ และคณะ ในปี พ.ศ.2515 เพียงอำเภอมะขามอำเภอเดียว แต่ถ้าวรวมอำเภอโป่งน้ำร้อนเข้าด้วยจะมีประมาณ 10,000 คน² ปัจจุบัน (พ.ศ. 2543) ชาวชองได้ปรับสภาพกลายเป็นคนไทย และปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตในหลาย ๆ ด้าน จนยากต่อการแยกแยะความแตกต่าง

ชนชาติชองเป็นชนกลุ่มน้อยเผ่าหนึ่งในประเทศเขมรที่ยังด้อยความเจริญ หรือที่เรียกว่า “ชาวป่าคอย” คนเขมรจะดูถูกคนชองว่าเป็น “ชาวป่า” ชาวคอยเซ่อเซอะ เช่น เห็นใครทำอะไรไม่ถูกต้อง จะพูดว่า “เขวอ อะเวย โดจ เจีย จวง” แปลว่าทำอะไรเหมือนคนชอง ชาวเขมรถือว่าเป็นคำดูถูกถ้าเขาถูกเรียกว่า “อจวง” (อ้ายชอง)³ คนชองในเขมรอาศัยอยู่ที่จังหวัดเสาชิง ไพลิน และพระตะบอง ถ้าวรวมกัน 3 จังหวัดจะมีจำนวนชาวชองมากกว่าในประเทศไทย สันนิษฐานว่า ในอดีตชาวชองคงจะอพยพมาจากประเทศเขมร เข้ามาสู่พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ตั้งแต่ก่อนอาณาจักรสยาม เพราะจาก “ภาษาชอง” จะมีภาษาเขมรปะปนอยู่เป็นจำนวนมาก นักมนุษยวิทยาจัดชนชาติชองเข้าอยู่ในจำพวกมนุษย์ตระกูล “มอญ-เขมร”

รูปร่างลักษณะของชาวชองทางกายภาพ มีรูปร่างค่อนข้างเล็ก เล็กกว่าคนไทยซึ่งเป็นพวกมองโกลลอยด์ (Mongoloid) มีสีผิวคล้ำกว่าคนไทย ซึ่งมีสีผิวน้ำตาลหรือเหลืองปนน้ำตาล (brown or yellowish-tan) ชาวชองมีลักษณะเส้นผมหยิกขดหนักริยะ ศรีษะด้านบนแบนหรือตัด หน้าผากกว้าง เลิก คางเหลี่ยม จมูกแบนใหญ่ไม่โค้งมาก ปากหนา ตาโปนใหญ่ คิ้วดก⁴ ลักษณะเฉพาะที่ต่างจากคนไทยของ ชาวชองสังเกตได้คือ ลักษณะของกล้ามเนื้อของชาวชองเพศชายจะมีกล้ามเนื้อด้านหลัง

¹หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดจันทบุรี. เอกสารประกอบการประชุมประจำปีของสมาชิกรองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นครั้งที่ 6. 2541. หน้า 137.

²แหล่งเดิม. หน้า 139

³แหล่งเดิม. หน้า 139

⁴กรรณิการ์ เณิกานนท์ และคนอื่น ๆ. ชอง. 2522. หน้า 9

ระหว่างใต้สะบักถึงเอวจะมีกล้ามเนื้อที่นูนแผ่กว้างเต็มทั้งแผ่นหลัง ร่องกระดูกสันหลังลึกทำให้กล้ามเนื้อที่แผ่นหลังยื่นออกมามากกว่าปกติ

วัฒนธรรมชาวของ บ้านเรื่อน : ชาวของมีพัฒนาการทางวัฒนธรรมของเชื้อชาติมาตั้งแต่ก่อนอาณาจักรสยามประเทศ จากหลักฐานทางโบราณคดีและทางภาษา แสดงให้เห็นว่า พื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างชนเชื้อสายของได้เข้ามาตั้งหลักแหล่ง และมีวัฒนธรรมประเพณีเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง เช่น วัฒนธรรมการเกิด การตาย การแต่งงาน การแต่งกาย การบวชขนาด เป็นต้น “บ้านเรื่อน” ชาวของจะปลูกด้วยลักษณะ ง่าย ๆ มีระดับเทคโนโลยีต่ำ เช่น “แบบเรื่อนเครื่องผูก” สร้างบ้านด้วยไม้ไผ่ มุงหลังคาด้วยหญ้าคา ไบระกำ ไบกันทรง แต่ถ้ามีฐานะมากขึ้นจะปลูกเรื่อนด้วยไม้กันเกรา เป็นไม้เนื้อแข็ง มีวิธีการเจาะสลักเสาเรื่อนและคอกหมุดสำหรับยึดตัวเรื่อน ลักษณะโครงสร้างเรื่อนจะมีชานเป็นตัวพื้น เชื่อมต่อระหว่างห้องเรื่อน ห้องครัวให้ติดต่อกัน และหลังบ้านจะปลูกสร้างยั้งข้าว

การแต่งกาย : แต่เดิมนคงจะใช้ผ้าที่ทอขึ้นเองจากด้าย โดยทุกรัวเรื่อนจะมีเครื่องทอผ้าทำด้วยไม้ เช่น กะสวย กะตุ๊กกี เป็นเครื่องมือประจำบ้าน ส่วนสีย้อมผ้าจะใช้สีจากเปลือกไม้ เช่น สีดำ สีแดง สีขาว เป็นต้น การแต่งกายของชาวของจะมีความแตกต่างกันในโอกาสต่าง ๆ และมีเครื่องประดับ ประกอบกับการแต่งกาย เช่น ลูกปัดสี แหวนทำด้วยสตาจหรือตะกั่วสีขาว คุ่มหูใช้ดอกไม้สีต่าง ๆ กำไรข้อเท้าและกำไรข้อมือจะใช้เงินยวง วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาวของปัจจุบันยังมีการสืบสาน ตกทอดมาจนถึงคนยุคปัจจุบัน ภูมิปัญญาพื้นถิ่นบางชนิดยังคงปฏิบัติต่อเนื่อง เช่น วัฒนธรรมการรักษาพยาบาลแบบแผนโบราณ โดยมีเรื่องของไสยศาสตร์เข้ามามีส่วนร่วมสร้างความเชื่อถือแก่ผู้ป่วย

ชาวจีน ชาวจีนได้เดินทางเข้ามาสู่ดินแดนที่เป็นประเทศไทยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ชาวจีนและภิกษุจีนที่เข้ามา จะมาบันทึกข้อมูลด้านโครงสร้างสังคมไทย และติดต่อค้าขายกับชนพื้นเมืองเป็นส่วนใหญ่ นักพรตจีนชื่อ “เหียนจ้ง” (Hiuan Tsang) หรือพระถังซำจั๋งซึ่งเดินทางไปสืบพระพุทธศาสนายังประเทศอินเดียเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ 12 ได้จดไว้ในรายงานการเดินทางของท่านว่า ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ศรีเกษตรคือประเทศพม่า นั้น มีอาณาจักรอยู่อาณาจักรหนึ่งชื่อว่า “โถโลโปตี” (To-lo-po-ti) นักปราชญ์ทางโบราณคดีสันนิษฐานกันว่า ชื่อนี้คงตรงกับคำว่า “ทวารวดี”¹ สมัยสุพรรณภูมิแห่งภาคกลางของสยาม ราชโอรสของกษัตริย์สุพรรณภูมิ (ชุ่มมัน บังอ่อง) ส่งเครื่องจิ้มก้อง² ไปยังจีนเพื่อแลกเปลี่ยน สินค้า พระจักรพรรดิของเมืองจีน แม้เคยตรัสห้ามนครต่าง ๆ

143711

๑๑๕.๑๓

¹สุภัทรรดิศ ดิศกุล, ม.จ. ศิลปะในประเทศไทย. 2539. หน้า 4.

๙๙๖๑๓

²เจริญทางพระราชไมตรีบรรณาการ เช่น แต่งทูตออกไปจิ้มก้อง

แห่งดินแดนสยามมิให้ไปจี้มก้องด้วยต้องหมดเปลืองค่าตอบแทน แต่กระนั้นก็ยังทรงพระกรุณาต่อพระราชโอรสรัชทายาทแห่งสุพรรณภูมิด้วยความสันทัดกันอย่างแนบแน่นเป็นพิเศษ¹ จากความมีสัมพันธไมตรีที่ดีระหว่างไทยกับจีน ชาวจีนได้อพยพไปอยู่ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยระหว่างสมัยราชวงศ์ฉิน และสมัยราชวงศ์ฮั่น และได้มีการไปมาหาสู่ซึ่งกันและกันจนถึงสมัยราชวงศ์หยวน เมื่อเศรษฐกิจ สังคมของประเทศทั้งสองพัฒนาไป การไปมาหาสู่และการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม จะยิ่งเพิ่มมากขึ้น²

ชาวจีนในชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเข้ามาประกอบอาชีพสมัยกรุงธนบุรีเป็นต้นมา เพราะในช่วงระยะนี้เป็นระยะที่คนจีนกลุ่มแต่จิวจำนวนมากอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานแถบอ่าวไทยฝั่งตะวันออก ได้แก่ จังหวัดตราด จังหวัดจันทบุรี บางปลาสร้อย (ชลบุรี แปรริ้ว (ฉะเชิงเทรา)³ โดยมีชุมชนชาวจีนที่สำคัญคือ

1. ชุมชนบางปลาสร้อย หรือที่ชาวจีนเรียกว่า “มั่งกะส่วย” ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของเทศบาลเมืองชลบุรี ชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดชลบุรีประมาณสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นชาวจีนแต่จิวประกอบอาชีพทุกชนิดตั้งแต่กสิ ไร่จ้าง ช่าง การประมง และการเกษตร
2. ชุมชนแปดริ้วหรือเมืองฉะเชิงเทราซึ่งตั้งอยู่ ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง เป็นชาวจีนที่อพยพมาจากชุมชนจีนที่สำเพ็ง⁴ กรุงเทพมหานคร เนื่องจากว่าสำเพ็งมีชาวจีนอยู่หนาแน่นเกินไป
3. ชุมชนจีนเมืองจันทบุรี ชาวจีนจะเข้ามาทำเกษตรกรรม ปลูกพืชเศรษฐกิจ ประเภทพืชสวน พืชไร่ พืชสมุนไพร และการค้าอัญมณี

ลักษณะการอพยพของชาวจีนเข้ามาสู่ดินแดนไทยระยะแรก ๆ ประมาณ พ.ศ. 2373 – 2383 โดยมี “เรือสำเภา” เป็นพาหนะ ชาวจีนมีการอพยพเข้ามาในดินแดนประเทศไทย และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี พระเจ้าอยู่หัว และพระเจ้าแผ่นดินของราชวงศ์จักรี พ.ศ. 2205 – 2338 เนื่องจากว่าเขตอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดฉะเชิงเทรา ประสบภัยธรรมชาติมากมายหลายครั้ง⁵ พื้นที่ต่าง ๆ ประสบปัญหาน้ำท่วม ทำลายไร่นาและคร่าชีวิตผู้คนเป็นจำนวนมาก ไม่สามารถจะประกอบอาชีพได้ การหาพื้นที่ดินใหม่ที่อุดมสมบูรณ์กว่าจึงเกิดขึ้น

¹ น.ธ ปากน้ำ. ศึลปะจีนและคนจีนในไทย. 2530. หน้า 8.

² ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูฉะเชิงเทรา. ฉะเชิงเทราในประวัติศาสตร์. 2534. หน้า 83

³ G. William Skinner. Chinese Society in Thailand. An Analytical History. 1957. p.122

⁴ ย่านที่อยู่อาศัยของชาวจีนด้านหลังถนนเขาวราช กรุงเทพฯ

⁵ จ้างนศรี รัตนิน. คูณาวากกลางมหาสมุทร. 2538. หน้า 5.

สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กรุงธนบุรี เป็นช่วงเวลาที่ชนชาวจีนได้อพยพเข้ามา ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดชลบุรี จังหวัดจันทบุรี และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดฉะเชิงเทรา เนื่องจากว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ ทรงเล็งเห็นบทบาทสำคัญของชาวจีนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงได้ทรงเดินทัพมารวบรวมชาวจีนในภาคนี้ เพื่อกลับไปทำสงครามกู้ชาติเมื่อคราวกรุงศรีอยุธยา เสียแก่พม่าในครั้งที่สอง หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้กอบกู้อิสรภาพสำเร็จ ชาวจีนได้รับความเชื่อถือจากคนทั่วไป ด้วยเป็น กลุ่มชนชาติที่ได้ร่วมกันกู้ชาติจนประสบผลสำเร็จ ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระองค์ก็สืบเชื้อสายมาจากจีนด้วย จึงมีผลอย่างสำคัญที่ชาวจีนจะอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งมากขึ้น และสร้างหลักฐานที่มีความมั่นคงปลอดภัย กระจายอยู่ทั่วไปในภูมิภาคตะวันออกเฉียง

ชาวจีนกับการค้าสำเภา ชาวจีนในสมัยพุทธศตวรรษที่ 9 ลงมา จนถึงพุทธศตวรรษที่ 16 ที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวนหนึ่ง คงดำรงภาวะเป็นเพียงนายพาณิชแต่อย่างเดียวไม่ได้เข้าไปก้าวก้าวย่างเกี่ยวกับการบ้านการเมืองเหมือน ชาวอินเดีย¹ เนื่องจากว่าชาวจีน เป็นชนชาติที่มีความสามารถทางการค้าและพาณิชมาโดยสายเลือด เมื่ออพยพเข้ามาอยู่ในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงได้ดำเนินกิจการที่ตนเองมีความถนัด “การค้าทางเรือสำเภา” เป็นอาชีพหนึ่งที่ชาวจีนมีความถนัด และความสามารถมาก จากหลักฐานการค้าเรือสำเภาสมัย กรุงศรีอยุธยาไปยังญี่ปุ่นและจีนในช่วง กรุงศรีอยุธยาตอนต้น พบว่า ชาวจีนจะมีบทบาทสำคัญ หลายด้าน เช่น การทูต การค้า ผู้ควบคุมเรือหรือนายท้ายเรือ (ได้กั้ง) เป็นต้น

จากคำให้การ หมายเลข 55 ของลูกเรือที่เดินทางไปกับเรือสำเภาสยาม ณ ญี่ปุ่นเขียนไว้ว่า จำนวนพนักงานสำเภามีดังนี้ คนจีน 56 คน และคนสยาม 1 คน รวม 57 คน ไม่ทราบรายละเอียด เกี่ยวกับ “คนสยาม” คนนั้นว่าเป็นใคร มีตำแหน่งหน้าที่อะไรในเรือ นั้น แต่อย่างน้อยก็ทราบว่า ผู้บันทึก เกี่ยวกับเรือลำนั้น คือสำเภาจีน และผู้ให้ข้อมูลจะต้องเป็นคนจีนไม่ใช่คนสยาม พนักงานของเรือลำนี้ถือว่า ไม่มากนัก เพราะ “เรือสยาม” ซึ่งเป็นลำดับที่ 75 ที่เดินทางมาเทียบท่าเมืองนางาซากิ พ.ศ.2236 นั้น มีคนจีนถึง 102 คน² หนังสือ “ประวัติการค้าขายกับจีนและต่างชาติ ฉบับเพิ่มเติม” ได้ใช้ตัวคานะ (อักษรที่แทนเสียงในภาษาญี่ปุ่น) ทับเสียงชื่อพนักงานสำเภาแต่ละตำแหน่งคือ จุ่นจู้ (นายสำเภา) จงกว่า (ผู้จัดการ) ได้กั้ง (นายท้าย) อาปิ่น (กระโคงกลาง) เอียวกั้ง

¹น.ณ.ปากน้ำ. ศิลปะจีนและคนจีนในไทย. 2530. หน้า 13.

²อิชิอิ โยเนะโอะ และโยชิโกะวะ โทชิฮารุ. ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี. 2530. หน้า 68

(บุชาพระ) เท่าแต่่ง (วางสมอ) พร้อมทั้งกล่าวถึงหน้าที่ของบุคคลเหล่านั้น ชื่อตำแหน่งพนักงานสำเนา เห็นได้ชัดว่าไม่มีชื่อไทย แต่เป็นการใช้คำไทยทับเสียงภาษาจีนท้องถิ่น ประการสำคัญ เจ้าหน้าที่ “เรือสำเนา” ที่มาจากสยามแต่ละคนมีศักดิ์นาเช่น

จุ่นจู้ (นายสำเนา) นา 400

ได้กั้ง (นายท้าย) นา 80

อาป๋น (กระโคงกลาง) นา 50

ฯลฯ

ข้อมูลเหล่านี้เป็นหลักฐานยืนยันว่า “เจ้าหน้าที่” สำเนาจีนเหล่านี้ถูกจัดอยู่ในทำเนียบขุนนางของอยุธยาด้วย¹ “ภาษาทางการทูต” ที่ใช้สื่อสารกันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สมัยอยุธยา คือ “ภาษาจีนคลาสสิก” ดังนั้นคนจีนหรือผู้มีความรู้ภาษาจีนเป็นอย่างดีจึงมีบทบาทสำคัญในเรื่องการทูต ซึ่งความจริงก็เป็นเช่นนั้น เพราะจะเห็นได้ว่าเมื่อทูตอยุธยาเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับญี่ปุ่นในสมัยเอโดะ ก็ใช้เอกสารที่แปลเป็นภาษาจีนเพื่อสื่อความหมาย แต่ตัวจริงคือ “พระสุพรรณบัตร” เขียนข้อความด้วยภาษาไทย เป็นภาษาของตัวเองที่ส่งไปพร้อมกับฉบับแปลข้อเท็จจริงจะลึ้มไม่ได้ เพราะนั้นเป็นการแสดงซึ่งความเป็นเอกราช และความเป็นชาติที่มีขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง² หลักฐานที่เป็นเครื่องยืนยันการค้าสำเนาญี่ปุ่นและจีนในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงใต้ คือ การค้นพบ “แหล่งเรือจมโบราณ” บริเวณอ่าวไทยเป็นจำนวนมากตั้งแต่อ่าวบริเวณจังหวัดชลบุรีต่อเนื่องไปจนถึงอ่าวบริเวณจังหวัดตราด และจังหวัดจันทบุรี แหล่งเรือจมที่สำคัญคือการค้นพบ “เรือบางกะไชย” ของโครงการโบราณคดีใต้น้ำ กรมศิลปากร ณ อ่าวหมูใหญ่ เขตพื้นที่บ้านหินแตก ตำบลบางกะไชย อำเภอแหลมงสิงห์ จังหวัดจันทบุรี จากการขุดค้น พบว่าเรือที่พบเป็นเรือสำเนากวางดุ้ง ได้พบสิ่งของที่เรือบรรทุกมา เช่น เครื่องถ้วยจีน และเครื่องถ้วยไทย จำนวน 515 ชิ้น พริกไทยจำนวนมาก ไม้แดงจำนวนมาก งาช้าง ดาซังจีนทำด้วยสำริด จากตัวอักษรจีนที่ตาซังอ่านออกมาจะตรงกับ พ.ศ. 2153 สมัยกรุงศรีอยุธยา⁴ หลักฐานจากแหล่งโบราณคดี ใต้น้ำจากซากเรือจมโบราณในอ่าวไทย จะช่วยให้เห็นภาพเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การค้าทางทะเลในย่านน้ำอ่าวไทย และใกล้เคียง

¹ อธิธิ โยเนะโอะ และโยชิคาเว โทชิฮารุ. ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี. 2530. หน้า 68.

² แหล่งเดิม. หน้า 2.

³ แหล่งเดิม. หน้า 2

⁴ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดจันทบุรี. เอกสารประกอบการประชุมประจำปีของสมาคมนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น ครั้งที่ 6. 2541. หน้า 70.

ได้ชัดเจน โดยเฉพาะชาวจีนที่มีบทบาทนำทางการค้าสำเภา ชาวจีนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนอกจากจะมีความสามารถทางการค้าเรือสำเภาแล้ว ความสามารถเกี่ยวกับการต่อเรือก็มีมาก เช่นเดียวกันได้เปิดกิจการอยู่ต่อเรือเป็นของตนเองตั้งแต่พื้นที่จังหวัดชลบุรี ต่อเนื่องลงไปจนถึงจังหวัดตราด

วัฒนธรรมชาวจีน ส่วนใหญ่จะเน้นโลกทัศน์ที่เป็นวัตถุนิยม (objective) เห็นประโยชน์ในโลกนี้มากกว่าโลกหน้า มีความคิดเป็นวิทยาศาสตร์ ทำให้ชาวจีนประสบความสำเร็จในการเลื่อนขั้นชั้นทางสังคมอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในสมัยกรุงธนบุรี จะมีจำนวนชาวจีนมากกว่าสมัยใดในพระราชพงศาวดารสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีคนสำคัญของชาวจีนรับราชการในกรมเกี่ยวกับการค้าขายทางเรือเรียกว่า “กรมฝ่ายซ้าย” ชุนนางจีนได้มีบทบาทสำคัญมากขึ้น เช่น “พระยาโชฎิกกราชเศรษฐี” ตลอดจนคนอื่นๆ ได้ช่วยไทยในด้านการค้าขาย ช่วยคนไทยแต่งสำเภาไปค้าขายกับจีน ญี่ปุ่น และรำรวยไปตามๆ กัน จนกล่าวได้ว่า บทบาทของชาวจีนที่เข้ามาคบหาสมาคมและร่วมสมพงษ์กับสังคมชาวสยามน่าจะเริ่มอุ่หนาฟ้างตั้งตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา วัฒนธรรมจีนที่ดึงมาหลายต่อหลายอย่างได้แทรกเข้ามาสู่ความยึดถือ และความเชื่อถือของคนทั่วไปอย่างเสรี ไม่มีการขัดแย้ง แต่ประสมประสานเข้ากันได้อย่างกลมกลืน แม้แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ก็ยังทรงรับอิทธิพลศิลปกรรมแบบจีนมาปรับและประยุกต์ใช้กับสถาปัตยกรรมไทยในสมัยของพระองค์ เกิดรูปแบบ “พระราชานิยม” แบบอย่างศิลปะจีน¹ หรือ “อย่างนอก” วัดที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงมีลักษณะโบสถ์ วิหารคล้ายแบบจีนคือ ยกเอาช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ออก หน้าบัน หรือหน้าจั่วแทนที่จะเป็นไม้สลักอย่างแต่ก่อน ก็เปลี่ยนเป็นก่ออิฐหรือปูน และใช้ลวดลายดินเผาเคลือบประดับตกแต่งแทน

แบบอย่างศิลปกรรม “แนวพระราชานิยม” ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แพร่หลายไปสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะการสร้างศาสนสถานต่างๆ เช่น “หอระฆัง” วัดเขาบางทราย ตำบลบางทราย อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี “โบสถ์วัดทองกลาง” ตำบลทองกลาง อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก เป็นต้น วัฒนธรรมจีนเริ่มแพร่หลายมาตั้งแต่สมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งแบบศิลปกรรมแนวพระราชานิยม และ “แบบศิลปะจีน” โดยชาวจีนมักนิยมสร้างวัฒนธรรมทางวัตถุรูปแบบต่างๆ เช่น ศาลเจ้า ฮวงซุ้ย ประติมากรรมรูปเคารพ รูปบุคคลสำคัญ สัตว์ในนวนิยายและวรรณคดี เป็นต้น รูปแบบทางศิลปกรรมแบบประเพณีนิยมของชาวจีน หรือ “แบบจีนแท้”

¹น.ณ ปากน้ำ. ศิลปะจีนและคนจีนในไทย. 2530. หน้า 10.

²สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. ศิลปะในประเทศไทย. 2539. หน้า 40.

จะแพร่หลายไปตามชุมชนที่ชาวจีนไปตั้งหลักแหล่งอยู่เป็นเวลานาน ส่วนมากเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อ และเคารพกราบไหว้ เขตอำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี เขตอำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา และเขตอำเภอเมืองจังหวัดจันทบุรี คือ เขตพื้นที่หลักของภาคตะวันออกที่ปรากฏรูปแบบศิลปกรรมแบบจีน เช่น ศาลเจ้า โรงเจ และฮวงซุ้ย มากกว่าพื้นที่ในจังหวัดอื่น ๆ ของภาคตะวันออก

เป็นที่น่าสังเกตว่า ศิลปกรรมประเภทสถาปัตยกรรมเรียกว่า “ศาลเจ้า และโรงเจ” ของชาวจีน จะก่อสร้างอาคารแบบจีนร่วมไปกับสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา และ “หลักเมือง” อันเป็นศูนย์กลางทางคติความเชื่อของชาวไทย และมีเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมแบบไทย เช่น “โรงเจ” ข้างพระอุโบสถวัดโสธรวรารามวรวิหาร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา “ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง” ตำบลวังกระแจะ อำเภอเมือง จังหวัดตราด ที่ตัวอาคารก่อสร้างในลักษณะแบบเก๋งจีน การร่วมกันทางรูปแบบศิลปกรรมของชนต่างเชื้อชาติ ไทย-จีน ในชุมชนพื้นถิ่นภาคตะวันออก จึงมีให้เห็นอยู่เสมอจนกลายเป็นความชินตา นอกจากรูปแบบทางศิลปกรรม “งานแกะสลักหิน” ภูมิปัญญาพื้นถิ่น ตำบลเสม็ด และตำบลอ่างศิลา อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี ในภาคตะวันออก มีประวัติการผลิตประติมากรรมจากหินมาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สืบสานและพัฒนาจนเกิดผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่ ๆ ในทุกวันนี้ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่า สินค้าส่งออกจากประเทศไทย ในสมัยอยุธยาตอนต้น นอกจาก ผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรและสินค้าจากป่า ประติมากรรมจากหิน ก็เป็นสินค้าส่งออกไปต่างประเทศด้วย โดยมีการค้นพบแหล่งผลิตประติมากรรมโบราณและเครื่องมือที่บ้านเขาคว้น ตำบลย่านรี อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี

สมบัติทางวัฒนธรรมที่ช่างชาวจีนได้มอบไว้ในดินแดนภาคตะวันออกจากอดีตได้เป็นต้นแบบทางความคิดให้ช่างพื้นถิ่นชาวไทยได้สืบสาน และพัฒนาจนเกิดดอกออกผล เป็นความเจริญก้าวหน้าทางศิลปกรรมด้านจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และภูมิปัญญาพื้นถิ่น (ศิลปหัตถกรรม) อย่างแพร่หลายมาจนถึงทุกวันนี้

ชาวลาว เป็นชนชาติที่มีความใกล้ชิดกับชนชาติไทยแบบบ้านพี่เมืองน้อง มีลักษณะทางกายภาพ ศิลปวัฒนธรรมและประเพณีใกล้เคียงกับชาวไทยมาก โดยลักษณะทางภูมิศาสตร์ประเทศลาวมีเขตแดนติดกับประเทศไทย มีแม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสายหลักร่วมกัน และกั้นเขตแดนระหว่างทั้งสองประเทศ ชาวลาวได้อพยพเคลื่อนย้ายและถูกกวาดต้อนออกจากประเทศลาวเป็น 2 ระยะ คือ ระยะที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี ประมาณ พ.ศ. 2322 สมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกทัพไปตีล้านช้าง ได้กวาดต้อนชาวลาวเวียง และลาวหัวเมือง

ฟากแม่น้ำโขงฝั่งตะวันออกมาไว้ที่จังหวัดนครนายก จังหวัดฉะเชิงเทรา และจังหวัดจันทบุรี ระยะที่ 2 เกิดขึ้นหลังจากกบฏเจ้าอนุวงศ์ เวียงจันทน์ พ.ศ. 2369 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมมาเป็นแม่ทัพยกทัพไปจับไล่ญวน และได้มีการกวาดต้อนครอบครัวชาวลาวพวน และเขตใกล้เคียงลงมาไว้ตามหัวเมืองชั้นใน เช่น อำเภอกบินทร์บุรี อำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี¹ เป็นต้น

ชาวลาว ปัจจุบันตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ทั่วไปในภาคตะวันออก มีพื้นที่ชุมชนหลักที่สำคัญดังต่อไปนี้คือ

1. เขตจังหวัดปราจีนบุรี

1.1 อำเภอศรีมหาโพธิ์ ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ตำบลคงกระทงยาม หมู่บ้าน โพนกระเพา หมู่บ้าน หัวหว้า (โพนดุม) หมู่บ้านเกาะสมอ (โพนไทร) หมู่บ้านดอนสับฟาก หมู่บ้านหายโศก (ดอนผักเนา) และหมู่บ้านหัวซา

1.2 อำเภอโคกปีบ ตำบลโคกปีบ ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่หมู่บ้านสระมะเขือ บ้านหนองสระแก บ้านเกาะโคกมอญ หรือบ้านชมแสง และบ้านม่วงขาว และตำบลโคกไทย ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่หมู่บ้านคู่อำพัน²

2. เขตจังหวัดฉะเชิงเทรา

2.1 อำเภอพนมสารคาม ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านหัวสำโรง บ้านช่อง และอำเภอสนามไชยเขต

3. เขตจังหวัดชลบุรี

3.1 อำเภอพนัสนิคม ตั้งถิ่นฐานอยู่ในชุมชนรอบตัว อำเภอพนัสนิคม

4. เขตจังหวัดนครนายก

4.1 อำเภอเมือง ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ตามหมู่บ้าน และชุมชนทั่วไป เช่น หมู่บ้านหัวลิง และตำบลบ้านใหญ่ (เดิมคือบ้านใหญ่ลาว)

4.2 อำเภอปากพลี ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านฝั่งคลอง และหมู่บ้านหัวลิง

การตั้งถิ่นฐานของชาวลาวพวน ลาวโซ่ง และลาวเวียง จะตั้งถิ่นฐานปะปนกับชาวไทย ชาวจีน ชาวเขมร และชาวมอญ ลาวพวนสมัยอพยพเข้ามาใหม่ อยู่ในเขตป่าดงศรีมหาโพธิ์ อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี เพราะเกรงจะถูกคนไทยปล้น และข่มเหงรังแก การสร้างบ้านเรือนของชาวลาวจะ

¹สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดปราจีนบุรี. ภูมิปัญญาชาวบ้านปราจีนบุรี ของจังหวัดปราจีนบุรี.

2540. หน้า 46.

²แหล่งเดิม. หน้า 46.

สร้างบ้านรวมกันไปกับคนไทย หรือบางครั้งจะสร้างบ้านสลับกับชาวไทย เช่น บ้านหัวลำโพง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ผู้อพยพในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จะตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่ม เช่น หมู่บ้านที่ 1, 3 และ 8 เป็นชาวลาวเวียง หมู่บ้านที่ 2 และ 7 เป็นชาวจีน ส่วนชาวเขมรจะอาศัยหมู่บ้านที่ 5, 6 และ 9 เป็นต้น ลักษณะการปกครองของชาวลาวและชนกลุ่มย่อยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้ปกครองจะเป็นคนอพยพด้วยตนเอง มีหน้าที่ควบคุมดูแลชนกลุ่มย่อยที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในชุมชนนั้น

วัฒนธรรมชาวลาว ชาวลาวมีความเชื่อเป็นลักษณะจิตนิยม (subjective) เชื่อชีวิตในโลกหน้า เช่น เชื่อและศรัทธาใน “ต้นศรีมหาโพธิ์” ชาวบ้านเชื่อว่าเวลาเดือนหงาย สมัยก่อนจะได้ยินเสียงฆ้องกลอง และเสียง พิณพาทย์ จับกล่อมใต้ต้นโพธิ์ ถ้าใครเจ็บไข้ได้ป่วย ให้เก็บใบโพธิ์ไปบูชาหรือแช่น้ำกินจะหาย เมื่อใดมีคนทำผิดศีลธรรม กิ่งโพธิ์จะหักชี้ไปทางทิศของคนร้าย ต้นโพธิ์จะคลบบันดาลให้ชุมชนและชาวบ้าน อยู่เย็นเป็นสุข มีเจ้าพ่อต้นโพธิ์คอยคุ้มครอง ความศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อที่มีต่อต้นโพธิ์จึงทำให้เป็น ป่อเกิดของวัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ เช่น เดือน 5 ผู้คนชาวลาว ชาวไทย จากทุกสารทิศจะพากันมานมัสการต้นโพธิ์เป็นประจำทุกปี และในกลางเดือน 6 วันวิสาขบูชา ชาวลาวจะนัดกันมาจุดบั้งไฟบูชาต้นโพธิ์เพื่อขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล

ตำนานและความศักดิ์สิทธิ์ของต้นโพธิ์ได้กลายมาเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านในเขตอำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี และจังหวัดใกล้เคียง ให้ชาวไทย ชาวลาว ชาวจีน และชาวเขมรในแถบนี้ได้มีการพบปะสังสรรค์แลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกันโดยไม่รังเกียจเคียดฉุนท์ จนถึงขั้นมีการแต่งงาน ระหว่างกันอาจกล่าวได้ว่า “ชาวลาว” เป็นชนชาติที่มีบทบาทเด่นทางวัฒนธรรมมากที่สุด เป็นกลุ่มที่มีความมั่นคงในขนบธรรมเนียม ประเพณี และพิธีกรรม สามารถสร้างบูรณาการทางสังคมให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนชาวลาว และต่างชาติในถิ่นที่กลุ่มตนเองไปตั้งหลักแหล่งอยู่ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ส่วนใดของภาคตะวันออก

“ศิลปกรรม” และ “ศิลปหัตถกรรม” เป็นวัฒนธรรมของชาวลาวที่เข้ามาพร้อมกับการอพยพถิ่นที่อยู่อาศัยอีกรูปแบบหนึ่ง ที่เด่นมาก คือ “ลักษณะเรือนพักอาศัย” และเรือนทางอาชีพ เช่น ยู่ฉาง เรือนฝัานา เรือนพักอาศัย เป็นต้น รูปแบบเรือน พื้นถิ่นของชาวลาวจะปรากฏอยู่ในพื้นที่ภาคตะวันออกตอนบนเป็นส่วนมาก เช่น ตำบลไร่หลักทอง ตำบลโลกจี่หนอน รวมถึงเขตอำเภอนันทนิคม จังหวัดชลบุรี และตำบลโคกปี่ อำเภอสรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นต้น เครื่องจักสานเป็น

ศิลปหัตถกรรมประเภทภาษาชนะเครื่องใช้ที่ชาวลาวได้นำมาเผยแพร่ในชุมชนต่าง ๆ แหล่งผลิตที่มีชื่อเสียงมาก คืออำเภอพนัสนิคม แต่รูปแบบได้รับการพัฒนาไปจนไม่มีต้นเค้าวัฒนธรรมของลาวเดิม เพราะแหล่งผลิตที่อำเภอพนัสนิคมได้รับการส่งเสริมและพัฒนาทางรูปแบบและวิธีการอยู่อย่างต่อเนื่อง มีชื่อเสียงและ คุณภาพในเรื่องฝีมือและความละเอียดของการสานและมีเส้นไม้ใผ่ที่เล็กและละเอียด

ชาวไทยมุสลิม ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นกลุ่มชนที่ถูกกวาดต้อนมาจากปัตตานีในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หลังจากศึกเมืองถลาง ได้ยุติลงในปี พ.ศ. 2328 ส่วนใหญ่จะให้ตั้งบ้านเรือนไว้ชานกรุงธนบุรี รวมถึงหัวเมืองทางตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น จังหวัดนครนายก จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น ชาวไทยมุสลิมเหล่านี้จะหมายถึงคนพื้นเมืองอินเดีย ตามคำที่ชาวตะวันตกบันทึกไว้ตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ระบุว่า จังหวัดนครนายกเป็นเมืองขนาดเล็ก ประกอบด้วยพวกตั้งถิ่นฐานชาวจีน (Chinese settlers) และคนพื้นเมืองอินเดีย (native India)¹ สำหรับจังหวัดตราดกลุ่มชาวไทยมุสลิมมาตั้งหลักแหล่งครั้งแรกจะอาศัยอยู่ที่ตำบลน้ำเชี่ยว อำเภอแหลมงอบแห่งเดียวโดยถูกกวาดต้อนเข้ามาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อชาวไทยมุสลิมได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน และมีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น มีอาชีพมั่นคง จึงได้ชักชวนพวกพ้องของตนให้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น และมีการเรียนภาษาเขียนที่ใช้ใน “คัมภีร์อัลกุรอาน” ของศาสนาอิสลาม มีการสร้าง “สุเหร่า” ครั้งแรกที่ตำบลบ้านเชี่ยว จังหวัดตราด ด้วย

จากการสำรวจได้ทราบว่า “กลุ่มชาวไทยมุสลิม” ในจังหวัดตราดมาจากชนชาวเขมรกลุ่มที่นับถือศาสนาอิสลาม โดยเรียกตัวเองว่า “แขกจาม” หรือ “จำปา” พวกมุสลิมในเขมรได้อพยพหนีการบีบบังคับทางด้านศาสนาของฝรั่งเศส ที่ยึดครองเขมรในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเข้ามาอาศัยแผ่นดินไทยภายใต้ร่มโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ไทย ในช่วงระยะแรกชาวไทยมุสลิมได้มาตั้งหลักแหล่งบ้านเรือนอยู่บริเวณป่าชายเลน สร้างบ้านเรือนขึ้นอย่างง่าย ๆ หลังจากสร้างที่พักแล้วได้ร่วมกันสร้างสถานที่เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา หรือ “สุเหร่า” ขึ้นในพื้นที่บริเวณ ใกล้เคียง ลักษณะของสุเหร่าจะใช้ไม้โกงกางมาปักเขต 4 ทิศ หลังคามุงด้วยใบปรงที่นำมาสานเป็นตับ เหมือนตับจากมุงกันแดดกันฝน

¹ กองวิชาประวัติศาสตร์. ส่วนการศึกษาโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า. ประวัติศาสตร์เมืองนครนายก. 2539. หน้า 65.

จังหวัดฉะเชิงเทรา มีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่มากที่สุดในภาคตะวันออก มีมัสยิดจำนวน 47 แห่ง
อำเภอบางน้ำเปรี้ยว มีจำนวนมัสยิดมากถึง 34 แห่ง¹ ประชาชนในอำเภอบางน้ำเปรี้ยวส่วนใหญ่นับถือ
ศาสนาพุทธ รองลงมาเป็นศาสนาอิสลาม คิดเป็นจำนวนอัตราส่วนจะเท่ากับ ศาสนาพุทธ 50%
อิสลาม 49.88% คริสต์ 0.12%² ส่วนมากจะตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงเป็นส่วนใหญ่

จังหวัด	จำนวนมัสยิด/แห่ง
1. ฉะเชิงเทรา	47
2. นครนายก	24
3. ชลบุรี	19
4. ตราด	7
5. ระยอง	4
รวม	<u>101</u>

การดำเนินชีวิตของชาวไทยมุสลิมได้รับอิทธิพลจากกฎข้อบังคับทางศาสนาอิสลามตั้งแต่กำเนิด
ตั้งชื่อ การเข้าสู่หนัด การแต่งงาน การมีภรรยา และการฝังศพ ชาวมุสลิมได้รับอิทธิพลจากคำสอน
ของศาสดา มี วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ชาวไทยมุสลิมในภาคตะวันออกปัจจุบันจะมี
จำนวนเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากหลักศาสนา “ไม่ให้มีการคุมกำเนิด” และผู้ชายสามารถมีภรรยาได้ 4 คน
ประการสำคัญชาวไทยมุสลิมบางคนได้แต่งงานกับชาวไทย และได้มีการชักชวนคนไทยให้มานับถือ
ศาสนาอิสลามเพิ่มมากขึ้น จึงขยายจำนวนชาวไทยมุสลิมให้สูงขึ้น ประการสำคัญ ชาวไทยมุสลิม
ยังคงรักษาประเพณีของตนเองไว้อย่างเหนียวแน่นมีการดำเนินชีวิตทั่วไปยังไม่รวมกลุ่มกับชนชาติอื่น
จากผลการศึกษาชนกลุ่มน้อยทางวัฒนธรรม ทำให้ทราบว่ากลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมแตกต่างไปจาก
วัฒนธรรมคนกลุ่มใหญ่โดยทั่วไปในภาคตะวันออก คือ “ชาวไทยมุสลิม” เพราะเหตุว่า ชาวไทยมุสลิมมีการ
ปฏิบัติ และมีความเชื่อทางศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด เป็นวัฒนธรรมที่เด่นผสมกลมกลืนกับ วัฒน
ธรรมกลุ่มใหญ่ได้ยาก³

¹จังหวัดฉะเชิงเทรา. ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดฉะเชิงเทรา. 2528. หน้า 95.

²แหล่งเดิม. หน้า 95.

³ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูฉะเชิงเทรา. ฉะเชิงเทราในประวัติศาสตร์. 2534. หน้า 113.

ชนต่างวัฒนธรรมอื่น ๆ ชาวเขมรเป็นชนกลุ่มน้อยในเขตอำเภอพนมสารคาม อำเภอราชสาส์น อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา อำเภอโป่งน้ำร้อน อำเภอมะขาม จังหวัดจันทบุรี ชาวเขมรที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานแถบจังหวัดฉะเชิงเทราอพยพเข้ามาตั้งรกรากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะตั้งชุมชนในเขต “หัวลำโรง” หรือเขาดงยางเขมร ชาวเขมรได้สร้าง วัดหัวลำโรงประจำหมู่บ้านดงยาง ตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างหมู่บ้านดงยางไทย และดงยางเขมร ชาวบ้านที่มีบรรพบุรุษเป็นคนต่างเชื้อชาติจะมาร่วมกันทำบุญ ณ วัดดงยางเขมร และขณะเดียวกันชาวเขมรจะมีการแต่งงานปะปนกับกลุ่มชนชาติอื่น เช่น ชาวจีน ชาวไทย เป็นต้น ปัจจุบันมีชาวไทยเชื้อสายเขมรมีอายุ 60 ปีขึ้นไป ยังคงใช้ “ภาษาเขมร” เป็นภาษาหลักอยู่ในหมู่บ้านชาวเขมร มีวัฒนธรรมประเพณีแตกต่างกับชนชาติอื่น ได้แก่ ประเพณีการเกิด การแต่งงาน และการตาย

ชาวมอญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ตำบลบางเกลือ ตำบลพิมพาวาส อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา และตำบลบ้านเก่า อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี ส่วนในท้องถื่นชายเขต อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา อำเภอศรีมโหสถ (อำเภอโคกปีบเดิม) จังหวัดปราจีนบุรี ได้เคยมีชาวมอญมาตั้งกองจับช้างป่าไปถวายพระเจ้าแผ่นดิน เพราะบริเวณนี้ในอดีตเป็นแหล่งที่มีช้างป่ามาก “บ้านโคกมอญ” ซึ่งอยู่ถัดจากบ้านธารพุดขึ้นไป มีศาสนสถานเป็นหลักฐานปรากฏอยู่คือ “วัดและเจดีย์เก่า” ซึ่งมีรูปแบบและลักษณะเป็นเจดีย์แบบมอญ หลงเหลือให้เห็นได้ ชาวมอญเป็นชนกลุ่มน้อยทางวัฒนธรรมและมีเอกลักษณ์แตกต่างไปจากวัฒนธรรมของชนชาติอื่น ชาวมอญมีภาษาพูดและภาษาเขียนเป็นของตนเอง ประเพณีที่สำคัญของชาวมอญได้แก่ ประเพณีการเกิด การบวช การแต่งงาน การตาย และการรำผี

ชาวนวนเป็นชนชาติต่างวัฒนธรรมมีปรากฏหลักฐานในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สมัยรัตนโกสินทร์ ท้องค์เชียงสีได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในเขตท้องที่จังหวัดตราด และได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เชิงเขาวัดญวน ตำบลซำรอก และมีชาวนวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ ตำบลอ่าวญวน¹ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงที่ฝรั่งเศสยึดครองอินโดจีน และต้องการเกาะกระดาศของไทย ได้ส่งชาวนวนที่เข้ารับ นับถือศาสนาคริสต์มาอยู่ที่เกาะกระดาศเพื่อหาข้ออ้างในการยึดครองประเทศไทย ในช่วงเวลานั้นที่ชาวไทยได้อาศัยอยู่ก่อนแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ออกโฉนดที่ดินในพื้นที่เกาะกระดาศ โดยขอจากชาวนวนที่ไปตั้งถิ่นฐาน ชาวนวน

¹เมื่อก่อนเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอเมืองตราด ปัจจุบันคือตำบลอ่าวใหญ่ แต่ยังเรียกว่า “แหลมญวน”

จึงย้ายออกไปตั้งถิ่นฐานที่อยู่ใหม่ในส่วนอื่น ๆ ของจังหวัดตราด ส่วนชาวนวนในจังหวัดจันทบุรีที่อยู่บริเวณอารามฟ้าติมา¹ วัดคาทอลิก สะพานวัดจันทร์ ตำบลจันทนิมิต อำเภอเมือง ได้ริเริ่มการทอเสื่อจันทบูรขึ้นเป็นครั้งแรก ชาวจันทบุรีเรียกกลุ่มชนนี้ว่า “พวกญวน” โดยชาวนวนได้แนะนำให้ชาวบ้านในจังหวัดจันทบุรีปลูกต้นกกไว้แลกเปลี่ยนกับเสื่อ ทำให้ชาวบ้านนิยมปลูกต้นกก และฝึกหัดทอเสื่อกันมากขึ้น² และแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน

ชุมชนโบราณในภาคตะวันออก

สภาพชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ (ระหว่าง 5,000 – 3,250 ปี) ภาคตะวันออกเป็นภูมิภาคที่มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จากการศึกษาทางธรณีวิทยา พบว่าบริเวณเขตท้องที่อำเภอเมือง และอำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี ในอดีตเมื่อประมาณ 6,000 ปีที่ผ่านมา สภาพพื้นที่มีลักษณะเป็นที่ราบน้ำขึ้นถึง (intertidal flat) เป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างทะเลกับแผ่นดิน มีลักษณะเป็นอ่าว (embayment) มี “ป่าชายเลน” ขึ้นปกคลุม มีน้ำขึ้นน้ำลง ภายใต้อิทธิพลของน้ำทะเลที่เปลี่ยนไปแต่ละวัน และน้ำทะเลได้เคยไหลเข้ามาท่วมบริเวณอำเภอเมือง และอำเภอศรีมโหสถ หลังจาก 6,000 ปีที่ผ่านมา น้ำทะเลได้ลดระดับลงมา และสูงขึ้นอีกครั้ง เมื่อประมาณ 4,000 ปี แต่อยู่ในระดับประมาณ 2 เมตรจากระดับน้ำทะเลปัจจุบัน และขอบเขตของอ่าวไทยในสมัยนั้นควรจะถอยถ่นมาอยู่ในบริเวณกรุงเทพฯ และปทุมธานี หลังจากนั้นน้ำทะเลได้มีการ ขึ้นลงหลายครั้ง จนกระทั่งเมื่อประมาณ 1,500 ปีที่แล้ว จึงอยู่ในระดับน้ำทะเลปัจจุบัน ส่งผลให้สภาพแวดล้อมบริเวณนี้เปลี่ยนแปลงจากป่าชายเลนเป็นป่าพรุ (marsh) ในเวลาต่อมาทางน้ำสายใหญ่ ๆ เช่น “แม่น้ำบางปะกง” ได้ไหลกัดกร่อนพื้นที่ก่อให้เกิดเป็นทางน้ำโค้งตัว (meander) และทะเลสาบรูปแอก (oxbow lake) ในบริเวณพื้นที่อำเภอศรีมโหสถ³

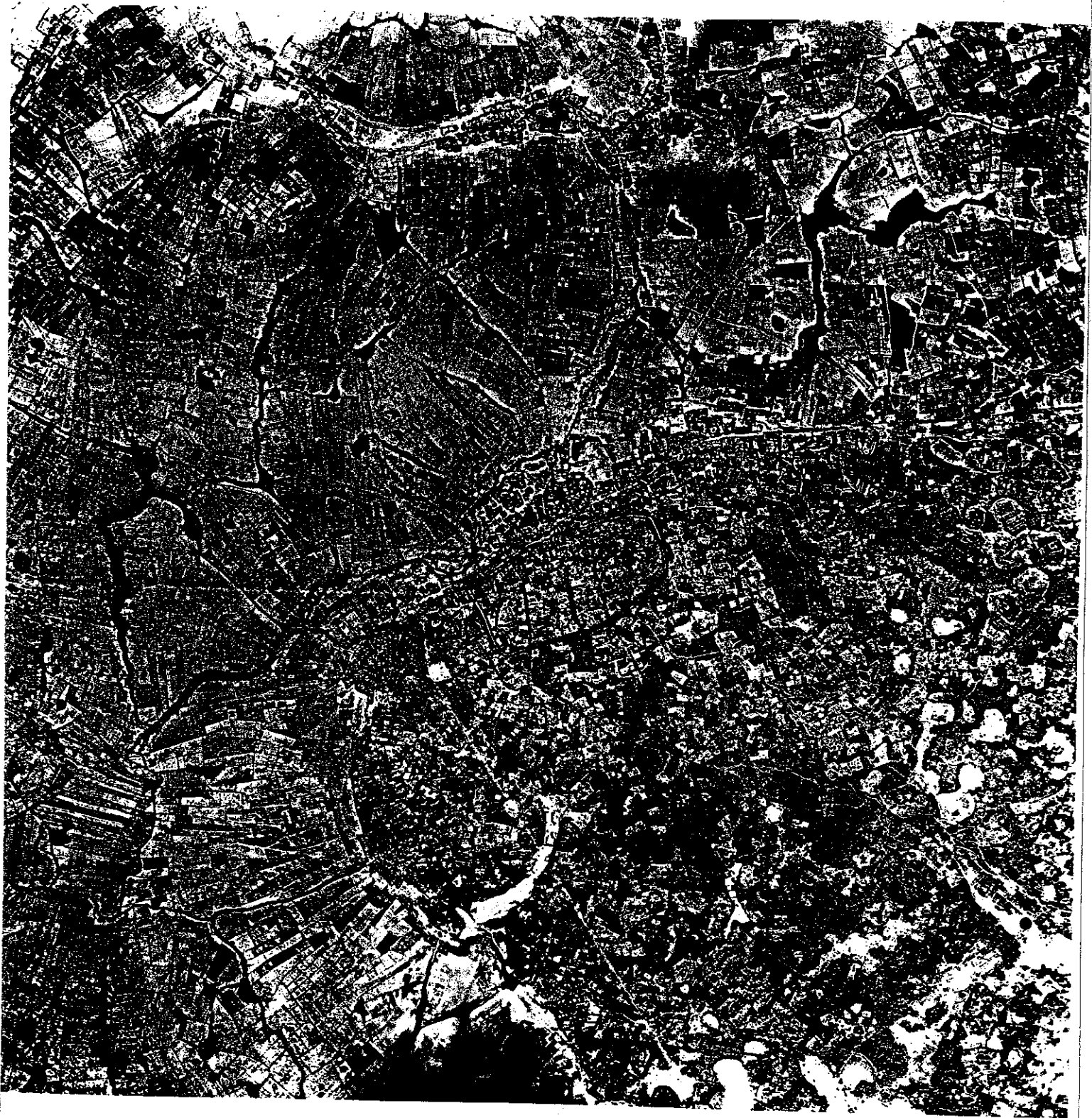
¹ปัจจุบันได้ย้ายห่างออกไปจากเดิม 4-5 กิโลเมตร

²หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดจันทบุรี. เอกสารประกอบการประชุมประจำปีของสมัชชาองค์กรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมท้องถิ่น ครั้งที่ 6. 2541. หน้า 197.

³สิน สิ้นสกุล. “ตะกอนพื้นผิวบริเวณจังหวัดนครนายก และพื้นที่ใกล้เคียง” ธรณีวิทยาสิ่งแวดล้อมจังหวัดนครนายกและพื้นที่ใกล้เคียง. 2539. หน้า 48.

ภาพถ่ายอากาศบริเวณตำบลหน้าพระธาตุ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี มาตรฐาน
1 : 40,000 (โดยประมาณ) ข้อมูลจากกรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม
“โครงการ World Wide Web” ถ่ายเมื่อ 2 มกราคม 2496.

ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณอำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี มาตรฐาน 1 : 40,000

(โดยประมาณ) ข้อมูลจากกรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม

“โครงการ World Wide Web” ถ่ายเมื่อ 28 ธันวาคม 2495.

การศึกษาจากภาพถ่ายทางอากาศบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ประกอบรวมไปกับหลักฐานทางธรณีวิทยา และการหาความสัมพันธ์ตามแนวชายฝั่งทะเล และแหล่งที่ตั้งชุมชนโบราณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง พบว่าในระยะนั้น แนวชายฝั่งทะเลเดิมเป็นอ่าวลึกเข้าไปในแผ่นดินด้านเหนือจรดลพบุรี และสิงห์บุรี ด้านตะวันตกจรดราชบุรี นครปฐม อุทอง สุพรรณบุรี และด้านตะวันออกจรดนครนายก พนมสารคาม พนัสนิคม และชลบุรี' ชุมชนโบราณที่สำรวจพบโดยอาศัยหลักฐานร่องรอยปรากฏให้เห็นได้บนภาพถ่ายทางอากาศ ได้แก่ บริเวณที่มีคันดินล้อมรอบ หรือบริเวณที่มีสระน้ำบาราย และได้จัดทำทะเบียนได้แล้วจำนวน 41 แห่ง ส่วนใหญ่จะอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง² มีชุมชนโบราณที่สำรวจพบ เช่น ชุมชนโบราณบ้านดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก ชุมชนโบราณบ้านคูเมือง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ชุมชนโบราณที่บ้านหน้าพระธาตุ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี เป็นต้น

พ.ศ.2522 ได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีที่ตำบลโคกพนมดี อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี และได้พบร่องรอยของชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เป็นชุมชนที่พึ่งอาหารจากทะเลเป็นสำคัญ โลกพนมดี คือสิ่งที่นักโบราณคดีเรียกว่า เซลล์มาวด์ (shell mound) โลกพนมดีเป็นเซลล์มาวด์ที่ใหญ่โตแห่งหนึ่ง ซึ่งยังไม่เคยพบในประเทศทางเอเชียอาคเนย์อื่น ๆ เลย ลักษณะตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนโบราณ โลกพนมดี เป็นเกาะตั้งอยู่ท่ามกลางที่ราบลุ่ม เป็นลักษณะที่นักโบราณคดีไม่เคยคำนึงถึงมาก่อนว่าจะมีมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ในที่ราบชายทะเลแบบนี้ แต่หลังจากค้นพบชุมชนโบราณที่โคกพนมดี มีผลทำให้แนวความคิดและข้อมูลของการศึกษาวิจัยเปลี่ยนแปลงไปด้วยว่า มีมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ได้หากินอยู่แถบชายทะเลของจังหวัดชลบุรี หรือจังหวัดระยองแล้ว โดยได้ค้นพบหลักฐานชิ้นส่วน

¹พ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา. รายงานผลการวิจัยทุนวิจัยรัชดาภิเษกสมโภช เรื่องเมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลาง ประเทศไทย : การศึกษาดำเนินที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์. 2524. หน้า 47.

²ทิวา ศุภจรรยา. "ชุมชนโบราณภาคตะวันออกของประเทศไทยจากหลักฐานบนภาพถ่ายทางอากาศ" ใน เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง ชลบุรี : ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม. 2532. หน้า 3.

กระดูกมนุษย์ รวมทั้งกะโหลกศีรษะซึ่งมีความหนามากกว่าคนไทยในปัจจุบันเล็กน้อย กระดูกซี่โครงมนุษย์บางชิ้นส่วนพบร่องรอยการโลยดินเทศ (red ochre) ซึ่งอาจหมายถึงประเพณีการฝังศพ กระดูกมนุษย์ในวัยเด็กมีกำไลและลูกปัดติดอยู่'

จังหวัดระยองมีเขตพื้นที่ต่อเนื่องกับจังหวัดชลบุรี ได้มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ที่ตำบลกองดิน อำเภอแกลง ในเขต "ถ้ำที่เขาวง" ทางทิศตะวันตก ลักษณะปากถ้ำเมื่อมองขึ้นไปจะเป็นโพรงถ้ำเรียงซ้อนกันขึ้นไป 7 ชั้น ภายในถ้ำแบ่งเป็น 2 คูหา บริเวณผิวดินพบโบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ เผาด้วยอุณหภูมิต่ำ มีการตกแต่งพื้นผิวภาชนะด้วยลายเชือกทาบ ลายหวี และลายซูดด้วยแปรง สันนิษฐานว่าถ้ำที่เขาวงมีช่วงระยะเวลาร่วมสมัยกับโลกพุทธา ตำบล วัดโบสถ์ และ โลกพนมดี ตำบลท่าข้าม อำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรีด้วยมีอายุระหว่าง 2,000 - 4,000 ปี ถัดมาจะเป็น "ถ้ำเสือ" มีการค้นพบเครื่องมือหินขัดทำมาจากหินแอนดีไซต์ และจากการ สอบถามชาวบ้านทราบว่า เคยมีผู้ค้นพบกะโหลกศีรษะมนุษย์ภายในถ้ำเสือนี้ด้วย

ในเขตจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนได้ค้นพบหลักฐานของชุมชนโบราณเช่นเดียวกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง มีอายุประมาณ 2,000 - 2,500 ปี ซึ่งตรงกับสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย เช่น ที่แหล่งโบราณคดีบ้านกระทุ่มแพ้ว ตำบลกระทุ่มแพ้ว อำเภอบ้านสร้าง บ้านหนองอ้อ ตำบลลงพระราม อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี และบ้านคงชัยมัน ตำบลประจันตคาม อำเภอประจันตคาม จังหวัดสระแก้ว เป็นต้น หลักฐานสำคัญที่สำรวจพบคือ ลูกปัดแก้วแบบอินโดแปซิฟิกสีต่าง ๆ ลูกปัดหินคาร์เนเลียน เครื่องมือเหล็ก เป็นต้น หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนบริเวณใกล้เคียง และอินเดียโดยเฉพาะ ประการสำคัญ คือ การค้นพบชิ้นส่วนของ "กลองมโหระทึก" เป็นโบราณวัตถุในวัฒนธรรมดองซอน ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม กลองแบบนี้มีกระจายอยู่ทั่วไปทางตอนใต้ของประเทศจีน และภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงประเทศไทยด้วย มีการค้นพบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณริมคลองบ้านนา ตั้งแต่เขตเขาเพิ่มตำบลเขาเพิ่ม อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก ซึ่งเป็นแหล่งที่สามารถทำการเพาะปลูกได้ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานเป็นสังคมเกษตรกรรม มีการใช้เครื่องมือหินขัดทั้งแบบไม่มีป้าและมีป้า รวมถึงขวานหินสำริด เครื่องมือหินที่พบมีแหล่งหินอยู่ไม่ไกล เช่น บริเวณ "เขาชะงอก" ชุมชนที่มีมนุษย์อยู่อาศัย

'กรมศิลปากร. ผลการวิเคราะห์โครงกระดูกมนุษย์ที่แหล่งโบราณคดี โลกพนมดี จ.ชลบุรี.

ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ เพราะพบหลักฐานทางโบราณคดีมาถึงสมัยลพบุรี อยุธา และกรุงรัตนโกสินทร์¹

การค้นพบแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแสดงให้เห็นว่า บริเวณชุมชนและพื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนและตอนล่าง เป็นดินแดนที่มีผู้คนอยู่อาศัยมาตั้งแต่ยุคหินใหม่ ส่วนชุมชนที่ได้มีการพัฒนาเป็นบ้านเป็นเมืองสำคัญในยุคแรก ๆ ของประวัติศาสตร์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมี 2 เขต คือ

1. ชุมชนโบราณก่อนสยามประเทศ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1.1 เมืองจันทบุรี ชุมชนโบราณเมืองจันทบุรีจะตั้งอยู่ทางใต้ของบริเวณอำเภอวัฒนานคร และอรัญประเทศ โดยมีเทือกเขาจันทบุรี หรือเทือกเขาบรรทัดขวางกั้น แยกบริเวณที่ลุ่มน้ำพระปรง และลุ่มน้ำพรหมโหดออกจากลุ่มน้ำจันทบุรี พื้นที่ในเขตจังหวัดจันทบุรีส่วนใหญ่เป็นที่สูง เพราะอยู่ใกล้ภูเขา จะมีที่ราบลุ่มก็เพียงบริเวณปากแม่น้ำใกล้กับทะเล บริเวณที่มีการค้นพบชุมชนโบราณจะอยู่ในเขตตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมือง ที่วัดทองทั่ว วัดพะเนียด และบริเวณเขาเนินวง ตำบลบางกะจะ อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี

เมืองพะเนียดตามหลักฐานของศิลาจารึกที่ค้นพบบริเวณเมืองโบราณ และเป็นจารึกที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย² เช่น จารึกอักษรคฤนทร์ เป็นภาษาอินเดียโบราณ มีอายุก่อน 800 ปีขึ้นไป แสดงว่าได้มีการติดต่อกับอินเดียและรับวัฒนธรรมของอินเดียในระยะนั้นมาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 7 ชาวอริยะจากอินเดียชื่อ “โกณฑัญญะ” เดินทางเข้ามา และได้มาตั้งหลักแหล่งในเมืองพะเนียดนี้ คงจะตั้งอยู่ริมฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงใต้ของไทย ชาวอริยะจากอินเดียต้องสู้รบกับชนพื้นเมืองเดิม ชาวพื้นเมืองสู้ไม่ได้ เพราะมีความเจริญน้อยกว่า โกณฑัญญะจึงได้ปกครองประเทศ

บริเวณวัดทองทั่ว และพะเนียด เป็นบริเวณที่ราบหน้าเขาสระบาป มีลำน้ำคลองนารายณ์ไหลลงจากเขาสระบาปทางตอนเหนือ ผ่านไปออกลำน้ำจันทบุรีทางตะวันออกเฉียงใต้ บริเวณนี้

¹กรมศิลปากร. เมืองนครนายก : โครงการศึกษาวิจัยโบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองนครนายก. 2535. หน้า 66

²จากการสันนิษฐานของศาสตราจารย์ออร์ซ เซเดส์. จารึกพะเนียด (หลักที่ 52) จารึกด้วยภาษาขอมได้จากพะเนียด อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี เดิมเชื่อกันว่าอยู่ที่หอสมุดวชิรญาณ ปัจจุบันหายไป

อยู่ตรงแถบชายเนินที่มาบรรจบกับบริเวณที่ราบลุ่มต้ำน้ำท่วมถึงได้ เพราะบริเวณที่อยู่ถัดขึ้นไปทางเหนือ จนจรดตีนเขานั้นอยู่ในระดับสูงกว่า¹ ในเขตพะเนียดโบราณ มีการสำรวจและค้นพบโบราณสถานที่พบร่วมกับทับหลังสมัยก่อนเมืองพระนคร “แบบถาลาบริวัต” “แบบไพรกเมง” และชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมสมัยเมืองพระนครของขอม รวมทั้งนิยายเกี่ยวกับเรื่องเมืองควนคราวรี และเรื่องนางกาไว² เป็นต้น² “วัดทองทั่ว” เป็นพื้นที่สำคัญอีกส่วนหนึ่ง ตำแหน่งที่ตั้งห่างจากพะเนียดมาทางใต้ประมาณ 200 เมตร บริเวณวัดกว้างใหญ่ แต่บริเวณที่เป็นพุทธาวาส และสังฆาวาส จะตั้งอยู่บนฐานศาสนสถานขนาดใหญ่ มีการยกพื้นถึง 3 ระดับด้วยกัน มีการค้นพบโบราณวัตถุในบริเวณวัดทองทั่ว แสดงให้เห็นถึงอายุของโบราณสถานแห่งนี้ เช่น ทับหลังแบบถาลาบริวัต แบบไพรกเมง และแผ่นศิลาสลักเป็นรูปพระกณบดีหรือพระพิฆเนศวร์ ในท่าประทับนั่ง รวมทั้งชิ้นส่วนของเสากรอบประตูกลมแบบก่อนเมืองพระนคร โบราณวัตถุเหล่านี้มีอายุอยู่ในสมัยแรก ๆ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12

ชุมชนโบราณเมืองจันทบุรี ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 มีความเกี่ยวข้องทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมกับพวกจาม³ เป็นพวกพ่อค้าหรือนักเดินเรือทางทะเล จนเกิดชุมชนที่เป็นศูนย์กลางการค้าติดต่อขึ้นในเขตบ้านคลองนารายณ์ เขิงเขาสระบาป การเข้ามาของพวกจามหรือพวกพ่อค้าชาวอินเดียจากภายนอกได้นำเอาศาสนาอื่น ๆ หรือศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธเข้ามาเผยแพร่แก่ชาวเมือง โดยเฉพาะกับกลุ่มชนชั้นหัวหน้า จึงเกิดการสร้างศาสนสถานแบบจามขึ้น แต่ความเกี่ยวข้องกับภายนอกนี้ ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะกับพวกจาม หรือพวกอินเดีย หรือพวกอื่น ๆ เท่านั้น มีการติดต่อกับพวกขอมสมัยก่อนเมืองพระนครด้วย และน่าจะเป็นการขยายตัว และติดต่อระหว่างกลุ่มบ้านเมืองในเขตอำเภอวัฒนานคร และอรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกของทะเลสาบเขมร การพบร่องรอยของศาสนสถาน และทับหลังแบบไพรกเมง ในบริเวณศาสนสถานวัดทองทั่ว ของชุมชนโบราณบ้านคลองนารายณ์ เขิงเขาสระบาป สอดคล้องกันกับบรรดาศาสนสถานและทับหลังแบบสมโบรีไพรกุก และแบบไพรกเมง ที่เขาน้อยสีชมพู ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้วและ โบราณสถานในเขตอำเภอวัฒนานคร จังหวัดปราจีนบุรี

¹ศรีศักร วัลลิโภดม. “จันทบุรี-ปราจีนบุรี กับการเป็นแหล่งอารยธรรมภาคตะวันออก” ใน ค้นหาดิศของเมืองโบราณ. 2538. หน้า 524.

²แหล่งเดิม.

³พวกอินเดียโบราณที่เดินทางเข้ามาค้าขายและตั้งรกรากในพื้นที่ต่าง ๆ

1.2 เมืองพญารุ่ ตั้งอยู่ในเขตตำบลบ่อทอง อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี เป็นเมืองสมัยทวารวดี เช่นเดียวกับเมืองพระรถ ที่อำเภอนันทนิคม ลักษณะของเมืองจะตั้งอยู่ในเขตที่สูง ห่างจากเมืองพระรถประมาณ 32 กิโลเมตร ลักษณะเมืองเป็นรูปรี 2 ชั้น ชั้นแรกมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1,100 เมตร ส่วนชั้นในประมาณ 600 เมตร คูเมืองและคันดินของตัวเมืองชั้นนอกทางด้านเหนือยังเห็นได้ชัดเจน ส่วนด้านอื่น ๆ ลบเลือนไปมาก ส่วนเมืองชั้นในซึ่งเป็นตัวเมืองที่แท้จริงยังมีสภาพดี กำแพงเมืองที่เหลืออยู่สูงประมาณ 1 เมตร วดจากระดับคูน้ำ ส่วนคูเมืองตอนที่กว้างที่สุดกว้างประมาณ 11 เมตร ลักษณะผังของเมือง พญารุ่ จัดอยู่ในประเภทที่มีรูปไม่สม่ำเสมอ เช่นเดียวกับเมืองพระรถ อำเภอนันทนิคม จังหวัดชลบุรี และเมืองทวารวดีอื่น ๆ ส่วนผังของเมืองมี 2 ชั้นทับกันอยู่ก็เป็นลักษณะของเมืองทวารวดีเช่นเดียวกับ ลักษณะของผังแบบเมืองพญารุ่จะพบได้ที่เมืองคงแม่ นางเมือง และเมืองบน ในเขตจังหวัดนครสวรรค์ และเมืองศรีเทพ ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ ภายในเมืองพญารุ่ไม่พบโลกเนินที่เป็นศาสนสถานบนพื้นดิน ไม่พบเศษเครื่องปั้นดินเผา จึงมีผู้ให้ทรรศนะว่า เมืองพญารุ่นี้อาจไม่ใช่เมืองที่มีการอาศัยอยู่กันอย่างต่อเนื่องหลายสมัย เช่นเมืองพระรถ¹ อาจจะเป็นเมืองหรือชุมชนที่เป็นทางผ่านบนเส้นทางการติดต่อ ทางบกระหว่างชลบุรีกับระยองในสมัยโบราณ

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 นักปราชญ์ทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีได้ทำแผนที่ทางประวัติศาสตร์ขึ้น และได้กำหนดตำแหน่งของเมืองพญารุ่เป็นเมืองชายทะเล ด้านตะวันออกของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เพราะนักวิชาการในสมัยนั้นเชื่อว่า ทะเลในอ่าวไทยตอนนั้นขึ้นไปถึงเขตเมืองพญารุ่ โดยนักวิชาการเหล่านั้นมิได้สอบค้นทางภูมิศาสตร์ และธรณีวิทยา จึงทำให้การกำหนดตำแหน่งเมืองพญารุ่คลาดเคลื่อนไป โดยมีหลักฐานทางโบราณวัตถุที่ค้นพบบริเวณเมืองพญารุ่ ตามคำบอกเล่าของชาวบ้าน เช่น โครงกระดูกมนุษย์ กำไลสำริด เศษภาชนะดินเผา เป็นต้น ซึ่งหลักฐานเหล่านี้ได้ถูกเคลื่อนย้ายกระจัดกระจายไปหมด พื้นที่ของเมืองพญารุ่ปัจจุบันได้ ถูกไถคราดปรับพื้นที่สำหรับทำกิจกรรม

1.3 เมืองศรีพโล ตั้งอยู่ในเขตตำบลหนองไม้แดง อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี ถ้าเทียบเคียงกับเมืองพญารุ่ที่ตำบลบ่อทองจะพบว่า เมืองพญารุ่เป็นเมืองบนเส้นทางเดินทางบกในขณะนั้น เมืองศรีพโลจะเป็นเมืองท่า ตั้งอยู่บนเส้นทางเดินทางทะเล ลักษณะสำคัญคือ ตัวเมืองตั้งอยู่บนเนินเขา ก่อนจะข้ามไปยังเขาบางทรายทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนด้านตะวันตก และด้านเหนือของเมือง

¹ศรีศักร วัลลิโภดม. “จันทบุรี – ปราชินบุรี กับการเป็นแหล่งอารยธรรมภาคตะวันออก” ใน ก้นหาอดีตของเมืองโบราณ. 2538. หน้า 430

พญาเร่ติดต่อกับที่ราบลุ่มชื้นแฉะริมทะเล และเป็นขอบของอ่าวบางปะกง ขณะนี้ตำแหน่งของเมืองอยู่ห่างจากทะเล 700 เมตร¹ กล่าวกันว่า เมืองศรีฟโลมีรูปทรงเป็นสี่เหลี่ยม เคยมีกำแพงดินโอบรอบ ไม่มีคูน้ำ เพราะตั้งอยู่บนที่สูง มีกำแพงสูงจากพื้นดินประมาณ 3 เมตร กำแพงนี้ได้ถูกทำลายไปเมื่อมีการสร้างถนนสายสุขุมวิท

โบราณวัตถุพบที่บริเวณตัวเมืองศรีฟโล คือ เครื่องปั้นดินเผา มีทั้งชนิดเคลือบและไม่เคลือบ ปัจจุบันชาวบ้านและทางวัดศรีฟโลเก็บรักษาไว้ แต่เดิมบริเวณเขตเมืองศรีฟโลที่ยังไม่มีการก่อสร้างถนนบนพื้นที่หน้าดินยังพอมีหลักฐานพวกเศษเครื่องปั้นดินเผาชนิดเคลือบแบบของสุโขทัยปะปนอยู่กับเศษเครื่องปั้นดินเผาแบบจีนราชวงศ์หมิง² ส่วนโบราณวัตถุจะรวบรวมเก็บไว้ที่วัดศรีฟโลที่ส่วนหนึ่งและชาวบ้านในบริเวณพื้นที่แถบนั้นสะสมไว้อีกส่วนหนึ่ง เช่น กระปุก แจกัน ตลับ ชามเคลือบเต้าปูนสำริด และตุ๊กตาเสียบบาลแบบสุโขทัย เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีเสมาหินทรายแดง แม่พิมพ์พระดินเผา กระเบื้องดินเผา เจึงชายหลังคาทำเป็นรูปเทพพนมอยู่ในซุ้มเรือนแก้วแบบสมัยอยุธยา กำไรสำริด พระพุทธรูปดินเผาแบบอุทอง และที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่พบคือ ชามเคลือบบาง ๆ ของญวน แบบที่พบในแหล่งเรือจมที่อ่าวไทย บริเวณชุมชนวัดศรีฟโลที่ขุดเข้าใจว่าจะเคยมีวัดเก่าตั้งแต่สมัยอยุธยาขึ้นไปตั้งอยู่เพราะพบเศษอิฐ เศษปูน ใบเสมา หินทรายที่ปักเขตโบสถ์เหลืออยู่ มีผู้ประมาณอายุของเมืองศรีฟโลตามหลักฐานทางโบราณวัตถุที่พบในเขตเมืองว่า เมืองศรีฟโลมีความรุ่งเรืองอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น หรือประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 หรือเก่าไปกว่านั้นอีกเล็กน้อย³

จากหลักฐานทางโบราณวัตถุที่พบ และตำแหน่งที่ตั้งของเมืองศรีฟโลเข้าใจว่า ศรีฟโลคงเป็นชุมชนเมืองที่เกี่ยวข้องกับการค้า เป็นที่จอดพักเรือสินค้าแถบอ่าวบางปะกง เรือค้าขายจากจีน เวียดนาม และกัมพูชา คงจะต้องมาจอดพักอยู่ที่เมืองศรีฟโลก่อนจะเดินทางต่อไปยังปากแม่น้ำเจ้าพระยา ทำจีน และแม่กลอง และเป็นที่พักสินค้าของบรรดาเรือสำเภาก่อนจะออกจากปากน้ำเหล่านั้น เพื่อเดินทางต่อไปยังกัมพูชา เวียดนาม และจีน หรือวกลงไปทางใต้ของประเทศไทย การพบเครื่องสังคโลกสมัยสุโขทัย รวมถึงเครื่องเคลือบดินเผาแบบเวียดนาม และแบบจีนในแหล่งเรือจมที่อ่าวไทย ในภาคตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่บริเวณเกาะสีชัง อ่าวพัทยา บางสระเกล้า เกาะคราม ฯลฯ ของนักโบราณคดีได้นำ

¹หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดลอมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดชลบุรี. ข้อมูลสิ่งแวดลอมศิลปกรรมจังหวัดชลบุรี. 2541. หน้า 21

²เคลือบสีน้ำเงินขาว

³ศรีศักร วัลลิโภดม. "ร่องรอยของชุมชนโบราณที่ลุ่มแม่น้ำพานทอง" เมืองโบราณ.

3 : กุมภาพันธ์-มีนาคม 2522. หน้า 3.

ทำให้มั่นใจว่าเมืองศรีฟโลต้องมีความสัมพันธ์กับการค้าสังคโลกของบรรดาแหล่งเรือจมนเหล่านั้น การค้นพบ “หินถ่วงน้ำหนัก” เรือที่จมนั้นหนึ่งเป็นหินอัคนีชนิดเดียวกับพบที่เขาบริเวณชายทะเลแถบตำบลอ่างศิลา อาจเป็นไปได้ว่า เรือจมนั้นมีความสัมพันธ์กับชุมชนเมืองศรีฟโลนี้ นอกจากหลักฐานทางโบราณวัตถุ และที่ตั้งของเมืองศรีฟโลจะชี้ให้เห็นว่า ชุมชนเมืองแห่งนี้เป็นชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการค้าทางทะเลแล้ว นิทานพื้นบ้านเรื่อง “เศรษฐีฟโล และเรือตาอู่แพ”¹ ก็ยังช่วยยืนยันว่าชุมชนแห่งนี้ เป็นชุมชนที่อยู่ริมทะเล ประชาชนประกอบอาชีพค้าขายทางเรือ มีการติดต่อค้าขายระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศอีกด้วย

ชุมชนเมืองศรีฟโลโบราณจะเป็นชุมชนเมืองริมทะเล นอกจากการติดต่อทางเรือกับชุมชนอื่นแล้ว ยังมีทางบกติดต่อระหว่างเมืองศรีฟโลกับเมืองพระรถ เมืองศรีมโหสถและเมืองพญาเรือกอีกด้วย นอกจากนั้น เมืองบางปลาสร้อย บางพระเรือ และบางละมุง มีปรากฏชื่อเมืองในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง เป็นชุมชนเมืองที่เกิดขึ้นภายหลังเมืองศรีฟโล ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้เมืองศรีฟโลไม่เหมาะสมจะเป็นเมืองท่าเหมือนเดิม มีผลต่อความเจริญของชุมชนการค้า เมืองศรีฟโลได้ขยายตัวลงไปทางใต้ คือ ที่ตำบลบางปลาสร้อย ซึ่งมีทำเลและที่ตั้งเหมาะสมกว่า “ชุมชนบางปลาสร้อย” จึงเจริญขึ้นแทนเมือง “ศรีฟโล” มาจนถึงทุกวันนี้

2. ชุมชนโบราณก่อนสยามประเทศ ภาคตะวันออกตอนบน

2.1 เมืองพระรถ เป็นชุมชนเมืองโบราณ ตั้งอยู่ที่ตำบลหน้าพระธาตุ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี จากโบราณวัตถุและโบราณสถานพบที่เมืองพระรถ นักโบราณคดีเชื่อว่า เมืองพระรถเป็นเมืองสมัยทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-16 และเจริญสืบเนื่องมาจนถึงสมัยลพบุรี ประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18 สภาพของที่ตั้งเมืองพระรถอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่ม มีน้ำท่วมถึง แต่ตั้งอยู่บนเนินที่น่าจะเป็นแหล่งชุมชนมาแต่เดิม เพราะพบร่องรอยของชั้นดินจากการขุดบ่อของชาวบ้านในปัจจุบันที่เผยให้เห็นการทับถมของเปลือกหอย ปู และปลา ที่มนุษย์นำมาบริโภคคล้ายกับชั้นดินพบที่โคกพนมดี ต่างกันแต่เพียงว่าไม่ซับซ้อนจนแสดงให้เห็นว่าสืบเนื่องมาช้านาน เช่นทางโคกพนมดีเท่านั้น² ชุมชนที่โคกพนมดี เข้าใจว่ามีการติดต่อกับบ้านเมืองที่เจริญแล้วในแถบนี้ โดยเฉพาะเมือง

¹ศรีศักร วัลลิโภคม. “เมืองโบราณภาคตะวันออก” ใน รายงานการสัมมนาวัฒนธรรมภาคตะวันออก. 2524. หน้า 28

²ศรีศักร วัลลิโภคม. “จันทบุรี-ปราจีนบุรีกับการเป็นแหล่งอารยธรรมภาคตะวันออก” ใน ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ. 2538. หน้า 500.

ศรีมโหสถในเขตอำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี ชุมชนแห่งนี้รับอารยธรรมทางพุทธศาสนาที่แพร่มาจากบ้านเมืองที่เป็นศูนย์กลางทางทิศตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา จึงเกิดการสร้างบ้านแปลงเมืองขึ้น ได้มีการขุดคูเมือง ถมดินสร้างกำแพงเมือง ตลอดจนสถาปนาศาสนาขึ้นในเขตเมือง และบริเวณรอบ ๆ เมือง

เมืองพระรถจัดว่าเป็นเมืองขนาดใหญ่ในสมัยทวารวดี ตั้งอยู่ระหว่างที่สูง และที่ลุ่มต่ำมาบรรจบกันบริเวณรอบเมือง เป็นแหล่งที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกข้าวแบบทคน้ำ มีลำน้ำไหลผ่านหลายสาย ลำน้ำที่ไหลผ่านเข้ามาในเขตเมืองพระรถ ได้แก่ คลองสระกลาง คลองหลวง และคลองพานทอง ลำน้ำที่ไหลมาจากทิศใต้ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้เมืองพระรถเป็นศูนย์กลางการคมนาคมของท้องถิ่น ลำน้ำต่าง ๆ ดังกล่าวนี้เชื่อมเมืองพระรถกับชุมชนร่วมสมัยอื่น ๆ ได้แก่ เมืองศรีมโหสถ ในเขตอำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เมืองพญาแร่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี ส่วนทางด้านตะวันตก ถ้าออกจากเมืองพระรถไปตามลำน้ำพานทอง จะไปออกทะเลที่ปากแม่น้ำบางปะกง และริมฝั่งทะเลด้านทิศใต้ของอ่าวบางปะกงในเขตตำบลหนองไม้แดง อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี ตรงนี้จะมีเมืองโบราณอีกแห่งเรียกว่า “เมืองศรีพโล” หรือ “ศรีพะโร” บริเวณเมืองพระรถได้มีการสำรวจและขุดค้นพบโบราณวัตถุหลายยุคหลายสมัยตั้งแต่สมัยทวารวดี มาจนถึงลพบุรี หรือเขมรในประเทศไทย รวมถึงสมัยยุคต้นกรุงศรีอยุธยา พิจารณาได้จากรูปแบบของพระพุทธรูป เทวรูป เสาหิน เครื่องปั้นดินเผาและอื่น ๆ โดยเฉพาะเศษภาชนะดินเผา มีทั้งของพวกชาวอาหรับ และของพวกจีนในสมัยราชวงศ์ถัง และราชวงศ์ซ่ง ซึ่งล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อกับภายนอก ทางทะเลอย่างชัดเจน¹

2.2 เมืองศรีมโหสถ² ตั้งอยู่ในเขต 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านสระมะเขือ หมู่ที่ 2 บ้านโคกวัด และหมู่ที่ 3 บ้านหนองสระแก ตำบลโคกปี่ อำเภอสรีมโหสถ³ จังหวัดปราจีนบุรี เมืองศรีมโหสถเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ มีแผนผังของเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมค้อนข้างรี ขอบมุมทั้ง 4 โค้งมน ลักษณะของเมืองจะเห็นได้ชัดเจน เนื่องจากมีคันดิน และคูน้ำล้อมรอบ ขนาดของเมืองกว้าง 700 เมตร ยาว 1,550 เมตร ภายในเมืองและบริเวณรอบ ๆ เมืองยังหนาแน่นไปด้วยโบราณสถานที่มีการสร้างทับซ้อนกันมา

¹ศรีศักร วัลลิโภดม. “จันทบุรี - ปราจีนบุรี กับการเป็นแหล่งอารยธรรมภาคตะวันออกเฉียงใต้”. ใน คันทวารคดีของเมืองโบราณ. 2538. หน้า 503.

²จะมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันไป เช่น เมืองพระรถ เมืองศรีวัดสปุระ หรือเมืองอวัชปุระ

³กรมศิลปากร. ประวัติศาสตร์และโบราณคดี เมืองศรีมโหสถ. 2535. หน้า 19.

หลายยุคหลายสมัย โดยเฉพาะบริเวณรอบนอกของเมือง กล่าวได้ว่า โดยเฉพาะมีร่องรอยของศาสนสถาน que แสดงว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่เป็นบริวารไม่ต่ำกว่า 5 – 6 กิโลเมตร จากตัวเมืองที่เป็นศูนย์กลาง

ความสำคัญของเมืองศรีมโหสถ คือ เป็นเมืองท่าชายทะเลในอ่าวบางปะกง มีเรือค้าขายต่างบ้านต่างเมืองแล่นจากทะเลที่อ่าวไทยเข้ามาได้ถึงบริเวณตัวเมือง และยังเห็นร่องรอยของร่องน้ำเก่าที่ไหลไปออกแม่น้ำบางปะกงในเขตอำเภอบางคล้า ตามร่องรอยทางน้ำเหล่านี้มักมีแนวเนินดินเป็นที่สูงคล้ายเกาะที่น้ำท่วมไม่ถึงอยู่หลายแห่งและมีผู้ขุดค้นพบบรรดาลูกปัด กำไลหิน จักรหิน เครื่องประดับที่ทำด้วยโลหะ และดวงตราที่ทำจากหินมี อันเป็นโบราณวัตถุที่มีอายุในยุคต้นประวัติศาสตร์ลงมาจนถึงสมัยทวารวดี พ.ศ. 2529 นอกจากนี้ได้สำรวจพบรอยพระพุทธรูปบาทในบริเวณวัดสระมรกต และหลักฐานต่าง ๆ เช่น สระน้ำ อ่างเก็บน้ำโบราณ ศาสนสถานก่อด้วยศิลาแลงทับซ้อนกันหลายสมัย เป็นต้น โดยเฉพาะรอยพระพุทธรูปบาทที่พบมีความเก่ามาก ลักษณะของรอยพระบาทมีธรรมจักรอยู่กลางระหว่างพระบาท ซึ่งอาจเป็นลักษณะของรอยพระพุทธรูปบาทหรือรอยวิษณุบาท แต่จากหลักฐานที่ปรากฏได้ยืนยันการนับถือพุทธศาสนาอันได้แก่จารึกซึ่งมีคำกล่าวสรรเสริญพระรัตนตรัย ส่วนหลุมและรอยกากบาทกลางระหว่างพระบาททั้งคู่นั้นน่าจะเป็นเสาฉัตร หรือเสาเพลิงรองรับเครื่องหมายตรีรัตน์ หรือธรรมจักร โดยเป็นสัญลักษณ์ที่ทำให้เห็นพระพุทธรูปองค์ได้โดยทางสมาธิ¹ แหล่งศาสนสถาน que สระมรกต ถ้าหากดูผิวเผินจะรู้สึกว่าเป็นพุทธสถาน แต่ถ้าหากได้เห็นบรรดาโบราณวัตถุที่พบในศาสนสถานแห่งนี้ เช่น แท่งศิวลึงค์ขนาดใหญ่จำนวนมากหลายชิ้น จะเข้าใจได้ว่าเป็นบริเวณเทวสถานด้วยเพราะมีรูปเคารพและวัตถุเคารพของศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดูปะปนอยู่ด้วยกัน

การเปลี่ยนแปลงของเมืองศรีมโหสถคงเกิดขึ้นหลังพุทธศตวรรษที่ 13 ลงมา เพราะพบร่องรอยของศาสนสถานและรูปเคารพทางพุทธศาสนาแบบทวารวดีเข้ามาผสมปนเป แต่ส่วนใหญ่จะอยู่รอบนอกเมือง เช่น เนินพระสถูปที่เรียกว่า “ภูเขาทอง” แหล่งที่พบพระพุทธรูปนรินทราย และพระพุทธรูปศิลาแบบทวารวดี ส่วนมากเป็นรูปแบบศิลปกรรมที่แพร่หลายมาจากบ้านเมืองทางซีกตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสิ้น เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า เมืองศรีมโหสถมีการติดต่อสัมพันธ์

¹กรมศิลปากร. รายงานการขุดค้นและขุดแต่งโบราณสถานสระมรกต. 2534. หน้า 91.

กับบ้านเมืองที่นับถือ พระพุทธศาสนาแบบทวารวดีในกลุ่มน้ำเจ้าพระยา¹ ประการสำคัญคือ ในช่วงเวลาเดียวกันที่วัฒนธรรมทวารวดีแพร่เข้ามาที่เมืองศรีมโหสถ ก็เป็นเวลาที่เกิดเมืองที่อยู่ใกล้เคียงกันในลุ่มน้ำบางปะกงทางซีกตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือ เมืองโบราณดงละครในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครนายก เมืองโบราณที่บ้านคูเมือง ตำบลเกาะขนุน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา และเมืองพระรถ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี

2.3 เมืองดงละคร² ตั้งอยู่ในเขตตำบลดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก ลักษณะภูมิประเทศเมืองดงละครตั้งอยู่บนเนินดินลักษณะค่อนข้างกลม เนินดินนี้เกิดจากการทับถมของดินตะกอนแม่น้ำเก่า บนเนื้อที่ประมาณ 6 ตารางกิโลเมตร สูงกว่าพื้นที่ลุ่มโดยรอบซึ่งมีความสูงประมาณ 3-5 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง³ เมืองดงละครมีพัฒนาการช่วงหนึ่งร่วมสมัยกับเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เมือง พระรถ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ที่เป็นเมืองตามชายฝั่งทะเล และบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกง หรือปราจีนบุรี ในสมัยทวารวดี เพราะลักษณะเมืองที่พบจะตั้งอยู่ในบริเวณค่อนข้างสูงใกล้กับลำน้ำที่ตื้นเขินแล้ว และอาจมีถนนติดต่อกันระหว่างเมืองดงละครและเมืองศรีมโหสถ เนื่องจากทางตะวันตกเฉียงเหนือ ของบ้านคอยลำภู เขาด้วน ตำบลย่านรี อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งเป็นแหล่งผลิตประติมากรรม เครื่องมือหิน และเครื่องใช้ทำจากหิน ตั้งอยู่ทางตะวันออกของเมืองศรีมโหสถ มีแนวคันดินทอดยาวไปเมืองศรีมโหสถ และอาจไปถึงเมืองดงละคร⁴ นอกจากนั้นทางตะวันออกของเมืองโบราณดงละครยังพบชุมชน โบราณที่บ้านโคกกระโดน หมู่ 6 อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก และพบเศษเครื่องปั้นดินเผา และเครื่องถ้วยเปอร์เซียจึงอาจเป็นไปได้ว่า แหล่งโบราณคดีที่บ้านโคกกระโดนมีอายุร่วมสมัยกับเมืองโบราณศรีมโหสถ และเมืองโบราณดงละครด้วย⁵

¹ศรีศักร วัลลิโภคม. "จันทบุรี - ปราจีนบุรีกับการเป็นแหล่งอารยธรรมภาคตะวันออก". ใน ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ. 2538. หน้า 508-510

²ดงละคร หรือเมืองลับแล น่าจะมาจาก "ดงนคร" หมายถึงป่าดงรก้างซึ่งเคยเป็นเมืองมาก่อน

³กรมศิลปากร. รายงานการขุดค้นและขุดแต่งเมืองดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก. 2536. หน้า 8

⁴กรมศิลปากร. ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ. 2535. หน้า 138.

⁵แหล่งเดิม. หน้า 134.

ที่ตั้งเมืองดงละครโบราณอาจจะเป็นเกาะหรืออยู่ใกล้ทะเลมาก่อน ทำให้สามารถติดต่อกับดินแดนใกล้เคียงและที่อยู่ห่างไกลได้ เช่น ชุมชนกลุ่มเครื่องเคลือบจากเตาเผาบุรีรัมย์ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-19 มีการนำวัตถุดินจากเมืองลพบุรีมาหลอมทำสำริดที่เมืองโบราณดงละคร นอกจากนี้ อาจมีการติดต่อและรับศาสนาพุทธจากอินเดีย เพราะพบหลักฐานเป็นพระพุทธรูปสำริดศิลปะอินเดียประมาณ พุทธศตวรรษที่ 13-14 น่าจะนำเข้ามาพร้อมกับพ่อค้าหรือผู้เผยแพร่ศาสนาจากอินเดียประกอบกับ พบเขตสังฆกรรมที่บริเวณทางตะวันตกนอกเกาะดงละครด้วย ส่วนในทางการค้ามีการติดต่อกับจีนและเปอร์เซีย เพราะพบหลักฐานเป็นเครื่องถ้วยจีนและเปอร์เซีย จากการสำรวจและขุดค้น โบราณสถานเมืองดงละคร ได้หลักฐานต่าง ๆ มาก ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา แสดงลักษณะของหม้อ หรือชามมีสีสันตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ ลายประทับในกรอบสี่เหลี่ยมรูปต่าง ๆ เช่น รูปดอกไม้ รูปหงส์ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังพบเศษภาชนะเคลือบสีฟ้าใสซึ่งเป็นเครื่องปั้นดินเผาแบบเปอร์เซีย

เมื่อพิจารณาหลักฐานทางโบราณคดีตามยุคสมัยของอาณาจักรที่มีอำนาจขึ้นมาในระยะต่าง ๆ ของอาณาจักรบริเวณนี้ ประกอบกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ พบว่า เมืองดงละครมีการติดต่อสัมพันธ์กับอาณาจักรต่าง ๆ คือ อาณาจักรทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-16 อาณาจักรเขมร สมัยพระนคร ประมาณพุทธศตวรรษที่ 14-19 อาณาจักรลพบุรี¹ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 16-19 จนต่อเนื่องถึงเมืองนครนายกสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19-20

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ผนวกเมืองนครนายกเข้าไว้ด้วยในฐานะเมือง “หน้าด่าน” เนื่องจากเมืองนครนายกที่ตั้งเมืองอยู่ใกล้กรุงศรีอยุธยาเมืองหลวง และอยู่ระหว่างอาณาจักรสำคัญทางตะวันออกคือ กัมพูชา และอยุธยา ทำให้เมืองนครนายกมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ในฐานะ “เมืองหน้าด่าน” และเป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างอาณาจักรทั้งสอง รวมไปถึงหัวเมืองภาคตะวันออก และหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้วย แต่คงไม่ได้มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวง ส่วนในทางเศรษฐกิจนั้น เมืองนครนายกเป็นแหล่งเสบียงอาหารทั้งในยามปกติและยามสงคราม เป็นแหล่งช้างที่สำคัญที่จะจับเอาไปใช้ในราชการ² ในตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีชาวจีน ชาวลาว และชาวไทยมุสลิมจาก ภาคใต้ได้อพยพหรือถูกกวาดต้อนเข้ามาตั้งถิ่นฐานปะปนกับชาวไทย และชาวเขมรที่อยู่อาศัยมาก่อน เกิดการผสมผสานทางสังคมและวัฒนธรรมขึ้นในบริเวณเขตพื้นที่ต่าง ๆ

¹เขมรในประเทศไทย

²กองวิชาประวัติศาสตร์. ส่วนการศึกษาโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า. ประวัติศาสตร์เมืองนครนายก. 2539. หน้า 66.

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1. สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1893 - 2311) สภาพทั่วไปของภาคตะวันออกเฉียงเหนือสมัยกรุงศรีอยุธยา : สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า เมืองต่าง ๆ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นหัวเมืองชั้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่ครั้งแผ่นดิน “สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ดั่งนี้

“...ตามที่มีเค้าเงื่อนในหนังสือเก่าและโบราณวัตถุเป็นที่สังเกตนั้น สมเด็จพระรามาธิบดีอู่ทอง เลือกอเอาทั้งแบบแผน วิธีปกครองของกรุงสุโขทัยและของขอมมาปรุงใช้ในการปกครองกรุงศรีอยุธยา เป็นต้นว่า การควบคุมผู้คนพลเมืองใช้วิธีทหารเหมือนอย่างกรุงสุโขทัย วิธีกำหนดท้องที่ในการบังคับบัญชาที่เช่นเดียวกัน พระนครศรีอยุธยามีเมืองป้อมปราการค้ำชั้นในสำหรับป้องกันราชธานีทั้ง 4 ทิศ ทิศเหนือถึงเมืองลพบุรี ทิศตะวันออกเมืองนครนายก ทิศใต้เมืองพระประแดง (อยู่ที่ราชบุรีณะ) ทิศตะวันตกเมืองสุพรรณบุรี และหัวเมืองชั้นในรายตามระยะทางคมนาคมคือ เมืองปราจีนบุรี เมืองพระรถ (ภายหลังเรียกว่าพนัสนิคม) เมืองชลบุรีทางด้านตะวันออกเฉียง...”¹ โดยแบ่งการปกครองเป็นหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และหัวเมืองประเทศราช เชื่อกันว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นก่อนการปฏิรูปการ ปกครองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. 1991-2031 เมืองปราจีนบุรี มีฐานะเป็นเมืองเล็ก ๆ ที่อยู่ใกล้ราชธานี กรุงศรีอยุธยา และส่งขุนนางไปปกครองโดยให้ขึ้นตรงต่อเมืองหลวง² โดยมีภูมิหลังที่เกี่ยวข้อง คือ

1.1 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนกับเส้นทางเดินทัพไปกัมพูชา ลักษณะทำเลที่ตั้งของเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนมีลักษณะเป็น “ภูมิรัฐศาสตร์” เนื่องจากว่าพื้นที่ชุมชนของไทยแถบบริเวณนี้ ตั้งอยู่ใกล้กับประเทศเพื่อนบ้านคือ กัมพูชา เช่น เมืองปราจีนบุรี เมืองนครนายก เมืองอัญประเทศ (สระแก้ว) เป็นต้น เรื่องราวส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงเป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำศึกสงครามระหว่างสองอาณาจักรเป็นสำคัญ โดยมีเส้นทางบกเป็นหลักในการเดินทัพในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นจะเดินทัพไปทางตะวันออกเฉียงเหนือแล้ว

¹สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม เล่ม 1. 2467. หน้า 46-47.

²สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. “อาณาจักรอยุธยา”. ใน เอกสารการสอนชุดวิชาสังคมศึกษา 5 (ประวัติศาสตร์ไทยสำหรับครู) หน่วยที่ 1-5, 2529. หน้า 304.

เขาคัมพูชา ส่วนเส้นทางเดินทัพในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง และตอนปลาย จะใช้เส้นทางบกและทางน้ำ จากการสำรวจเส้นทางเดินทัพสมัยกรุงศรีอยุธยาระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงกัมพูชาโดยใช้หลักฐานทางโบราณคดีประกอบแผนที่ยุทธศาสตร์พบว่า

เส้นทางเดินทัพทางบกจะผ่านพิทานแดง (พิหารแดง) อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก ผ่านกบแจะ อำเภอประจันตคาม ผ่านหนุมาน อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี ผ่านพระปรัง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว ช่องตะโก ผ่านพระจารึก (อำเภออรัญประเทศ-อำเภอตาพระยา) ตำบลท่าบง เป็นชื่อที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา อยู่ระหว่างเมืองอรัญประเทศ และเมือง พระตะบอง¹ และปรากฏอีกครั้งใน พ.ศ.2136 สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กำหนดให้พระยานครนายก เข้าเมืองนครนายก เป็นแม่กองร่วมกับพระยาปราจีนบุรี เข้าเมืองปราจีนบุรี และพระวิเศษเจ้าเมืองละเซิงเทรา เกณฑ์คนในสี่เมืองจำนวน 10,000 คน ตั้งขึ้นเป็นกองเสบียงทางบกยกไปตั้งอยู่จวนรวบรวมเสบียงอาหารเตรียมไว้ที่ “ตำบลท่าบง” เพื่อคอยจ่ายเสบียงให้แก่กองทัพหลวงที่จะผ่านไปทางตำบลนั้น² ในแผนที่ยุทธศาสตร์สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เส้นทางเดินทัพทางตะวันออกคือจากกรุงเก่า บ่อโพง พระแก้ว พิหารแดง (ตรงจุดนี้มีเส้นทางจากเขาพนมโยงแยกทางสระบุรีขึ้นไปเมืองนครราชสีมา) บ้านนา เมืองนครนายก³

สงครามระหว่างสองอาณาจักรคือกรุงศรีอยุธยา และกรุงกัมพูชา เริ่มต้นจากทางฝ่ายกัมพูชา มักจะเป็นต้นเหตุ อาจจะเนื่องมาจากกัมพูชาเห็นว่า กรุงศรีอยุธยาเป็นอาณาจักรใหม่ จึงยังไม่ยอมรับในอำนาจมากนัก แต่ในระยะต่อมา เมื่อกรุงศรีอยุธยามีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง อาณาจักรกัมพูชาก็มีความเสื่อมโทรมภายในมากขึ้น กัมพูชาจึงยอมรับราชอาณาจักรอยุธยาในฐานะเจ้าประเทศราช กษัตริย์กัมพูชาต้องมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารกษัตริย์อยุธยาหลายครั้ง อย่างไรก็ตาม เมืองกรุงศรีอยุธยามีศึกติดพันกับพม่า หรือมีความอ่อนแอภายใน กัมพูชาก็ถือโอกาสมากวาดต้อนผู้คนตามชายแดนของอาณาจักรอยุธยา เช่น เมืองปราจีนบุรี เมืองอรัญประเทศ เป็นต้น

ภาคตะวันออกตอนบนมีความเจริญมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ต่อเนื่องมาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ.ศ. 2191 – 2231 ตามหลักฐานในแผนที่ของมิสซังสยามที่ลงในหนังสือ

¹กรมศิลปากร. สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. แหล่งโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับเส้นทางเดินทัพและเส้นทางติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สระบุรี นครนายก ปราจีนบุรี สระแก้ว ละเซิงเทรา ชลบุรี ระยอง และจันทบุรี. 2538. หน้า 450.

²ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูละเซิงเทรา. ละเซิงเทราในประวัติศาสตร์. 2534. หน้า 41.

³แหล่งเดิม. หน้า 451.

“สยามและคณะมิสซังนารีฝรั่งเศส” มีผู้ช่วยศาสตราจารย์ประทุมรัตน์ วงดนตรีแปล กรมศิลปากร จัดพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. 2528 มีระบุถึง “เปเตริว” (Petru) จังหวัดฉะเชิงเทราไว้ด้วย กับได้พบแผนที่อีกฉบับหนึ่งเขียนว่า “ฝรั่งเศส” ทำไว้เมื่อ 300 ปีมาแล้วก็มีเปเตริวอยู่ด้วย¹ มีตำบลที่เคยเป็นแหล่งชุมชนในสมัยกรุงศรีอยุธยาอื่น ๆ อีก เช่น ตำบลบางทราย ตำบลบางปลาสร้อยของจังหวัดชลบุรี เป็นต้น และมีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาหลายแห่งในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงตอนล่างคือ ไบเสมาหินทรายสำหรับปักเขตโบสถ์เมืองศรีพโล ตำบลหนองไม้แดง เจริญและลายปูนปั้นรูปครุฑแบบที่วัดอ่างศิลา ตำบลอ่างศิลา อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี

1.2 ภาคตะวันออกเฉียงตอนล่างกับเส้นทางการค้าทางทะเล ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ชื่อเมืองของภาคตะวันออกเฉียงตอนล่าง ปรากฏครั้งแรกในพระราชพงศาวดารตอนสร้างกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 1892 ได้ระบุว่า ได้มีประเทศราชที่ขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยาอยู่ในสมัยนั้น 16 เมือง รวมทั้งจันทบุรี² และปรากฏชื่อ “เมืองตราด” ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. 1991 – 2031 ในเขตตำบลพุงทลาย และในเขตตำบลคลองนารายณ์ บริเวณวัดทองทั่วและวัดพะเนียด อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี ยังปรากฏหลักฐานชุมชนเมืองโบราณที่ต่อเนื่อง และร่วมสมัยมาจนถึงสมัยอยุธยา

เนื่องจากว่าภูมิประเทศของภาคตะวันออกเฉียงมีลักษณะพื้นที่ติดต่อกับชายฝั่งทะเล ตั้งแต่พื้นที่บางส่วนของอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ต่อเนื่องลงไปจนถึงเขตอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด มีผลให้ชุมชนและท้องถิ่นตอนล่างของภาคมีการประกอบอาชีพ และทำการค้าทางทะเลมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา หรือสมัยก่อนหน้านั้น จากตำแหน่งที่ตั้งของเมืองศรีพโลน่าจะเป็นชุมชนเมืองเกี่ยวข้องกับการค้า เป็นที่จอดพักเรือสินค้าแถบอ่าวบางปะกง เรือสินค้าจากประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้ เช่น จีน เวียดนาม และกัมพูชา คงจะต้องมาจอดพักอยู่ที่เมืองศรีพโลก่อนจะเดินทางต่อไปยังปากแม่น้ำเจ้าพระยา ชุมชนโบราณที่เป็นเมืองการค้าทางทะเลนอกจากเมืองศรีพโลแล้ว ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางยังปรากฏชื่อเมืองบางปลาสร้อย บางพระเรือ และบางละมุงขึ้นอีกด้วย นักโบราณคดีให้ทรรศนะว่า เมืองบางปลาสร้อย บางพระเรือ และบางละมุง เป็นชุมชนเมืองที่เกิดขึ้นภายหลังเมืองศรีพโล ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์ มีผลให้เมืองศรีพโลไม่เหมาะสมที่จะเป็นเมืองท่าเหมือนแต่เดิม ความเจริญของชุมชนการค้า จึงได้ขยายตัวลงไปทางใต้ คือ

¹ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูฉะเชิงเทรา. ฉะเชิงเทราในประวัติศาสตร์. 2534. หน้า 41.

²วิสิทธิ์ ปรวัติยากร. “ประวัติเมืองจันทบุรี” ใน พิธีสถาปนาหอการค้า จังหวัดจันทบุรี. 2529.

ที่บางปลาสร้อยและมีความเจริญเป็นเมืองท่าที่สำคัญขึ้นแทน มีหลักฐานจากบันทึกและภาพของญี่ปุ่น อยู่ที่ห้องสมุด “มัสซุระ” แสดงถึงสำเนาไทยไปค้าขายที่ประเทศญี่ปุ่น โดยเฉพาะที่เมือง ฮิราโด ใน นางาซากิ เมื่อปี พ.ศ.2159 ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มีกล่าวไว้ว่า เรือสินค้า ลำแรกของไทยที่ไปถึงเมืองฮิราโดในนางาซากินั้นไปจากเมืองปัตตานีในราวพุทธศตวรรษที่ 21 และมีเรือสินค้าที่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลญี่ปุ่นจากนางาซากิ หรือจากซาโกมาค้าขายที่เมืองปัตตานี นครศรีธรรมราช บาง ปลาสร้อย จังหวัดชลบุรี แล้วก็อยุธยาในปี พ.ศ. 2145¹ แสดงให้เห็นว่า เมืองบางปลาสร้อยในกรุง ศรีอยุธยาเป็นเมืองท่าสำคัญ ทำการค้าทางทะเลกับต่างประเทศมาตั้งแต่ ช่วงระยะเวลานั้น

หลักฐานทางโบราณคดีได้นำ มีการสำรวจพบเรือโบราณในบริเวณอ่าวไทยของภาคตะวันออก พบศิลปวัตถุ เครื่องเคลือบดินเผา มีขนาดและสีเคลือบต่าง ๆ กัน แท่งเหล็กหลอมสมัยสุโขทัย หิน และ เหรียญเงินจาก พ.ศ.2517 มีการสำรวจแหล่งโบราณคดีได้นำในอ่าวไทย พบว่ามีอยู่ถึง 26 แห่ง และ 9 แห่ง เป็นการพบเรือโบราณ แหล่งสำคัญอยู่บริเวณใกล้เคียงเกาะหน้าอ่าวพัทธา เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี และบริเวณ อ่าวหมูใหญ่ ตำบลบางกะไชย จังหวัดจันทบุรี การพบเรือโบราณทั้งของไทยและต่อเรือ แบบจีน มีการพบอยู่แถวฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย ฮองกง และแอฟริกาใต้ด้วย เรือเหล่านี้มีอายุตั้งแต่ สมัยสุโขทัยจนถึงอยุธยาตอนต้น² การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเรือโบราณและศิลปวัตถุที่พบจากได้นำ เพื่อให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ทางการค้าได้มีผู้ศึกษาไว้ว่า ในสมัยก่อนอยุธยา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 16-17 จีนได้มีการติดต่อกับนครรัฐในดินแดนแถบภาคตะวันออก โดยเฉพาะสุวรรณภูมิ ดังที่มีการ ค้นพบเครื่องถ้วยจีน เครื่องสังคโลก จากเรือจมในหลายแห่ง อาจยืนยันได้ว่าเป็นผลผลิตส่วนหนึ่งที่มีการ นำออกไปสู่ตลาด นอกราชอาณาจักร ถือเป็นระบบการค้าสำคัญในตลาดชาติเอเชียด้วยกันเอง โดยเฉพาะกับจีนที่เป็นการค้าในระบบบรรณาการที่นำสินค้า ผลิตผลเข้าไปถวายแก่จักรพรรดิจีน³

หลักฐานจากแหล่งโบราณคดีได้นำประเภทซากเรือจมโบราณในอ่าวไทย จะช่วยให้เห็นภาพ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “การค้าทางทะเล” ในน่านน้ำอ่าวไทยและใกล้เคียงได้ชัดเจน หลักฐานแรกคือ “เรือ” พบว่ามีเรือสำเภอย่างน้อย 2 แบบ ที่ใช้แล่นใบค้าขายอยู่ในน่านน้ำไทย และน่านน้ำเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในสมัยกรุงศรีอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 14 – 18 ได้แก่ สำเภาท้องแบน

¹วิทยา อินทโกศัย และประถม มุสิตานนท์. “โบราณคดีได้นำ” ใน รายงานการสัมมนา วัฒนธรรมภาคตะวันออก. 2524. หน้า 69.

²ชูลีรี จามรมาน และอดิศร หมวกพิมาย. เก้าร้อยปีพาณิชย์ไทย. 2537. หน้า 44.

³แหล่งเดิม. หน้า 107.

ไม่มีกระดูกงู และลำภามี้กระดูกงู ส่วนมากเป็นลำภาขนาดกลางและขนาดเล็ก หลักฐานต่อมา “สินค้ำ” ในเอกสารการค้าระหว่างประเทศสมัยกรุงศรีอยุธยาที่บันทึกโดยชาวตะวันตก ระบุว่า สินค้ำสำคัญจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ชาติยุโรปต้องการได้แก่ของป่าชนิดต่าง ๆ ได้แก่ ข้าว หนังสัตว์ ไม้ฟาง เขาควาย ไม้หอม เครื่องเคลือบ (สังคโลก) เครื่องเทศ และเครื่องปั้นดินเผาอื่น ๆ ฯลฯ หลักฐานโบราณวัตถุที่พบตามซากเรือจมโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยาในอ่าวไทย แถบภาคตะวันออก ช่วยแสดงรูปลักษณะสินค้ำ และยืนยันว่ารายการสินค้ำขาออกที่ปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์นั้น เป็นความจริง¹

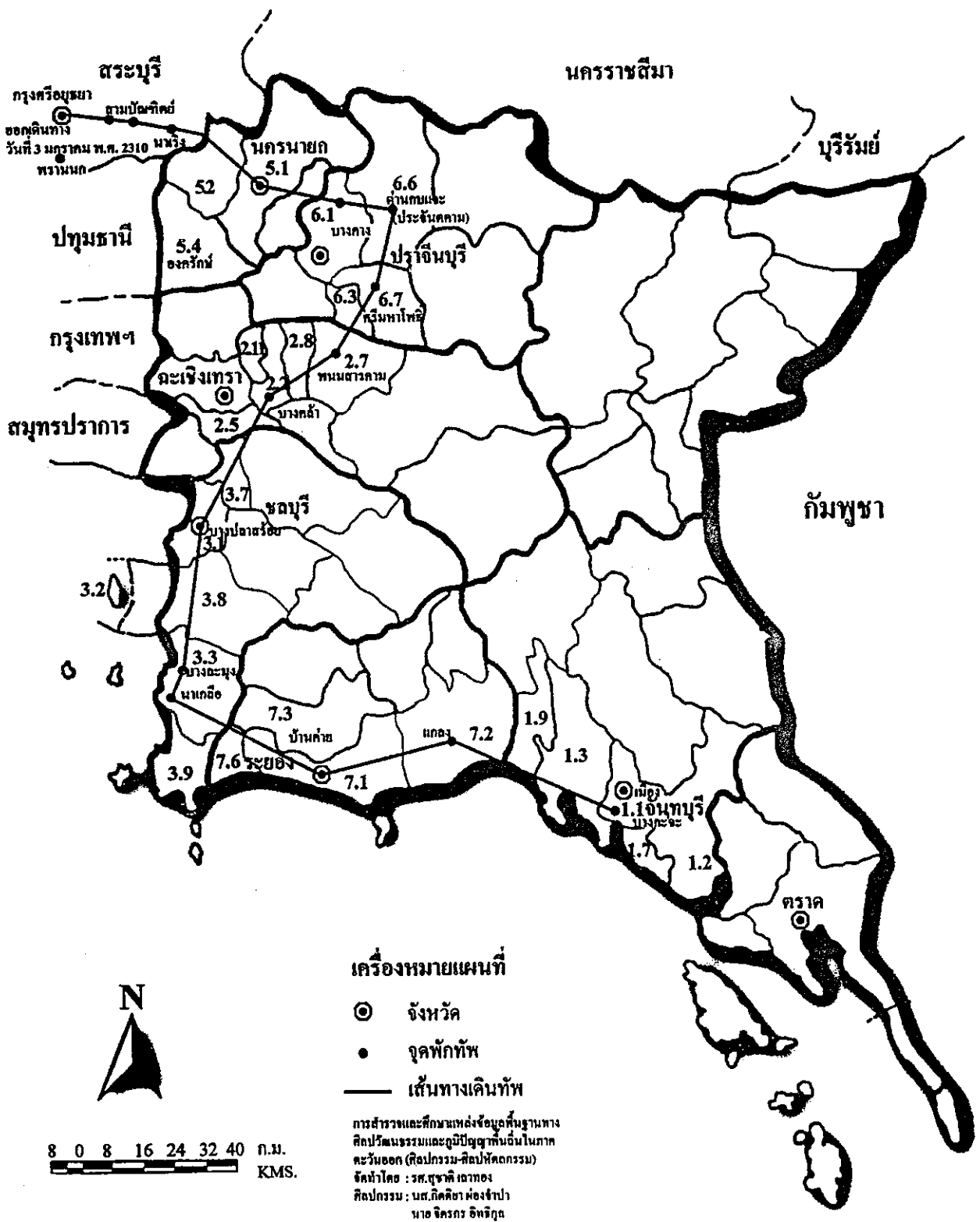
2. สมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. 2311 – 2324) พ.ศ. 2309 ขณะที่กรุงศรีอยุธยาถูกกองทัพพม่าล้อมอยู่ กรมหมื่นเทพพิพิธ ซึ่งเป็นพระเจ้าลูกยาเธอองค์หนึ่งในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แต่ถูกเนรเทศไปลังกาได้กลับมาเกลี้ยกล่อมรวบรวมชายฉกรรจ์ทางหัวเมืองภาคตะวันออก ได้แก่ จันทบุรี ระยอง บางละมุง ชลบุรี และปราจีนบุรีเข้าร่วมเป็นกองทัพ อ้างว่าจะยกไปช่วยกรุงศรีอยุธยารบพม่า ในครั้งนั้นชาวชลบุรีได้ให้การสนับสนุนเข้าร่วมในกองทัพของกรมหมื่นเทพพิพิธเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งชลบุรีแทบกลายเป็นเมืองร้าง กองทัพของกรมหมื่นเทพพิพิธรวบรวมไพร่พลได้ประมาณ 2,000 คน ยกไปตั้งมั่นที่ปราจีนบุรี แล้วจึงมีหนังสือกราบบังคมทูลพระเจ้าอยู่หัวเอกทัศ ณ กรุงศรีอยุธยา ขออาสาช่วยป้องกันพระนคร แต่พระเจ้าอยู่หัวเอกทัศทรงพระราชดำริว่า กรมหมื่นเทพพิพิธเป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูงจนถูกเนรเทศมาแล้วครั้งหนึ่ง การที่มาเรียกระดมผู้คนเข้าเป็นกองทัพโดยผลการในครั้งนี้ก็เป็นการกระทำผิดกฎหมายแต่ยรบาล จึง โปรดเกล้าฯ ให้ยกกองทัพจากกรุงศรีอยุธยาไปปราบกรมหมื่นพิพิธ ซึ่งบอบช้ำอยู่แล้วจนแตกกระจายไปเหตุการณ์ในครั้งนั้นทำให้เมืองฉะเชิงเทรา และเมืองชลบุรีกลายเป็นเมืองร้างอยู่ระยะหนึ่ง²

2.1 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเส้นทางเดินทัพสู่จันทบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นพระยาวชิรปราการ ได้พาสัมครพรรคพวกตีฝ่าวงล้อมของพม่าออกจากกรุงศรีอยุธยามาหากำลังสนับสนุนทางหัวเมืองภาคตะวันออกในเดือนมกราคม พ.ศ. 2309 และ

¹กลุ่มงานโบราณคดีใต้น้ำ. เอกสารแนะนำโบราณคดีใต้น้ำ 80 หมู่ 8 ค่ายเนินวง ตำบลบางกะจะ อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี. ม.ป.ป. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

²กรมศิลปากร. ชลบุรีภาคต้น. 2483. หน้า 7-8.

แผนที่เส้นทางเดินทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสู่จังหวัดจันทบุรี

แผนที่แสดงเส้นทางเดินทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสู่จังหวัดจันทบุรี โดยแสดงพื้นที่จังหวัดต่างๆ ได้แก่ สระบุรี, นครนายก, ปราจีนบุรี, ฉะเชิงเทรา, ชลบุรี, และจันทบุรี รวมถึงเมืองสำคัญต่างๆ เช่น กรุงเทพมหานคร, นครราชสีมา, บุรีรัมย์, และกัมพูชา

เส้นทางเดินทัพที่ระบุไว้ประกอบด้วยจุดพักทัพและระยะทางระหว่างจุดต่างๆ ดังนี้:

- จากกรุงเทพฯ ไปสระบุรี (ระยะทาง 52 กม.)
- จากสระบุรี ไปนครนายก (ระยะทาง 5.1 กม.)
- จากนครนายก ไปปราจีนบุรี (ระยะทาง 6.1 กม.)
- จากปราจีนบุรี ไปฉะเชิงเทรา (ระยะทาง 6.3 กม.)
- จากฉะเชิงเทรา ไปชลบุรี (ระยะทาง 2.5 กม.)
- จากชลบุรี ไปจันทบุรี (ระยะทาง 3.7 กม.)
- จากจันทบุรี ไปเมืองจันทบุรี (ระยะทาง 1.1 กม.)

จุดพักทัพสำคัญที่ระบุไว้มีดังนี้:

- เมืองจันทบุรี
- เมืองเมืองจันทบุรี
- เมืองเมืองจันทบุรี

กองทัพพม่ายกเข้ากรุงศรีอยุธยาได้ใน พ.ศ. 2310 ขึ้น 5 ค่ำ ปีกุน นพศก จ.ศ. 1129 โดยเหตุผลสำคัญที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเลือกที่จะเดินทัพมายังหัวเมืองชายทะเลตะวันออกมีสาเหตุหลายประการ คือ

1. หัวเมืองชายทะเลตะวันออก อิทธิพลของพม่ายังมีน้อยจึงสะดวกในการช่องสุมผู้คน
2. ในขณะที่กรุงศรีอยุธยาพม่าล้อมอยู่นั้น บรรดาพ่อค้าจีนได้เดินทางเข้ามาค้าขายยังบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกแทนโดยเฉพาะในแถบเมืองจันทบุรี และตราด เมื่อพ่อค้ายอมรับในอำนาจของพระองค์ก็ยอมทำให้สามารถเพิ่มพูนรายได้ โดยการเก็บภาษีอากรและอาจจะมีโอกาสซื้ออาวุธได้ เพราะอยู่ติดกับชายทะเล
3. หัวเมืองชายทะเลตะวันออกเป็นพื้นที่มีอาหารสมบูรณ์ ถ้าข้าวปลาไม่เพียงพอก็อาจหาซื้อได้จากดินแดนเขมรซึ่งอยู่ใกล้เคียง
4. หัวเมืองชายทะเลตะวันออกไม่ได้ไกลจากกรุงศรีอยุธยามากนัก ทั้งยังสามารถใช้เส้นทางน้ำได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชคงจะคาดว่า ถ้ายกกองทัพไปโจมตีพม่าโดยไม่รู้ตัว อาจทำได้ง่ายมากกว่าไปทางบก หรือถ้าพลาดพลั้งสู้พม่าไม่ได้ก็อาจหลบไปในเขตแดนของเขมร'

ในครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เสด็จผ่านมาทางเมืองนครนายก เมืองปราจีนบุรี เมืองชลบุรี เมืองระยอง และเมืองจันทบุรี ในขณะที่เสด็จผ่านมาทางชลบุรี แต่ชลบุรีมีสภาพเป็นเมืองร้างอยู่ จึงเสด็จเลยไปประทับแรมที่บางละมุง แล้วเสด็จต่อไปยังจังหวัดระยองเพื่อหากำลังสนับสนุน ขณะเสด็จนั้น ได้ปะทะกับกำลังของขุนรามหมื่นช่องแห่งเมืองระยอง กำลังของขุนรามหมื่นช่องสู้ไม่ได้ แยกออกเป็น 2 หน่วย หน่วยหนึ่งขุนรามหมื่นช่องคุมไปตั้งมั่นอยู่ระหว่างระยองกับจันทบุรี ส่วนอีกหน่วยหนึ่งนายทองอยู่ยกเด็กกุ่มมาตั้งช่องสุมผู้คนอยู่ที่บางปลาสร้อย (ชลบุรี) สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกกำลังไปปราบขุนรามหมื่นช่องได้แล้ว จึงเสด็จวกกลับมาชลบุรีเพื่อปราบนายทองอยู่ยกเด็ก ทักษะของสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ยกมาตั้งมั่นอยู่บริเวณในค่าย นายทองอยู่ ยกเด็กยอมอ่อนน้อมแต่โดยดี สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้นายทองอยู่ ยกเด็กช่วยรักษาเมืองชลบุรี เพื่อราษฎรจะได้กลับมาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินเป็นกำลังแก่บ้านเมืองต่อไป เมื่อจัดการเรื่องทางชลบุรีเรียบร้อยแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ จึงเสด็จยกทัพกลับไปจังหวัดระยองแล้วเดินทัพต่อไปยังจันทบุรี ทางฝ่ายนายทองอยู่ ยกเด็ก เมื่อได้รับมอบหมายให้ช่วยรักษาเมืองชลบุรีระยะแรก ๆ ก็ตั้งใจปฏิบัติตามพระราชบัญชาของสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ แต่ต่อมากลับใจไปร่วมมือกับพวกโจรสลัด

¹พลับพลึง มูลศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น. 2522.

สร้างความเคียดแค้นให้แก่ประชาชน ทั้งยังคอยขัดขวางมิให้ผู้ใดไปสมัครเข้ากองทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ อีกด้วย

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ เสด็จเคลื่อนกองทัพเรือจากจันทบุรีเพื่อกลับไปกอบกู้กรุงศรีอยุธยา ระหว่างทางได้ทรงตรวจและกวาดล้างพวกโจรสลัดทางชายฝั่งตะวันออกเรื่อยมาจนถึงชลบุรี ทรงทราบข่าวว่า นายทองอยู่ นกเล็ก กับพรรคพวกประพาศิกรร้ายต่าง ๆ จึงได้โปรดเกล้าฯ ไปปลด นายทองอยู่ นกเล็ก และพรรคพวกออกจากตำแหน่ง ส่วนจะทรงแต่งตั้งผู้ใดให้เป็นผู้รักษาเมืองชลบุรีแทนยังไม่พบหลักฐาน ปรากฏแต่หลักฐานตอนปลายสมัยว่า ทรงแต่งตั้งให้บุตรของพระยาจักรี (หมุด) เป็นพระชลบุรี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงสันนิษฐานว่า บุตรของเจ้าพระยาจักรีที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้รักษาเมืองชลบุรีนั้น ชื่อหวัง สมุทธานนท์ เป็นคนเข้มแข็งตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ราชการ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้เลื่อนยศเป็นพระยาราชวังสัน¹

2.2 ชาวจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่ง หลังจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้นครองราชย์สมัยกรุงธนบุรี ชาวจีนได้อพยพเข้ามาในประเทศไทยเพิ่มเป็นจำนวนมากและเป็นสมัยที่ชาวจีนในสยาม โดยเฉพาะจีนแต้จิ๋วได้รับการขนานนามจากคนไทยทั่วไปว่า “จีนหลง” เหตุที่ชาวจีนได้รับการยกย่องเนื่องมาจากประการแรกพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นลูกครึ่งไทย-จีน (แต้จิ๋ว) โดยจีน “เจิ้งหยง” บิดาเคยมีถิ่นพำนักแถวคลองสวนพลูข้างวัดพนัญเชิง ซึ่งเข้าใจว่าเป็นแหล่งอาศัยของชาวจีน ประการสอง เพราะชาวจีนคือกลุ่มคนที่ร่วมผนึกกำลังช่วยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตีแหวกวงล้อมของพม่ามุ่งไปยังหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก... หรือประการสาม เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตีได้เมืองระยองแล้ว ได้มีราชสาส์นไปถึง “พระยาราชเศรษฐี” ชาวจีนผู้เป็นเจ้าของเมืองเพื่อขอการสนับสนุนตลอดจนความพยายามที่จะมี สัมพันธไมตรีเป็นอย่างดีกับ “พระเจ้ากรุงจีน” สถานการณ์ทางการเมืองเหล่านี้ ได้อำนวยให้ชาวจีน คู่นัน และตี่งคุดให้ชาวจีนบนพื้นแผ่นดินใหญ่อพยพเข้ามาในเมืองไทยมากยิ่งขึ้น ด้วยความนิยมการค้า และมีการตั้งหลักแหล่งมั่นคงมากขึ้น ซึ่งการอยู่ประจำไม่โยกย้ายสร้างหลักฐานที่มีความมั่นคง ปลอดภัยขึ้น² จึงมีความเป็นไปได้ว่าชาวจีนอพยพน่าจะเข้ามาประกอบอาชีพในภาคตะวันออก ในสมัยกรุงธนบุรีเป็นต้นมา ซึ่งเป็นระยะที่ชาวจีนกลุ่มภาษาแต้จิ๋วจำนวนมาก อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานแถบอ่าวไทย ฝั่งตะวันออกได้แก่ตราด จันทบุรี บางปลาสร้อย (ชลบุรี) แปะครีว (ฉะเชิงเทรา)

¹กรมศิลปากร. ชลบุรีภาคต้น. 2483. หน้า 9-10.

²ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูฉะเชิงเทรา. ฉะเชิงเทราในประวัติศาสตร์. 2534. หน้า 57.

หลักฐานหนึ่งที่เป็นเครื่องยืนยันการตั้งหลักฐานของชาวจีนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ชัดเจน คือ การปลูกสร้างศาลเจ้า และโรงเจในชุมชน และท้องถิ่นต่าง ๆ อันเป็นเครื่องแสดงถึงการลงหลักปักฐาน ที่อยู่อาศัยอันมั่นคงและถาวรของชาวจีน มีหลักฐานปรากฏคือ ในเขตจังหวัดฉะเชิงเทราที่บ้านท่าเกวียน และบ้านเกาะขนุน ยังปรากฏหลักฐาน ศาลเจ้า และโรงเจเก่าที่ตั้งอยู่ในเขตชุมชนทั้งสองแห่งนี้

3. สมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2500) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ พระองค์ผู้สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ หลังจากได้เสด็จขึ้นครองราชย์ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายราชธานีจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามาสรางใหม่ยังฝั่งตรงข้ามในวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2325 วันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2325 เวลาบ่าย 54 นาที ได้ประกอบพิธียกเสาหลักเมืองการสร้างราชธานีใหม่ และเมื่อสร้างพระบรมมหาราชวังเสร็จเรียบร้อยในปลาย พ.ศ. 2327 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ โปรดเกล้าฯ ให้มีการสมโภชพระนคร และได้ทรงพระราชทานนามเมืองหลวงใหม่ว่า “กรุงเทพมหานครบวรรัตนโกสินทร์” สำหรับภาคตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2500 มีประวัติและเหตุการณ์ที่สำคัญแบ่งออกได้เป็น 3 ช่วง คือ

3.1 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2394 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ แม้ตลอดรัชกาลของพระองค์ พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2352 ไม่ปรากฏเรื่องราวและเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ หลักฐานที่ปรากฏพบว่า พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้กวาดต้อนผู้คนชาวเวียงจันทน์มาตั้งอยู่ตามหัวเมืองชั้นในที่เคยถูกพม่ากวาดต้อนเอารายถูกรไปจนเป็นเมืองร้าง เช่น เมืองลพบุรี เมืองสระบุรี เมืองนครนายก และเมืองฉะเชิงเทรา เป็นต้น ส่วนพระญาติของพระเจ้าเวียงจันทน์บุญสุนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงทำนุบำรุงไว้เอง นอกจากนั้นก็ได้กวาดต้อนชาวไทยมุสลิมจากปัตตานีหลังศึกเมืองกลาง พ.ศ. 2328 ไปไว้ยังซานเมือง คือ นครนายก และฉะเชิงเทราอีกด้วย ชาวไทยมุสลิมเหล่านี้ น่าจะหมายถึงคนพื้นเมืองอินเดียตามคำที่ชาวตะวันตกบันทึกไว้ในตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนคำว่า “บวร” เป็น “อมร”

เจ้าอยู่หัว นครนายกเป็นเมืองขนาดย่อม ประกอบด้วยพวกตั้งถิ่นฐานชาวจีน (chinese settlers) และคนพื้นเมืองอินเดีย (natives of India) นอกจากนี้ยังมีผู้อพยพอื่น ๆ เข้ามาตั้งรกรากเช่นชาวมอญซึ่ง ถือว่าเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เป็นกลุ่มชนที่มีความสำคัญในการเพิ่มผลผลิต เพิ่มพูนรายได้สู่ประเทศ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ยังทรงเกณฑ์แรงงานชาวเขมรมาขุดคลองมหานาค เกณฑ์ลาวเวียงจันทร์ และเมืองลาวริมแม่น้ำโขงฝากตะวันตมาสร้างกำแพงพระนคร

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเหตุการณ์ที่น่าสนใจเกิดขึ้นคือ พระอินทอาษาชาวนครเวียงจันทร์ได้พาชาวเวียงจันทร์ (ที่ไม่เข้าด้วยกับเจ้าอนุวงศ์ซึ่งกบฏต่อไทย) เข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระอินทอาษาและครอบครัวลาว ออกมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ระหว่างเมืองชลบุรีกับละโว้พระอินทอาษาและครอบครัวลาวจะมักเขม้นสร้างบ้านแปลงเมือง ทำมาหากินเป็นปึกแผ่นดี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นว่าสมควรจะตั้งให้เป็นเมืองได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองขึ้นเรียกว่า “เมืองพนัสนิคม” และโปรดเกล้าฯ ให้พระอินทอาษาเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง¹

ในส่วนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ยกบ้านขึ้นเป็นเมืองหลายตำบล เช่น ให้ยกบ้านหนองหานตั้งเป็น “เมืองกบินทร์บุรี” บ้านกบแจะ ยกเป็น “เมืองประจันตคาม” บ้านหินแร่ยกขึ้นเป็น “เมืองอรัญประเทศ” บ้านทุ่งแขกยกขึ้นเป็น “เมืองวัฒนานคร” บ้านสวาย ยกขึ้นเป็น “เมืองศรีโสภณ” โดยในช่วงนี้มีเหตุการณ์ที่สำคัญคือ

1. พื้นที่ยุทธศาสตร์ทางทะเลของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ และรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมืองจันทบุรี จะตั้งอยู่ที่ “บ้านลุ่ม” ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เกิดกรณีพิพาทกับญวน และทำสงครามระหว่างกันทั้งทางบกและทางน้ำ เมืองจันทบุรีเป็นเมืองชายทะเลทางทิศตะวันออกเฉียงใต้กับญวน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่าญวนจะมายึดเมืองจันทบุรีเป็นที่มั่น เพื่อทำการต่อสู้อยู่ไทย และตัวเมืองจันทบุรีตั้งอยู่ในที่ลุ่ม ไม่เหมาะสมกับที่จะใช้เป็นฐานทัพต่อสู้อกับญวน ดังนั้นในปี พ.ศ. 2377 จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) เป็นแม่กองออกมาสร้างเมืองใหม่ที่ “บ้านเนินวง” ตำบลบางกะจะ เมืองจันทบุรี พื้นที่ของตำบลที่จะสร้างเมืองใหม่ ตั้งอยู่ในที่สูง เป็นชัยภูมิดีเหมาะแก่การสร้างฐานทัพต่อสู้อข้าศึก ลักษณะเขตเมืองที่สร้างมีกำแพง ป้อม คู และประตู 4 ทิศ สำหรับภายนอกเมือง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมใหม่พร้อมกับป้อมที่เนินวงอีก คือ ที่หาดปากแม่น้ำแหลมสิงห์ และบนเขาแหลมสิงห์ เดิมป้อม ทั้งสองยังไม่มีชื่อ ต่อมา

¹ กรมศิลปากร. ชลบุรีภาคต้น. 2483. หน้า 9.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เมื่อครั้งยังไม่ได้ครองราชย์ ได้เสด็จมาประพาสหัวเมืองจันทบุรี จึงได้พระราชทานนามป้อมที่อยู่บนเขาแหลมสิงห์ว่า “ป้อมไพรีพินาศ” และป้อมที่อยู่หัวหาดแหลมสิงห์ว่า “ป้อมพิฆาตปัจจามิตร” และในปีเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงรักษารณเรศเป็นแม่กองสร้างป้อมรักษาแม่น้ำบางปะกงที่เมืองฉะเชิงเทรา แต่ไม่ปรากฏว่าได้ขนานนามป้อมว่าอย่างไร

2. กำเนิดวัด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนอกจากมีสายพระเนตรกว้างไกลทางยุทธศาสตร์ในพื้นที่ภาคตะวันออก และทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมและกำแพงเมืองในเมืองจันทบุรี และเมืองฉะเชิงเทราแล้ว ก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการสร้างวัดพร้อมกันไปด้วย เช่นที่บริเวณป้อมและกำแพงเมืองฉะเชิงเทรา สร้างวัดเมือง “วัดนี้มีขนาดกว้าง 17 เมตร ยาว 29.50 เมตร ต่อมาในปี พ.ศ. 2451 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสจังหวัดฉะเชิงเทราจึงพระราชทานนามวัดเมืองเป็นชื่อใหม่ว่า “วัดปิตุลาธิราชรังสฤษฎิ์”¹ แปลว่า วัดที่สูงของพระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง ส่วนที่ค่ายเนินวง จังหวัดจันทบุรีสร้าง “วัดโยธานิมิต” เมื่อ พ.ศ. 2377 มีขนาดกว้าง 96 เมตร ยาว 150 เมตร วัดทั้งสองสร้างขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน มีศิลปกรรมที่มีคุณค่าสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ วัดปิตุลาธิราชรังสฤษฎิ์ จะมีโบสถ์และพระปรางค์ ส่วนวัดโยธานิมิตจะมีเจดีย์ขนาดใหญ่ทรงลังกา

3. ขุดคลองบางขนาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต บุญนาค) เป็น แม่กองจัดจ้างชาวจีนขุดตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2380 ขุดตั้งแต่หัวหมากไปถึงบางขนากเป็นระยะทางยาว 1,337 เส้น 19 วา 2 สอก และเสร็จในปี พ.ศ. 2381 เป็นคลองที่ขุดขึ้นเพื่อใช้เป็นเส้นทางลำเลียงยุทธโปกรณ์เข้า ไปรบญวน โดยผ่านเส้นทางอำเภอรัญประเทศเข้ากัมพูชาเป็น “คลองยุทธศาสตร์” ที่ขุดไว้เพื่อจะได้เดินทัพทางเรือไปประเทศเขมรได้รวดเร็ว และให้ราษฎรปลูกข้าวสองฝั่งคลองเพื่อส่งกำลังบำรุง เมื่อเสร็จศึกกับญวนแล้วสองฝั่งคลองก็กลายเป็นไร่นา ช่วยให้การคมนาคมของเมืองปราจีนบุรีและใกล้เคียงติดต่อกับพระนครได้สะดวกขึ้นได้แก่นครนายก ปราจีนบุรี กบินทร์บุรี และพนมสารคาม ได้อาศัยเส้นทางคลองบางขนาก เพื่อการคมนาคมสู่พระนครทั้งสิ้น ส่วนการผลิตน้ำตาล ข้าว ก็ดำเนินการอย่าง ได้ผลดียิ่งกว่าสมัยที่ยังไม่มีคลองบางขนาก และผลที่ตามมาคือ “การเกิดชุมชน” ที่บริเวณปากคลอง บางขนาก โดยเฉพาะชาวไทยมุสลิมที่อำเภอบางน้ำเปรี้ยว ส่วนอาศัยแนวคลองเป็นที่เคลื่อนย้ายมาตั้งหลักแหล่งในเขตอำเภอนี้ในสมัยต่อมา

¹บุญเรือง พงษ์ภมร. วัดปิตุลาธิราชรังสฤษฎิ์ 96 ปี. 2531. หน้า 79.

3.2 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) พ.ศ. 2394 – พ.ศ. 2543

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) พ.ศ. 2394 – พ.ศ. 2543 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาในประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงมาก ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ดังจะเห็นได้จาก “ลัทธิล่าอาณานิคมจากตะวันตก” ที่มาจากภัยของจักรวรรดินิยมที่อาจเกิดขึ้นกับอริปไตย และบูรณภาพแห่งดินแดนของไทยเหมือนดังที่เกิดขึ้นกับอินเดีย พม่า จีน (บางส่วน) มลายู ลาว และกัมพูชา ซึ่งประเทศทั้งหมดตั้งอยู่ใกล้ชิดกับประเทศไทยโดยรอบ “สภาพเศรษฐกิจ” มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญเพราะแต่เดิมไทยมีระบบการค้าแบบผูกขาด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ข้าว” ซึ่งเป็นสินค้าต้องห้าม ห้ามนำออกนอกประเทศ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบบการค้าแบบเสรี ทำให้ต้องมีการผลิตข้าวเพื่อส่งออก และมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวมากขึ้น ด้านการค้ามีการเปลี่ยนแปลงสู่ระบบการค้าเสรี และต้องอาศัยระบบเงินตรา ก่อให้เกิดปัญหาและการทำความเข้าใจในตัวทฤษฎีหมายต่าง ๆ “สภาพสังคม” สมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสมัยแรกของการเปลี่ยนแปลงบ้านเมือง เพื่อความทันสมัย จะเห็นได้ว่า มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรมหลายประการ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นผลสืบเนื่องมาจากนโยบายที่ตรงการเน้นให้เห็นว่า “ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีอารยธรรมประเทศหนึ่ง” จึงพยายามพัฒนาประเทศให้ทันสมัย โดยการรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาเพื่อป้องกันประเทศไทยมิให้ตกเป็นอาณานิคม¹

พระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ที่ว่า

“...การศึกสงครามข้างญวน ข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ดีอย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว”²

พระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ได้แสดงไว้เมื่อ พ.ศ. 2393 หลังจากนั้นเพียงปีเดียว สิ่งที่พระองค์ได้ปรารถนาไว้ได้บังเกิดผลกระทบต่อประเทศไทยในรัชกาลต่อ ๆ มา ด้านทั้งสังคมและวัฒนธรรม และชุมชนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างกว้างขวาง คือ

¹พิริยะ ไกรฤกษ์ และเผ่าทอง ทองเจือ. ศิลปกรรมหลัง พ.ศ.2475. 2525. หน้า 23.

²กรมวิชาการ. แนวพระราชดำริเก๋าราชกาล. 2537. หน้า 37.

1. ชาวจีนเริ่มขยายตัวทางการค้า รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวจีนที่เดินทางเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่มาจากแคว้นไช่ ในระยะแรกจะเข้าไปตั้งหลักแหล่งในเขตเมืองฉะเชิงเทรา เมืองปราจีนบุรี เมืองชลบุรี และเมืองจันทบุรีก่อน ต่อมาได้เริ่มมีปัญหา “อั้งยี่” ขึ้นตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสืบต่อเนื่องจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2367 – 2433 ทำให้ชาวจีนรวมกลุ่มกันเป็นสมาคมลับ “อั้งยี่” มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ความช่วยเหลือคุ้มครองในยามที่ได้รับการกดขี่ข่มเหงจากขุนนางท้องถิ่น หรือได้รับความเดือดร้อนอื่น ๆ ชาวจีนจึงรวมกลุ่มกันเป็น “อั้งยี่” ให้ความช่วยเหลือคุ้มครองกันเอง และในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวจีนในภาคตะวันออกเฉียงใต้เริ่มขยายตัวไปในชุมชนทางการค้าและการคมนาคม ได้แก่ ชาวจีนจากเมืองฉะเชิงเทราขยายตัวไปตั้งหลักแหล่งในเขตบ้านท่าเกวียน และบ้านเกาะขนุน ต่อมาชาวจีนได้เคลื่อนย้ายไปยังหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตอำเภอพนมสารคามและตำบลโกสีย์เคียง ในชั้นแรกชาวจีนจะเข้าไปติดต่อแลกเปลี่ยนสิ่งของ เช่น นำเอาเครื่องใช้ไม้สอย ตลอดจนเสื้อผ้าไปแลกของป่าจากชาวบ้าน ต่อมาก็เข้าไปตั้งร้านค้าตลอดจนแต่งงานกับชาวบ้าน ชาวจีนบางคนเข้าไปตั้งหลักแหล่งทำสวนผัก สวนผลไม้ก็มี ทำให้ปัจจุบันนี้มีชาวบ้านที่เป็นลูกหลานของชาวจีนอยู่ทั่วไปในเขตหมู่บ้านไทย ลาว และเขมร¹

กิจการโรงสีข้าวเริ่มขยายตัวในภาคตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะประมาณปี พ.ศ. 2402 มณฑลปราจีนมีจำนวนถึง 82 โรง และหากแยกเป็นจังหวัดจะได้ดังนี้คือ ฉะเชิงเทรา 33 โรง ปราจีนบุรี 12 โรง ชลบุรี 27 โรง และนครนายก 10 โรง² จำนวน 10 โรงในนครนายกมีรายละเอียดเกี่ยวกับชื่อโรงสี สถานที่ตั้ง (ตำบล อำเภอ) ชื่อเจ้าของโรงสี ปรากฏว่าเป็นกิจการโรงสีข้าวของ “ชาวจีน” 9 โรง อีก 1 โรงเป็นของชาว “มุสลิม” ชาวจีนมีบทบาทมากทั้งในฐานะเป็นเจ้าของโดยตรง และฐานะหุ้นส่วน หมายความว่า กิจการโรงสีข้าวในภาคตะวันออกเฉียงใต้ตอนบน ผู้บุกเบิก คือ กลุ่มนายทุนชาวจีน และย่อมหมายความว่า ชาวจีนจะเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการค้าขายข้าว

2. ที่พักตากอากาศ “อาศรัยสถาน” รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตำบลอ่างศิลา อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี ได้รับความสนใจจากผู้ปกครองประเทศมากขึ้นเพราะเป็นยุค

¹ศรีศักร วัลลิโภดม. พนมสารคามประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า. 2525. หน้า 23.

²กองวิชาประวัติศาสตร์. ส่วนการศึกษาโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าฯ. ประวัติศาสตร์เมืองนครนายก. 2539. หน้า 126.

ของการปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตก ต่อเนื่องมาจากการเปิดประเทศมีการติดต่อกับต่างประเทศ อย่างกว้างขวาง ทำให้ชนบุรีเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ชาวต่างประเทศ เพราะเป็นที่พักจอดเรือที่ไปมาค้าขาย กับประเทศไทย นอกจากนี้ ชลบุรียังเป็นเมืองชายทะเลอยู่ไม่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ ในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “อังกษิตา” ได้กลายเป็นที่พักตากอากาศ และพักผ่อนของเจ้านาย ชั้นสูงของชาวไทยและชาวต่างชาติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง พระองค์เคยเสด็จ ประพาสและประทับค้างแรมที่อังกษิตาหลายครั้ง “โปรดว่าอากาศดี” แต่ถึงแม้จะเคยเสด็จมาประทับ ค้างแรมหลายครั้งก็ไม่ได้ทรงสร้าง “วัง” ที่ประทับขึ้นแต่อย่างใด โปรดเกล้าฯ ให้สร้างแต่เพียง พลับพลาเล็ก ๆ หลังเดียว เวลาประทับค้างแรมจะประทับค้างแรมในเรือพระที่นั่ง

ต่อมาสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อครั้งยังดำรงยศเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่ สมุหกลาโหม ได้สร้างตึกไว้เป็นที่พักผ่อนของคนป่วยหลังหนึ่ง (หลังใหญ่) เจ้าพระยาทิพากร (เจ้าคุณกรมท่า) สร้างอีกหลังหนึ่ง (หลังเล็ก) ตึกดังกล่าวนี้ชาวต่างประเทศได้ไปพักอาศัยอยู่เสมอ เรียกกัน ในสมัยนั้นว่า “อาศรัยสถาน” ตั้งทั้งสองหลังนี้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้นำพระปฏิสังขรณ์อีกครั้งในระหว่างสำเร็จ ราชการแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งเสด็จประพาสยุโรป เพื่อถวายเป็นพระราชกุศล เฉลิมพระชนมพรรษาแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วพระราชทานนามตึกใหญ่ว่า “ตึกมหาราช” ตึกหลังเล็กว่า “ตึกราชินี” และให้เป็น “อาศรัยสถาน” สืบมา¹

3. ตั้งที่ว่าการมณฑลปราจีนและมณฑลจันทบุรี พ.ศ. 2437 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมณฑลใหม่อีก 3 มณฑล ได้แก่ มณฑลปราจีน มณฑล พิชณุโลก และมณฑลราชบุรี มณฑลปราจีนเดิมมี 3 เมือง คือ เมืองปราจีน เมืองฉะเชิงเทรา และ เมืองนครนายก โดยมีข้าหลวงใหญ่ประจำอยู่ที่เมืองปราจีน มีพลตรีพระยาฤทธิรงค์ธรรมา (ศุข ชูโต) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นคนแรก การปฏิรูปการปกครองในครั้งนั้น รองอำมาตย์โทหลวงบำรุงรัฐ นิกร (บุศย์ อเนกบุญ) ได้บันทึกไว้ว่า

“...พ.ศ. 2437 ปีมะเมีย ฉศก จุล 1266 (ศก. 113) อายุ 38 ปี ทางราชการเปลี่ยนแปลงการ ปกครองใหม่ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาฤทธิรงค์ธรรมาเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลปราจีน ตั้งมณฑลที่เมืองปราจีนบุรี² และใน พ.ศ. 2435 พอดีตั้งมณฑลได้ไม่ช้า

¹กรมศิลปากร. ชลบุรีภาคต้น. 2483. หน้า 86-87.

²รองอำมาตย์โท หลวงบำรุงรัฐนิกร (บุศย์ อเนกบุญ). ประวัติการและความทรงจำของ รองอำมาตย์โท หลวงบำรุงรัฐนิกร (บุศย์ อเนกบุญ). 2483. หน้า 69.

ถึง ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ไทยก็เกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศส เทศาภิบาลมณฑลปราจีนจัดส่งกำลัง และเครื่องยุทโธปกรณ์ไปยังมณฑลชายแดนทางตะวันออก แข็งแรง รวดเร็วกว่าที่คนทั้งหลายคาด ดูเหมือนจะเป็นประโยชน์ของการตั้งมณฑล¹ และ พ.ศ. 2437 มณฑลปราจีนได้รับโอนเมืองชลบุรี พนัสนิคม และเมืองบางละมุง มาอยู่ในเขตปกครอง แต่เมืองพนัสนิคม และเมืองบางละมุงมีขนาดเล็กมากจึงยุบลงเป็นอำเภอ ขึ้นอยู่กับเมืองชลบุรีในเวลาต่อมา

ในช่วงเวลาที่เมืองปราจีนบุรีเป็นที่ตั้งของศาลาว่าการมณฑลปราจีน เป็นช่วงเวลาที่เมืองปราจีนฯ เจริญรุ่งเรืองมากกว่าสมัยใด เป็นศูนย์กลางความเจริญในภูมิภาคตะวันออก ถ้าจะวัดความเจริญของเมืองด้วยสิ่งก่อสร้างในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ไม่มีเมืองใดในมณฑลปราจีนเทียบได้ ต่อมาได้ย้ายที่ว่าการมณฑลมาตั้งที่เมืองฉะเชิงเทรา พ.ศ. 2445 เพราะขยายอาณาเขตต่อไปชายทะเล รวมเมือง พนัสนิคม เมืองชลบุรี และเมืองบางละมุงเพิ่มขึ้นอีก 3 เมือง รวมเป็น 7 เมืองด้วยกัน ถ้าจะพิจารณาจากมิติแห่งช่วงเวลาจะเห็นได้ว่า พ.ศ. 2436 เกิดเหตุ ร.ศ. 112 ฝรั่งเศสยึดจันทบุรีไว้ พร้อมแทรกแซงกิจการภายในของไทยทุกวิถีทาง โดยใช้คริสต์ศาสนาเป็นเครื่องนำทาง ตามด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขต มีฐานสำคัญอยู่ที่วัดเซนตปอล จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งฝรั่งเศสได้อพยพชาวลาว ชาวเขมร ที่เป็นคริสต์เข้ามาติดตามด้วย ชาวจีนพากันเข้ารีตเป็นจำนวนมาก

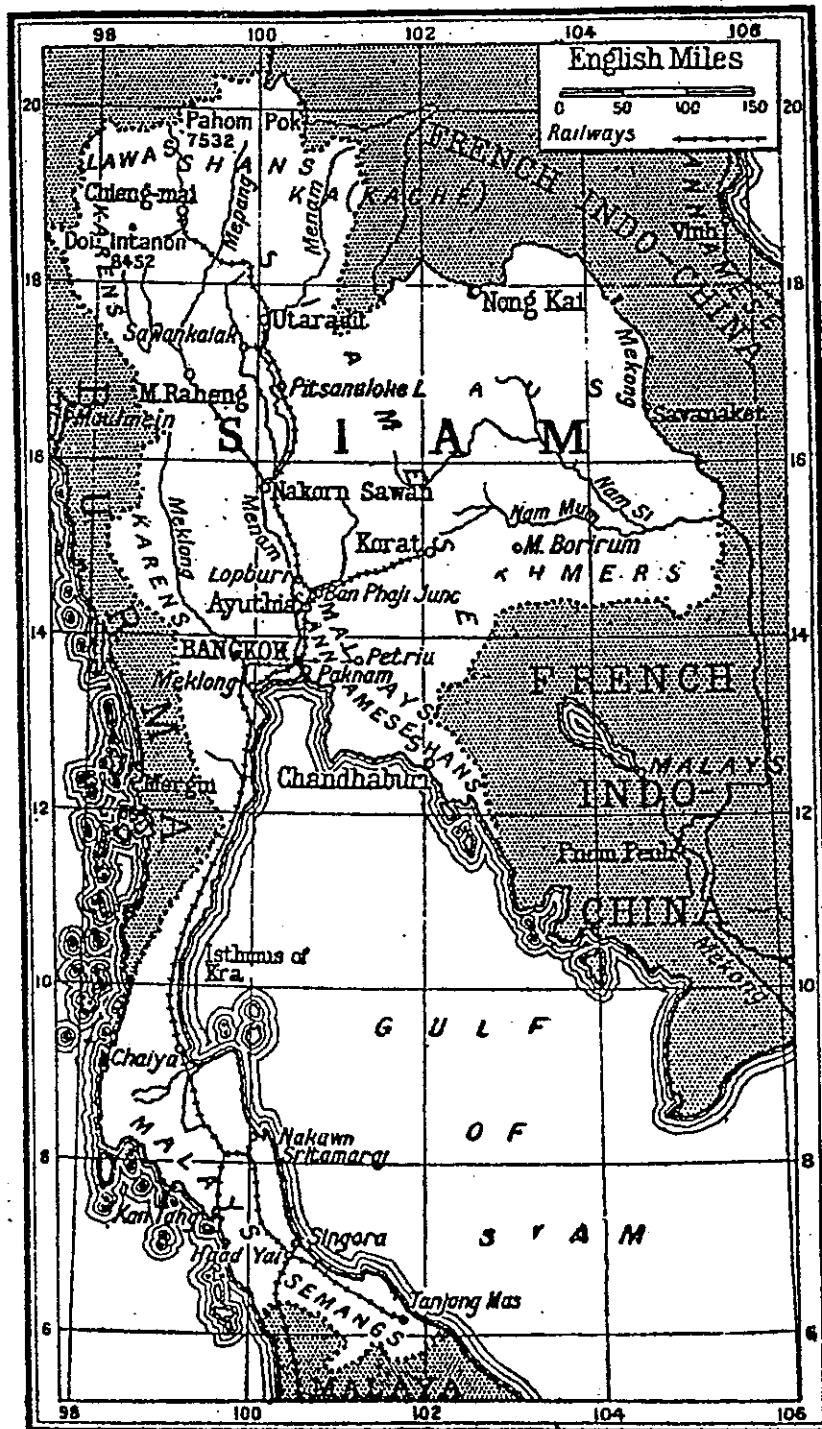
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชปรารภในเรื่องนี้ว่า "...เมืองฉะเชิงเทรา เป็นเมืองที่มีราชการมากกว่าเมืองอื่น ๆ ทั้งจะมีทางรถไฟผ่านไป และเป็นเมืองอยู่ในท่ามกลางในมณฑลสมควรจะย้ายที่ว่าการมณฑลมาตั้งที่เมืองฉะเชิงเทรา จะเป็นการสะดวกแก่การปกครองและบังคับบัญชา จึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายที่ว่าการมณฑลจากเมืองปราจีนบุรีมาตั้งที่ฉะเชิงเทราตั้งแต่วันที่ 8 มกราคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445)² ประการสำคัญ เมื่อตั้งมณฑลปราจีนที่เมืองฉะเชิงเทราแล้ว ได้มีการตั้งหน่วยทหารระดับกองพลขึ้น มีหน่วยพร้อมรบประจำอยู่ที่ใดที่ทำการมณฑล³ เพื่อสนับสนุนการปกครองให้เกิดความสงบเรียบร้อย

พ.ศ. 2449 ตั้งมณฑลจันทบุรี ประกอบด้วยเมืองจันทบุรี เมืองระยอง และเมืองตราด ตั้งขึ้นหลังจากเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ที่ฝรั่งเศสได้ถอนกำลังทหารออกไปจากเมืองจันทบุรีได้ 2 ปี การตั้งมณฑลจันทบุรีเป็นการแสดงให้เห็นว่า เมืองจันทบุรีมีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ที่สามารถควบคุมอ่าวไทย มีเขตติดต่อกับแหลมมลายูของอังกฤษ และตั้งอยู่ใกล้กรุงเทพฯ ด้วยระยะทางประมาณ 300 กิโลเมตร

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. เทศาภิบาล. 2509. หน้า 27.

² กิจจา วัฒนสินธุ์. ประวัติเมืองฉะเชิงเทรา. 2505. หน้า 16.

³ ค่ายศรีโสธรในปัจจุบัน

SIAM AND ITS PEOPLES

4631

“แผนที่ประเทศสยาม” ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5)
 จากหนังสือ “Peoples of All the Nation”

ประการสำคัญจันทบุรีเป็นเมืองที่สำคัญที่สุดของไทย และเป็นทางเข้าเมืองที่อุดมสมบูรณ์สามเมือง คือ พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ มาตรการที่ใช้บีบบังคับ ประเทศไทยได้เป็นอย่างดีคือ “การยึดจันทบุรี” เพราะจันทบุรีเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญอาจเรียกได้ว่าเป็น “อิบรอลด้าสยาม” ฝรั่งเศสสามารถบีบบังคับกรุงเทพ อย่างไรก็ได้ จากข้อเท็จจริง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาตั้งแต่ พ.ศ. 2422 ดังจะเห็นได้ว่า ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ จัดตั้งสถานีทหารเรือขึ้นตามชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก ซึ่งเรียกกันในสมัยนั้นว่า “สเตชันทหารเรือ” เพื่อการปราบปรามโจรสลัดและรักษาพระราชอาณาเขต สถานีทหารเรือในครั้งนั้นได้จัดตั้งขึ้นที่ ชลบุรี บางพระ บางละมุง ระยอง จันทบุรี ชลุม ตราด เกาะกง และเกาะเสม็ดนอก ซึ่งผลจากการดำเนินการครั้งนี้ทำให้เมืองตราดและเกาะกงกลายสภาพมาเป็น “สเตชันทหารเรือ” สำหรับด่านป้องกันภัยคุกคามจากฝรั่งเศสทางทะเล

4. กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ.112 (ตอนล่างสุดของภาคตะวันออก) พ.ศ. 2436 (ร.ศ.112) ไทยกับฝรั่งเศสได้เกิดกรณีพิพาทระหว่างกันด้วยเรื่อง “ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง” โดยฝรั่งเศสกล่าวหาว่า ไทยรุกล้ำเข้าไปในดินแดนอาณานิคมของฝรั่งเศส และทำร้ายเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศส ฝ่ายไทยได้แก้ว่า ดินแดนนั้นเป็นของไทย ฝรั่งเศสบุกรุกเข้ามา ฝ่ายไทยจำเป็นต้อง จัดขวาง เมื่อมีการโต้เถียงไม่เป็นที่ตกลงกันได้จึงเกิดเป็นกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เรียกเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า ร.ศ. 112 เป็นเหตุการณ์ที่ประเทศไทยต้องเผชิญกับภัยของจักรวรรดินิยมที่มีความรุนแรงที่สุด เพราะไทยมีเขตแดนติดต่อกับดินแดนอาณานิคมของฝรั่งเศสทางตะวันออกด้านหนึ่ง และอังกฤษทางตะวันตกอีกด้านหนึ่ง ซึ่งทั้งสองประเทศมีนโยบายล่าอาณานิคมทุกรูปแบบ ฝรั่งเศสจึงใช้อำนาจโดยส่งเรือรบรุกล้ำเข้าไปในแม่น้ำเจ้าพระยา ไทยกับฝรั่งเศสจึงเกิดปะทะกันด้วยอาวุธ เมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 ฝ่ายไทยเห็นว่าผู้ฝรั่งเศสในทางอาวุธไม่ได้ จึงขอเปิดการเจรจากับรัฐบาลฝรั่งเศสด้วยสันติวิธี ฝ่ายฝรั่งเศสได้ยื่นคำขาดต่อรัฐบาลไทยเมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2436 รวม 6 ข้อด้วยกันมีใจความสำคัญที่ควรกล่าวคือ

ให้รัฐบาลไทยยอมสละสิทธิดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ตลอดจนเกาะทั้งหลายในลำน้ำนั้นด้วย กับให้ไทยต้องเสียเงินค่าปรับให้แก่ฝรั่งเศสจำนวน 2 ล้านฟรังก์ และเงินไทยอีก 3 ล้านบาท ก่อนที่จะได้ตกลงทำสัญญาฉบับนี้ ฝรั่งเศสจะต้อง “ยึดเมืองจันทบุรี” ไว้เป็นประกัน ส่วนฝ่ายไทยต้องยอมฝรั่งเศส

หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดจันทบุรี. เอกสารประกอบการประชุมประจำปีของสมาชิกรองคกรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นครั้งที่ 6, 2541. หน้า 69

ทุกประการ และทหารฝรั่งเศสได้ยกกองทัพเข้าสู่เมืองจันทบุรี ทหารโดยมากเป็นทหารญวนที่ส่งมาจาก ไช่ซ้อน เป็นทหารฝรั่งเศสไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นนายทหาร จำนวนรวมกันทั้งหมดประมาณ 600 คน ได้แยกกันอยู่ 2 แห่ง คือ ที่ป้อมปากน้ำแหลมสิงห์พวกหนึ่ง โดยเรือป้อมพิฆาตปัจจามิตรของไทย สร้าง ตึกแถวเป็นที่พัก และกองบัญชาการเรียกว่า “ตึกแดง” ได้สร้างที่คุ้มขังนักโทษไว้ด้วยเรียกว่า “คุกขี้ไก่” อีกพวกหนึ่งอยู่ในเมืองจันทบุรีบริเวณที่เป็น “ค่ายทหาร”¹ ในปัจจุบัน ฝรั่งเศสได้ยึดเมืองจันทบุรีอยู่เป็น เวลานานถึง 11 ปีเต็ม ต่อมาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 (ร.ศ.122) ได้มีการทำสัญญากันมีความย่อ คือ รัฐบาลไทยยอมยกดินแดนจังหวัดตราด และเกาะทั้งหลายภายใต้ “แหลมสิงห์” ลงไปมีเกาะช้าง เป็นต้น ตลอดจนถึงจังหวัดประจันตคีรีเขตต์ (เกาะกง) ให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศสถือสิทธิปกครอง² (พ.ศ. 2447 – พ.ศ. 2449) การส่งมอบเมืองตราดให้แก่ฝรั่งเศสได้กระทำพิธีมอบที่หน้าเสาธงซึ่งอยู่หน้า ศาลากลาง วันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2447 และรับมอบเมืองตราดคืนจากฝรั่งเศสวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2450 แต่ฝ่ายไทยต้องยอมยกดินแดนเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และเมืองศรีโสภณ เป็น เงื่อนไขแลกเปลี่ยน เมืองทั้งสามมีดินแดน 50,000 ตารางกิโลเมตร แลกกับเมืองตราดมีดินแดน 2,819 ตารางกิโลเมตร ยกเว้นเมืองประจันตคีรีเขตต์ (เกาะกง) ที่มีชาวไทยอาศัยอยู่ ทางฝรั่งเศสไม่ได้คืนให้ กับไทย

การก่อสร้างสถานที่ทำงานและที่พักของฝรั่งเศส ในระยะแรกที่ฝรั่งเศสเข้ามาอยู่ในจันทบุรี และตราด ทั้งนายทหาร พลทหารฝรั่งเศสจะพักอยู่ตามสถานที่ของโรงเรียน บ้านเรือนข้าราชการ และโรงทหารเก่าของไทย ต่อมาฝรั่งเศสได้สร้างตึกเป็นสถานที่ทำงานและอยู่อาศัยหลายหลัง คือ ตึกกองบัญชาการและที่พักผู้บัญชาการทหาร สร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมชั้นเดียว หลังคาตัด ตึกโรงพยาบาล ทหารสร้างเป็นตึกขนาดยาวชั้นเดียว ตึกกองรักษาการณ์และที่คุ้มขังนักโทษสร้างเป็นตึกขนาดใหญ่ชั้น เดียว อาคารที่ฝรั่งเศสสร้างขึ้นไว้จะตั้งอยู่ในตัวเมืองจันทบุรีเป็นส่วนใหญ่ บางส่วนฝรั่งเศสได้ก่อสร้าง ตึกแดงและที่คุ้มขังนักโทษที่เรียกว่า “คุกขี้ไก่” ไว้ที่ปากแม่น้ำแหลมสิงห์ ส่วน “เรลลิตังค์กัมปอด” ใช้เป็นจวนผู้ว่าราชการ สมัยฝรั่งเศสยึดครองเมืองตราด ตั้งอยู่ในตัวเมืองตำบลวังกะแจะ อำเภอเมือง เป็นอาคารสูง 3 ชั้น ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบ อาณานิคม” ปัจจุบันอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก อยู่ระหว่างการปรับปรุงซ่อมแซมใน พ.ศ. 2543

¹ ค่ายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. จังหวัดจันทบุรี

² หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดจันทบุรี. เอกสารประกอบการประชุม ประจำปีของ สมัชชาองค์กรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น ครั้งที่ 6. 2541. หน้า 87.

5. “สถานอนุสรณ์” ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงเห็นความสำคัญของภาค ตะวันออกอยู่อย่างต่อเนื่อง ทั้งที่เป็นการเสด็จประพาสเยี่ยมเยียนทุกข์สุขของประชาชนในจังหวัด ต่าง ๆ รวมถึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง “ที่ประทับแปรพระราชฐาน” “สถานอนุสรณ์” และ “ศาสนสถาน” ในส่วนของพระองค์ อีกเป็นจำนวนมาก พ.ศ. 2411 – 2453 รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในภาค ตะวันออกจึงเป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และศิลปวัฒนธรรมในทุก ๆ ด้าน ตามหลักฐานที่ปรากฏดังนี้คือ

5.1 การสร้างค่ายหลวงที่อ่างศิลา พ.ศ. 2415 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปรับพระเสด็จเสวยสุภาพรรณ ที่สระบุรี และเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท และพระฉายด้วยแล้ว พระองค์จึงเสด็จกลับพระนครทางจังหวัดนครนายก จังหวัดปราจีนบุรี แล้วเสด็จประทับเรือจากปราจีนบุรีมาที่อ่างศิลา ในครั้งนั้นเสนาบดีกรมท่า คือ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ได้ออกมาสร้างพลับพลารับเสด็จที่อ่างศิลา พลับพลาที่สร้างในครั้งนั้นสร้างค่อนข้างถาวร เพื่อจะได้ใช้เป็นที่พักในโอกาสที่เสด็จประพาส หัวเมืองชายทะเลต่อไปด้วย จึงได้สร้างเป็นค่ายหลวงใหญ่มีห้องพระโรงและพระที่นั่ง และพระที่นั่งมีเรือนข้างหน้า ข้างในใหญ่โตพร้อมทุกพนักงาน ตัวพลับพลาออกแบบได้เป็นที่พอพระทัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก ทรงพระราชนิพนธ์ชมเชยไว้ในเอกสารระยะทางเสด็จประพาสจันทบุรี ในปี ร.ศ. 95 (พ.ศ. 2419) ว่า “...ไปอ่างศิลาคั้งนั้นท่านกรมท่าออกมาทำพลับพลารับเรา คือหลังที่อยู่นี้ แต่การที่จะทำนั้นไม่ได้คิดจะรีบ หมายจะเอาไว้เป็นที่เราไปเที่ยวต่อไป จึงได้ทำเป็นค่ายหลวงใหญ่ มีห้องพระโรงและพระที่นั่ง เรือนข้างหน้าข้างในใหญ่โตพร้อมทุกพนักงาน ในพลับพลาที่ทำนั้นนอกจากความคิดท่านกรมเจ้าท่าทั้งสิ้น ตัวพลับพลา นั้นทำดีนัก ใช้ผ้าแฝงทาสีขาว เขียว ลายคราม วางที่พระที่นั่งเป็นที่เปิดออกสู่ข้างหน้า มีเฉลียงรอบ เมื่อเราออกมาที่เฉลียงแล้วแลเห็นทเลตลอดทีเดียวเป็นที่รับลมไม่ร้อน และผ้าที่เปนผ้าปิด ทั้งชั้นบนและชั้นล่างใช้ไม้ระก้าทั้งลำทาสีขาว เขียว ลายครามรอบ เรือน บนเรือนเราทั้งห้องสามห้อง ห้องหนึ่งเป็นห้องนอน ห้องหนึ่งเป็นห้องนั่ง อีกห้องหนึ่งนั้นยาวกว่าทั้งปวง เปนที่กินเช้า... เฉลียงด้านหน้า เปนข้างหน้า เฉลียงด้านในเปนข้างใน ที่ตามช่องกบประคูดมีผ้าแดงเปนฝากรุกันทุกช่อง... ในเรือนนั้นมีเครื่องเรือนพร้อมทุกอย่าง คือ ดิฉกรจะกรูปภาพต่าง ๆ มาก ในห้องนอนเรามีเตียงทองเหลือง และเตียง... ตู้... ที่ล้างน้ำ กระจกแต่งตัว... ที่ห้องนั่งมีโต๊ะเก้าอี้แพร และตู้เขียนหนังสือ... ห้องกินเช้ามีตู้สำหรับตั้งถ้วยชาม แล้วลงบันไดที่ปลายเฉลียงเรือนมาถึงห้อง พระโรงข้างในติดกับห้องพระโรงน่ามีผ้ากัน แต่ห้องพระโรงนี้มีพื้นต่ำกว่าที่อยู่ ทำเปนโถงเกลี้ยง ๆ มีแท่นสำหรับเรานั่ง และเพดานระบาย พื้นปูด้วยเสื่อลวดจันทบุรี รอบนอกเป็นเฉลียงโถง มีเกยเสด็จ ติดอยู่กับเฉลียงห้องพระโรงด้วย รอบ

รั้วค่ายมีห้องเครื่องมหาดเล็ก และห้องพนักงานต่าง ๆ มีเสาธงปักอยู่ ในหมุดต้นไม้มีดินมะม่วงงาม ๆ หลายต้น... ต่อออกมานอกค่าย ด้านหน้าเป็นเนินสูงแลด้า สองข้างนั้นมีศิลาของเดิม แต่ช่วยตกแต่งบ้าง... ทางที่จะไปเที่ยวมีหลายแห่ง ไปเมืองชลก็ได้ อีกทางหนึ่งไปที่ตะกาศ แลไปที่บ่อน้ำร้อน... ที่อ่างศิลา เป็นที่สนุกและเป็นสบายมาก¹

พ.ศ. 2419 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสจันทบุรี เทียวกลับทรงแวะพัก ณ ค่ายหลวงอ่างศิลา อีก 4 วัน เมื่อเสด็จเยี่ยมเมืองชลบุรี พ.ศ. 2430 เพื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสชลบุรี และทอดผ้าพระกฐินที่วัดเขาบางทราย ได้เสด็จประทับที่อ่างศิลา อีกครั้งหนึ่ง นอกจากอ่างศิลาจะเป็นที่มีอากาศดีเป็น “ที่ตากอากาศชายทะเลแห่งแรกของประเทศไทย” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชวงศ์ขุนนาง และชาวต่างประเทศนิยมมาพักผ่อนตากอากาศ และพักผ่อนจากการเจ็บไข้แล้ว อ่างศิลายังเป็นที่มีเรือพาณิชย์ขนาดใหญ่จากต่างประเทศมาทอดสมอเพื่อขนถ่ายสินค้าในบางฤดูกาลอีกด้วย หลังจากปี พ.ศ. 2430 แล้ว ยังไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับการเสด็จประพาส และประทับค้างแรมที่อ่างศิลาอีก เข้าใจว่าในระยะหลังจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชโอรส พระวรราชเทวี ตลอดจนเจ้านายชั้นสูงบางพระองค์โปรดที่จะเสด็จไปประทับทางเกาะสีชังมากกว่า ในปี พ.ศ. 2449 เจ้าดารารัศมี เจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มาประทับรักษาพระองค์อยู่ที่อ่างศิลา และได้อุทิศพระราชทรัพย์สร้างบ่อกักเก็บน้ำฝนไว้สำหรับชาวอ่างศิลา

5.2 ทำเรื่อน้ำลึกและที่ประทับแปรพระราชฐานบนเกาะสีชัง เกาะสีชังเป็นเกาะใหญ่ตั้งอยู่กลางทะเลตรงข้ามกับอำเภอศรีราชา ห่างจากอำเภอศรีราชา 3 ไมล์ทะเล เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดชลบุรี ในอดีตเคยขึ้นอยู่กับจังหวัดสมุทรปราการ ลักษณะพื้นที่เกาะสีชังเป็นโคกเขา และเป็นเกาะที่มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับพระบรมราชจักรีวงศ์อยู่มาก กล่าวคือ เป็นที่พักรักษาพระองค์ของเจ้านายชั้นสูงหลายพระองค์ และเป็นที่พักเสด็จเข้าฟ้า เป็นต้น นอกจากนั้น เกาะสีชังยังเป็นที่ที่มีความสำคัญต่อการค้าขายกับต่างประเทศ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแม้จะเคยเสด็จพระราชดำเนินประพาสเกาะสีชังหลายครั้ง แต่ก็มีได้ทรงสร้างพลับพลาที่ประทับบนเกาะนี้แต่อย่างใด ทุกครั้งที่เสด็จจะทรงประทับค้างแรมในเรือพระที่นั่งกลไฟ แล้วเสด็จ ขึ้นประพาสที่

¹เอกสารรัชกาลที่ 5. บ.1. 1/2 ระยะทางเสด็จประพาสจันทบุรี ร.ศ.95. อ้างอิงจาก ภาวดี มหาจันทร์. “ชลบุรีในประวัติศาสตร์” ใน ร่มเกล้าฯชาวชล. 2530. หน้า 37.

วัดแหลม และที่ไธบน “ท่าไธบน” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานนามว่า “ท่าภาณุรังษี” ส่วนไธบนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือ “อัมฎางค์วัน” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกาะสีซังเป็นเกาะที่ไปมาสะดวก อากาศดี แพทย์มักจะแนะนำให้คนไข้ไปพักรักษาตัวที่เกาะนี้อยู่เสมอ ต่อมาการค้าระหว่างไทยกับต่างประเทศเจริญยิ่งขึ้น มีเรือบรรทุกสินค้าไปมาค้าขายกับกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก ในเวลาที่คลื่นลมจัด เรือจอดรับลำเลียงสินค้าที่นอกสับคอนปากแม่น้ำไม่สะดวก จึงมักจะมาทอดสมอขนถ่ายสินค้าที่ เกาะสีซัง เพราะมีที่กำบังคลื่นลม เกาะสีซังจึงเป็นที่มาเรือที่มีเรือต่างประเทศไปมามากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรวจทำแผนที่หยั่งน้ำ และตรวจศิลาได้นำตามเส้นทางที่เรือจะเดินไปมาโดยละเอียด ที่ใดมีศิลาได้นำซึ่งอาจจะเป็นอันตรายต่อเรือก็โปรดเกล้าฯ ให้สั่งทุ่นเหล็กมาทอดไว้เป็นเครื่องหมายแก่ชาวเรือ

พ.ศ. 2431 ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างตึกขึ้นที่เกาะสีซัง 3 หลัง เพื่อใช้เป็นที่พักของผู้ป่วย “เมื่อสร้างเสร็จได้พระราชทานนามตึกทั้ง 3 หลัง ตามพระนามของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชเทวี คือ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า” สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชเทวี และพระอรรคชายาเธอผู้ทรงบริจาคทรัพย์จัดซื้อเครื่องเรือนตกแต่งตึกทั้ง 3 หลังตามลำดับดังนี้คือ หลังที่อยู่ริมหาดทรายพระราชทานนามว่า “ตึกวัฒนา” ตึกหลังกลมพระราชทานนามว่า “ตึกผ่องศรี” และตึกหลังยาวพระราชทานนามว่า “ตึกอภิรมย์” พ.ศ. 2433 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอัมฎางค์เดชาวุธ (กรมหลวงนครราชสีมา) ทรงประชวรจึงเสด็จไปประทับรักษาพระองค์ที่เกาะสีซังเช่นเดียวกับเจ้านายพระองค์อื่น ๆ แต่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอัมฎางค์เดชาวุธยังทรงพระเยาว์ และประชวรพระอาการมาก ไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้ในระยะเวลาอันสั้น พระองค์จึงจำเป็นต้องประทับอยู่ ณ เกาะสีซังเป็นเวลาแรมปี ครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาทรงอภิบาลพระราชโอรสด้วย และเสด็จแปรพระราชฐานมาประทับ ณ เกาะสีซังหลายครั้ง ครั้งละนาน ๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง “ค่ายหลวงที่ประทับ” ขุดบ่อใหญ่สำหรับกักเก็บน้ำไว้ให้ราษฎรใช้สอย และพระราชทานนามบ่อน้ำดังกล่าวว่า “บ่ออัมฎางค์” ตามพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ

พ.ศ. 2434 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอัมฎางค์เดชาวุธประชวร พระอาการหนักมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเสด็จพระราชดำเนินมาประทับ ณ เกาะสีซังเป็นครั้งที่ 2 และเสด็จตรวจภูมิประเทศของเกาะสีซังอย่างละเอียด และทรงพระราชดำริที่จะทำนุบำรุงเกาะนี้

ให้เจริญยิ่งขึ้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถาวรวัตถุ ที่จะอำนวยความสะดวกสบายแก่ราษฎรชาวเกาะสีชัง และผู้ที่มาพักผ่อนและพักรักษาตัวที่เกาะสีชัง กล่าวคือ 1. โปรดเกล้าฯ ให้สร้างประภาคารขึ้นทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และพระราชทานนามว่า “อัญญางค์ประภาคาร” 2. โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานตั้งแต่ชายหาดลงไปถึงที่น้ำลึก และทรงพระราชทานนามว่า “สะพานอัญญางค์” 3. โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายศาลเจ้าซึ่งเป็นที่พัก คือ ของชาวเกาะสีชังไปสร้างใหม่บนไหล่เขา พระราชทานนามว่า “ศาลศรีชโลธรเทพ” 4. โปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนเพื่ออำนวยความสะดวกในการสัญจรบนเกาะนี้ขึ้นหลายสาย เช่น ถนนอัญญางค์ ถนนวัฒนา ถนนวิชราวุธ ถนนจักรพงษ์ และถนนสายสวัสดิ เป็นต้น

พ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาประทับที่เกาะสีชังอีกเป็นครั้งที่ 4 ในการเสด็จครั้งนี้ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวีซึ่งตามเสด็จมาด้วยทรงพระครรภ์ใกล้จะมีพระประสูติกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า เกาะสีชังเป็นที่ที่มีอากาศดี ตั้งอยู่ชายทะเล ควรจะตั้งพระราชฐานให้มั่นคง เพื่อเป็นที่ประทับในฤดูร้อน ต่อไปเกาะสีชังคงจะเป็นสถานที่สำคัญมากแห่งหนึ่งของประเทศ เพราะเป็นท่าเรือใหญ่ มีเรือสินค้าจากต่างประเทศจะจอดรับส่งสินค้าเป็นจำนวนมาก พระราชฐานที่เกาะนี้ย่อมจะเป็นพระราชฐานสำคัญอีกแห่งหนึ่ง การประสูติพระเจ้าลูกเธอที่เกาะนี้ย่อมจะเป็นพระราชฐานสำคัญอีกแห่งหนึ่ง การประสูติพระเจ้าลูกเธอที่เกาะนี้ก็ไม่น่าจะต้องรังเกียจอันใด... เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกเธอประสูติแล้วก็จะพระราชทานนามพระราชฐานนี้ให้ตรงกับพระนามแห่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ นั้นให้ปรากฏไว้สืบไปภายหน้าด้วย' วันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2435 สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวีประสูติพระราชกุมาร ณ ตำหนักมรกฤษฎ์ ในพระราชฐานที่กำลังก่อสร้างขึ้น และวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการประกาศสร้างพระที่นั่งและพระราชฐานแห่งนี้ พระราชทานนามพระราชฐานว่า “พระจุฬาธุระราชฐาน” พระราชทานนามพระที่นั่งที่ทรงวางศิลาฤกษ์ว่า “พระที่นั่งมณฑาตุรตน์โรจน์” พระราชทานนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาธุระดิศลสยามธิปกปรมินทรจุฬาลงกรณ์ราชวโรรสฯ” เมื่อทรงกรมแล้วทรงพระนามตามกรมว่า “กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย”

การก่อสร้างพระที่นั่งและพระตำหนักต่าง ๆ ดังกล่าวยังมีทันจะแล้วเสร็จดังพระราชประสงค์ก็เกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศสขึ้นในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศสใช้เรือปืนล้อมอ่าวไทย และเกิดปะทะกันขึ้นที่ปากอ่าวไทย เกาะสีชังจึงเป็นที่ไม่สู้จะปลอดภัยนัก และหลังจาก

¹คู่มือสารรัชกาลที่ 5 ยธ. 8.1/35 การก่อสร้างที่เกาะสีชัง. อ้างอิงจาก ภารดี มหาฉันทน์ “ชลบุรีในประวัติศาสตร์” ใน ร่มเกล้าชาวชล. 2530. หน้า 47.

วิกฤตการณ์ครั้งนั้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนขุนนางที่ร่วมบริหารประเทศต่างมีพระราชภารกิจ และภารกิจทางด้านการเมืองการปกครองที่จะต้องเร่งจัดการเป็นอันมาก รวมทั้งพระราชภารกิจในการเสด็จเยือนต่างประเทศเพื่อกระชับสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศ เพื่อเผยแพร่พระเกียรติและเพื่อความเข้าใจอันดีกับประเทศมหาอำนาจ ประกอบกับเรือพระที่นั่งมหาจักรีเป็นเรือพระที่นั่งขนาดใหญ่ สั่งต่อจากประเทศอังกฤษเสร็จเรียบร้อย และส่งมาถึงประเทศไทยแล้ว และเรือพระที่นั่งมหาจักรีเป็นเรือประเภทเรือยอทซ์โดยสารขนาดใหญ่ มีเครื่องอำนวยความสะดวกในเรือ พร้อมใช้เป็นที่ประทับแรมได้เป็นเวลานาน ๆ การก่อสร้างพระตำหนักและพระที่นั่งที่เกาะสีชังจึงเป็นอันระงับไป ในปี พ.ศ. 2442 มีการก่อสร้างพระราชวังดุสิตขึ้นในกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เรือดอนไม้จากพระที่นั่งมณฑลอุดรตันโรจน์ที่สร้างค้างอยู่บนเกาะสีชังไปสร้างพระที่นั่งใน พระราชวังดุสิต เป็นพระที่นั่งทรงหกเหลี่ยม 2 ชั้น สร้างด้วยไม้สักทั้งหลัง และพระราชทานนามว่า “พระที่นั่งวิมานเมฆ”

5.3 การตัดเส้นทางรถไฟสายตะวันออก ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตัดทางรถไฟสายตะวันออกเป็นทางขนาดกว้าง 1.435 เมตร ถึงแปดริ้ว ระยะทาง 61 กิโลเมตร แล้วเสร็จเปิดการเดินรถได้เมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2450 ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้แปลงขนาดเป็นทางกว้าง 1 เมตร แล้วสร้างต่อจากฉะเชิงเทราไปเชื่อมกับรถไฟกัมพูชาที่ตำบลคลองลึก อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว การก่อสร้างได้รับความร่วมมือจากหน่วยทหารช่างในการวางรากจากฉะเชิงเทราถึงปราจีนบุรี

5.4 อลงกรณ์เจดีย์และสถูปพระนางเรือล่ม พ.ศ. 2417 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสอุทยานแห่งชาติน้ำตก พรีว ในเขตเทือกเขาสระบาป ตำบลพรีว อำเภอแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ทั้งสองพระองค์ทรงโปรดความงามและธรรมชาติของน้ำตกพรีวมาก เมื่อสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์สิ้นพระชนม์ชีพเนื่องจากเรือพระประเทียบล่ม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาจันทบุรีสร้างเจดีย์ทำด้วยศิลาแลง มีชื่อว่า “อลงกรณ์เจดีย์” และ “สถูปพระนางเรือล่ม” ซึ่งมีลักษณะเป็นปรางค์เพื่อเป็นที่บรรจุพระอังคาร²

¹เดิมอยู่ในจังหวัดปราจีนบุรี

²หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดจันทบุรี. เอกสารประกอบการประชุมประจำปีของสมัชชาองค์กรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น ครั้งที่ 6. 2541. หน้า 211.

3.3 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ (รัชกาลที่ 9) พ.ศ. 2453 – พ.ศ. 2500 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกของประเทศไทย และของทวีปเอเชียที่ทรงได้รับการศึกษาตามแบบยุโรป เป็นนักเรียนไทยรุ่นที่ 2 ที่เดินทางไปศึกษาวิชาการ ณ ทวีปยุโรป เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ทรงสร้างความเจริญให้แก่ประเทศไทย โดยมีพระราชกรณียกิจที่สำคัญ ได้แก่ การบำรุงกำลังรบ การปลูกใจให้พลเมืองรักชาติ และการส่งทหารอาสาไป ราชการสงครามในทวีปยุโรป ในส่วนของภาคตะวันออก ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีประวัติเกี่ยวข้องกับที่สำคัญคือ

3.3.1 การสร้างฐานทัพเรือที่สัตหีบ สัตหีบเดิมอยู่เขตปกครองของเมืองบางละมุง ตั้งอยู่ริมฝั่งทะเลส่วนล่างสุด (ชายธง) ของชายฝั่งทะเล ส่วนของจังหวัดชลบุรี ลักษณะภูมิประเทศเต็มไปด้วยภูเขา อ่าวใหญ่ และเกาะใหญ่น้อย เคยใช้เป็นที่จอดพักเรือรบในเวลาฝึกซ้อมทางทะเล พ.ศ. 2457 เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จทอดพระเนตรการซ้อมรบทางทะเลที่ตำบลสัตหีบ โดยเรือพระที่นั่งจักรีทรงพิจารณาลักษณะภูมิประเทศของสัตหีบแล้วเห็นว่าเหมาะสมแก่การจัดตั้งเป็นฐานทัพเรือ เพราะสามารถจอดพักเรือได้เป็นจำนวนมาก การพิจารณาสถานที่สำหรับก่อสร้างฐานทัพเรื่อนั้น สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ทรงสนพระทัยภูมิประเทศของสัตหีบว่า มีชัยภูมิเหมาะสมสำหรับเป็นฐานทัพเรือที่สุด ดังปรากฏในหนังสือกราบบังคมทูลของ พระองค์ว่า ...สัตหีบเป็นสถานที่ที่

1. อยู่เป็นสถานกลางของอ่าวสยาม
2. เป็นคั่นทางของ Vital Point คือแม่น้ำเจ้าพระยา
3. น้ำลึกพอที่เป็นอ่าวเรือใหญ่ หรือที่ฝึกซ้อมยิงคอร์ปัสได้
4. มีเกาะต่าง ๆ เป็นที่กำบังสำหรับเล็ดลอดออกทำการยุทธวิธีด้วยเรือเล็กได้สะดวก
5. ที่บนบกไม่ได้ตกเป็นสิทธิขาดของผู้ใด โดยทรงพระกรุณาให้เทศบาลหลวงห้ามได้ เป็นพระคุณแก่ทหารเรือยิ่ง
6. ทางบกมีทางติดต่อกับรถไฟสายปราจีน ได้สะดวกไม่ต้องกลัว isolation
7. โดยข้อ 6 นั้นเองอาจติดต่อกับกำลังทหารบก และเป็นปีกหนึ่งของกองทัพบกฝ่ายตะวันออกได้สะดวก
8. เป็นที่ฝึกหัดทางทะเลได้ตลอดทั้งสองมรสุม โดยเป็นกำบังมิดชิด

ดังนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เทศาภิบาลหวงห้ามไว้ที่สกัดหีบให้แก่กองทัพเรือเพื่อสร้างเป็นฐานทัพเรือต่อไป¹

3.3.2 อาคารเจ้าพระยาอภัยภูเบศร พ.ศ. 2452 เจ้าพระยาอภัยภูเบศร (ชุ่ม อภัยวงศ์) ได้จ้างเหมาบริษัทโฮวาร์ด เซอร์สกิน เพื่อสร้างอาคารเจ้าพระยาอภัยภูเบศร มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นที่ประทับแรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หากเสด็จมณฑลปราจีนอีก หลังจากเสด็จครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2451 แต่พระองค์เสด็จสวรรคตเสียก่อน ในพ.ศ. 2453 ไร่ที่ติดตาม ดึกหลังนี้ก็ยังคงใช้เป็นที่ประทับแรมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2455 รวมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์อีกหลายพระองค์ คราวเสด็จมณฑลปราจีน โดยที่เจ้าพระยาอภัยภูเบศรไม่เคยใช้ตึกหลังนี้เป็นที่พำนักส่วนตัวเลยตราบนานหลายปี ใน พ.ศ. 2465 อาคารเจ้าพระยาอภัยภูเบศรก่อสร้างขึ้นตามรูปแบบศิลปะบาโรก (baroque) ของยุโรป เป็นอาคารแบบสองชั้น มีมุขค้ำหน้า ตรงกลางเป็นโดม ผนังด้านนอกมีลายพุดกษาปณ์ประดับซุ้มประตูและหน้าต่าง การเบี่ยงมุมหลังคาใช้กระเบื้องจากอิตาลี จึงเข้ากับรูปแบบของสถาปัตยกรรมได้เป็นอย่างดี หลังจากการถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยาอภัยภูเบศรตึกหลังนี้ก็ตกเป็นของตระกูลอภัยวงศ์ และเมื่อหลานสาวของเจ้าพระยาอภัยภูเบศรได้รับการสถาปนาเป็นพระนางเจ้าสุวัทนาพระราชเทวีในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตระกูลอภัยวงศ์จึงได้ถวายกรรมสิทธิ์ในอาคารเจ้าพระยาอภัยภูเบศรตลอดจนบ้านและที่ดินบริเวณโดยรอบให้กับพระนางเจ้าสุวัทนา ต่อมาในปี พ.ศ. 2480 เมื่อพระนางเจ้าสุวัทนาฯ จะโดยเสด็จเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไปประทับที่ประเทศอังกฤษ จึงประทานที่ดินและสิ่งปลูกสร้างทั้งหมดนั้นแก่มณฑลทหารบกที่ 2 จังหวัดปราจีนบุรี เพื่อใช้เป็นสถานพยาบาลสำหรับทหารและประชาชนทั่วไป และต่อมาได้โอนมาเป็นของกระทรวงสาธารณสุข และเป็นโรงพยาบาลประจำจังหวัดปราจีนบุรี

3.3.3 การไปรษณีย์โทรเลข พ.ศ. 2458 ก่อสร้างอาคารที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขที่ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นอาคารแบบตะวันตกรูปแบบทรงเรือนปั้นหยาชั้นเดียว ณ ศูนย์กลางการปกครอง มณฑลปราจีน ได้ก่อให้เกิดการติดต่อสื่อสารได้สะดวกรวดเร็ว หนังสือราชการได้ถึงจุดหมายปลายทางเร็วขึ้น โดยทางราชการจัดให้มีคนเดินหนังสือประจำตามหัวเมืองสำคัญ ๆ คนเดินหนังสือซึ่งเรียกว่า “คนเร็ว” มีหน้าที่ส่งหนังสือ โดยเฉพาะส่วนแบ่งอาณาเขตสำหรับส่งหนังสือ มีอาณาเขตส่งหนังสือกว้างขวางมากขึ้นกว่าเดิม

¹การดี มหาจันทร์. “ชลบุรีในประวัติศาสตร์” ใน ร่มเกล้าชาวชล. 2530. หน้า 55.

3.3.4 การสลายตัวของอิทธิพลตะวันตก พ.ศ. 2475 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

● พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นระบอบประชาธิปไตย นับเป็นก้าวสำคัญที่ทำให้ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย (modernization) เพื่อให้ทัดเทียมกับอารยประเทศอื่น ๆ และนับเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ตอบรับกับการเปิดประเทศ ในปี พ.ศ. 2398 ตามเงื่อนไขยินยอมรับการค้าเสรีตามสนธิสัญญาบาวริง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจครั้งสำคัญที่ไม่เคยมีมาก่อน กล่าวคือ ระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัว หรือยังชีพต้องหลีกเลี่ยงให้กับระบบเศรษฐกิจการค้าเสรี หรือเศรษฐกิจที่ใช้เงินตรา อย่างไรก็ตามแม้ว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็น “ระบอบประชาธิปไตย” มีผลต่อแนวความคิด และวิธีการของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเป็นอันมาก โดยเฉพาะเพื่อการยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชน แต่ประเทศไทยในขณะนั้นได้รับผลกระทบ 2 ครั้ง คือ พ.ศ. 2469 ครั้งแรกภาวะเศรษฐกิจโลกที่เริ่มตกต่ำ (world depression) และครั้งสอง พ.ศ. 2485 – 2487 ภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 และสงครามมหาเอเซียบูรพา กองทัพญี่ปุ่นได้เดินทัพผ่านไทยและฝ่ายพันธมิตรได้ทิ้งระเบิดกรุงเทพฯ สงครามได้สร้างความเสียหายโดยตรงต่อการพัฒนาประเทศ และได้ทำให้ชาวต่างประเทศต้องหนีภัยสงครามออกนอกประเทศ อิทธิพลทางการค้าและอุตสาหกรรมของชาวตะวันตก ซึ่งมีอยู่มากตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ลดลงไปมากตั้งแต่ต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ในที่สุดต้องสลายตัวไปพร้อมกับสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้

3.5.5 เส้นทางเดินทัพของญี่ปุ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดปราจีนบุรีและจังหวัดนครนายก

● นครนายกในระยะแรกของสงครามโลกครั้งที่ 2 ถูกใช้พื้นที่เป็นเส้นทางผ่านที่สำคัญของกองทหารญี่ปุ่นเพื่อเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ตามนโยบายเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นที่ได้ลงนามเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2484¹ และกำหนดให้กองทัพที่ 15 ส่งกองพลรักษาพระองค์เป็นกำลังหลัก เคลื่อนที่เข้าสู่ประเทศไทยทางด้านรัฐประเศตอนเที่ยงคืนของวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2484 พล.ท.นากามูระได้เดินทางไปสำรวจภูมิประเทศยังจังหวัดนครนายก โดยใช้เส้นทางศรีโสภณ – อัญประเทศ – ปราจีนบุรี – กรุงเทพมหานคร รวมระยะทาง 300 กิโลเมตร การเข้ามาของกองทหารญี่ปุ่นเข้ามาในลักษณะกองกำลังแบบเร่งรีบ มีการแวะพักที่นครนายกชั่วคราวตามโรงเรียนและวัด และมีการเข้ามาเรื่อย ๆ เป็นระลอกประมาณ 200 กว่าคน โดยมีม้าประมาณ 30 ตัว และรถบรรทุกทหาร โดยไม่มีการเดินมาด้วยเท้า ทหารจะขึ้นรถบรรทุกและมีปืนใหญ่ครั้งละ 3 กระบอก มีหลักฐานปรากฏว่าในเดือนเมษายน

¹ กองวิชาประวัติศาสตร์ ส่วนการศึกษาโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า. ประวัติศาสตร์เมืองนครนายก. 2539. หน้า 185.

พ.ศ. 2486 พล.ท.นากามูระ ได้เดินทางไปสำรวจภูมิประเทศโดยเฉพาะเมืองนครนายก มีสภาพที่เหมาะสมทางยุทธศาสตร์ สามารถเข้าถึงได้ง่าย โดยการรวบรวมสิ่งอุปกรณ์การส่งกำลังบำรุงไว้ที่นี้ผ่านเส้นทางน้ำซึ่งสามารถไปออกยังปราจีนบุรี' นับแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2486 เป็นต้นมา จังหวัดนครนายกโดยเฉพาะอำเภอเมือง อำเภอปากพลี และอำเภอองครักษ์ โอนไปขึ้นกับจังหวัดปราจีนบุรี ส่วนอำเภอบ้านนา ให้รวมอยู่กับจังหวัดสระบุรี และในเขตพื้นที่จังหวัดปราจีนบุรี ได้ถูกกำหนดให้เป็นเขตหวงห้ามของคนต่างด้าว คงมีทหารญี่ปุ่นเดินทางผ่านไปมาและประจำอยู่บ้าง เพื่อ การสื่อสารทางราชการ

3.3.6 **สู่การเป็นอารยประเทศตามนโยบายชาตินิยม** จอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งมีนโยบายชาตินิยมได้มีบทบาททางการเมืองอยู่ยาวนาน คือ ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีใน 2 ช่วง คือ ช่วงแรกตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2481 ถึง พ.ศ. 2487 และช่วงหลังตั้งแต่ปี พ.ศ. 2491 ถึง พ.ศ. 2500 ในช่วงแรกนั้น นอกจากรัฐบาลได้พยายามสร้างกองทัพให้เข้มแข็งแล้ว ที่สำคัญคือ “ได้พยายามสร้างชาติทางด้านวัฒนธรรม” ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางประเพณีและ วัฒนธรรมไทยหลายประการ โดยเฉพาะ พ.ศ. 2485 มีการจัดตั้ง “สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ” เพื่อดูแลทางด้านความประพฤติและขนบธรรมเนียม และได้รวมสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมไว้ด้วย และได้กำหนดให้ประชาชนใช้เวลาว่างในตอนค่ำไปทางด้านศิลปกรรม นอกจากนั้น ในหลักการบริหารประเทศของคณะราษฎรจะให้ประชาชนมีสิทธิเสมอกัน พร้อมทั้งมีเสรีภาพและมีการศึกษาเต็มที่ ตลอดจนให้มีวัฒนธรรมทัดเทียมอารยประเทศ เพื่อจะสามารถรักษาเกียรติศักดิ์ความเป็นเอกราชของชาติไว้นั้น ปรากฏว่า ระหว่างปี พ.ศ. 2476 – 2479 รัฐบาลสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม มีนโยบายในการพัฒนาการศึกษาของทุกระดับชั้น ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค มีการขยายการศึกษาภาคบังคับไปทั่วทุกตำบลตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 ในส่วนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระยะเวลาดังกล่าวมีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง คือ

1. จัดตั้งวิทยาลัยวิชาการศึกษาบางแสน (ว.ศ.บางแสน) พ.ศ. 2497 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลฯ ได้จัดตั้งวิทยาลัยการศึกษา เพื่อสอนวิชาครูให้ถึงขั้นปริญญา เริ่มต้นด้วยการยกฐานะ โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูงที่ซอยประสานมิตรเป็นวิทยาลัย ต่อมาได้จัดตั้งวิทยาลัยวิชาการศึกษาอื่น ๆ ในทำนองเดียวกัน ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค พ.ศ. 2498 ฯพณฯ จอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี และพลเอกมังกร พรหมโยธี เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

กองวิชาประวัติศาสตร์. ส่วนการศึกษาโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า. ประวัติศาสตร์เมืองนครนายก. 2539. หน้า 186.

ได้ขยายวิทยาเขตวิทยาลัยวิชาการศึกษาไปที่บางแสน ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองจังหวัดชลบุรี เพื่อให้สามารถตอบสนองต่อนโยบายการกระจายการศึกษาออกจากส่วนกลาง ซึ่งถือว่าเป็นสถานศึกษาระดับอุดมศึกษาแห่งแรกของประเทศไทยที่ตั้งอยู่ในส่วนภูมิภาค เหตุผลสำหรับการขยายการศึกษาระดับอุดมศึกษาออกมาสู่บางแสนเป็นแห่งแรก เพราะคณะผู้บริหารในสมัยนั้น เห็นว่าบางแสนอยู่ในทำเลที่เหมาะสม กล่าวคือ ไม่ไกลจากจังหวัดพระนครซึ่งเป็นแหล่งวิชาการมากนัก สามารถถ่ายเทบุคลากรได้สะดวก ประการหนึ่ง กับอีกประการหนึ่ง บางแสนเป็นศูนย์กลางของสถานที่พักผ่อนตากอากาศที่มีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในสมัยนั้น ซึ่งจะสามารถดึงดูดนิสิต นักศึกษาให้มาศึกษาต่อ ณ สถานศึกษาแห่งนี้ และที่สำคัญก็คือ บางแสนเป็นจุดสกัดกั้นที่เหมาะสมที่สุดที่จะรับเยาวชนในภาคตะวันออก มิให้หลั่งไหลเข้ามาศึกษาต่อในพระนคร¹

พ.ศ. 2499 วิทยาลัยวิชาการศึกษาบางแสนได้จัดสร้างอาคารสำเร็จเรียบร้อย 3 หลัง คือ 1. อาคารอำนวยการ 2. หอพักนิสิตชาย 3. หอพักนิสิตหญิง มีถนนคอนกรีตเชื่อมติดต่อกันทุกหลัง จัดระบบน้ำและไฟฟ้า และสร้างโรงอาหารชั่วคราวในปีเดียวกัน สภาวิชาการศึกษาได้อนุมัติให้วิทยาลัยวิชาการศึกษา บางแสน เป็นสถานที่สำหรับประสาทปริญญาบัตรและอนุปริญญาบัตรแก่นิสิตที่สำเร็จการศึกษาจากวิทยาเขตประสานมิตร และอนุปริญญาบัตรแก่นิสิตที่สำเร็จการศึกษาจากวิทยาเขตประสานมิตร พิธีนี้ได้จัดขึ้นเมื่อวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2499 โดยมี ฯพลฯจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เป็นประธาน จึงกล่าวได้ว่า วิทยาลัยวิชาการศึกษา บางแสน เป็นสถานศึกษาแห่งแรกในส่วนภูมิภาค ที่ได้ประกอบพิธีประสาทปริญญา และจัดการศึกษาถึงระดับอุดมศึกษา

2. อาคารสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ รัฐบาลสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม มีนโยบายในการบริหารประเทศแบบชาตินิยม ดังนั้น เพื่อตอบสนองความต้องการ สถานที่ทำงานของหน่วยงานราชการ และรัฐวิสาหกิจ และเชิดชูเอกลักษณ์ของชาติตามนโยบายรัฐนิยม รัฐบาลได้ส่งเสริมรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเริ่มปรากฏให้เห็นได้ทั่วไปในช่วงปลายปี พ.ศ. 2490 โดยเฉพาะอาคารทางราชการ เช่น ศาลากลางจังหวัด ได้แก่ ศาลากลางจังหวัดปราจีนบุรี และโรงแรมองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (อสท.) ปัจจุบันคือ โรงแรมบางแสนบีชรีสอร์ท และเป็นต้นแบบอาคารไทยประยุกต์ของอาคารราชการในจังหวัดอื่น ๆ ของภาคตะวันออกด้วย โดยมีกรมโยธาเทศบาล หลวงบูรกรรมโกวิท อธิบดีกรมโยธาเทศบาลได้พยายามสนับสนุนความผันทางการเมืองของจอมพล ป.พิบูลสงครามให้เป็นความจริง ด้วยสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของชาติ ในทำนอง

¹ประเทิน มหาจันทร์. "ก่อนจะเป็นมหาวิทยาลัยบูรพา" ใน *ดนตรีไทยอุดมศึกษา*. 2539. หน้า 63.

เดียวกับ อัลเบิร์ต สเปียร์ (Albert Speer) สถาปนิกของจอมเผด็จการฮิตเลอร์ และผู้ได้สร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมแบบนีโอ-คลาสสิกที่แสดงถึงพลังแห่งอำนาจ¹

3. พระพุทธมงคลนิมิตต์ พ.ศ. 2499 จอมพล ป.พิบูลสงครามได้วางศิลาฤกษ์สร้างพระพุทธรูปบูชาในสมัยกึ่งพุทธกาลที่มีขนาดใหญ่องค์หนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ณ วัดธรรมนิมิตต์ ตำบลบ้านสวน อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี เป็นพระพุทธรูปปางประทับเรือขนาดสูงประมาณ 32 เมตร และเป็นพระพุทธรูปประจำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลงานออกแบบของอาจารย์ประภักดิ์ บัวบุศย์ ได้ดำเนินการก่อสร้างเรื่อยมาแต่ก็ยังไม่สำเร็จ ต่อมาสมัยจอมพลประภาส จารุเสถียร เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยได้สั่งให้นายดำรง สุนทรสารทูล ผู้ว่าราชการจังหวัดชลบุรี สร้างพระพุทธรูปองค์ใหม่ครอบองค์เดิม ซึ่งยังสร้างไม่เสร็จ การสร้างพระพุทธมงคลนิมิตต์องค์ใหม่ครอบองค์เดิมมีโครงการจะสร้างแบบทิวมาฮาล คือ มีสระน้ำให้มองเห็นเงาขององค์พระอยู่ในน้ำ และมีหอโดมทั้ง 4 ด้าน แต่โครงการที่จะสร้างทั้งหมดได้เสร็จสิ้นเพียงครึ่งเดียว เพราะมีเหตุการณ์ทางการเมือง 14 ตุลาคม 2516 เกิดขึ้น

4. วังสวนบ้านแก้ว สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ได้เสด็จนิวัติสู่ประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2492 และเสด็จพระราชดำเนินมาประทับ ณ พระราชวังสระประทุม เนื่องจากรัฐบาลยังไม่ได้ถวายคืนวังสุโขทัย ต่อมา มีพระราชดำริที่จะประทับในท้องถิ่นสงบเงียบ และสามารถปลูกต้นไม้ได้ พลตรีหม่อมทิววงศ์ถวัลย์ศักดิ์ เลขาธิการสำนักพระราชวัง ได้ถวายคำแนะนำให้ทรงเลือกเชียงใหม่ หรือจันทบุรี พระองค์จึงได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรในพื้นที่ทั้งสอง ทรงเห็นว่าเชียงใหม่ไกลกรุงเทพฯ มาก หากมีพระราชมารดาที่กรุงเทพฯ จะเสด็จพระราชดำเนินไม่สะดวก พระองค์จึงสนพระราชหฤทัยจังหวัดจันทบุรี ซึ่งมีธรรมชาติงดงาม เงียบสงบ และไม่ไกลจากตัวเมืองนัก เมื่อเสด็จพระราชดำเนินมาถึงบริเวณเขาไระยา ก็ทรงโปรดสถานที่แห่งนี้นั่นที่ "...เมื่อท่านเห็นที่ดินบริเวณนี้ซึ่งเป็นป่าทั้งหมด ไม่มีอะไรจนอย่างเดียว

¹วิมลสิทธิ์ ทรายงูรและคนอื่น. รายงานการวิจัยเรื่องพัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของสถาปัตยกรรม: อดีต ปัจจุบัน และอนาคต. 2536. หน้า 46.

²หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดชลบุรี. ข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดชลบุรี. 2541. หน้า 102.

สมเด็จพระโปรดที่ทรงนี้ พอรถแล่นผ่านท่านก็ชี้เลย ท่านว่าเออที่ทรงนี้แหละชอบ ฉันทอยากอยู่ทรงนี้ ให้สืบดูซิว่าเขาจะขายไหม เขาว่ายินดีจะขายให้ก็ทรงซื้อ...”¹

หลังจากนั้น สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ทรงกู้เงินจากธนาคารไปซื้อที่ดินบริเวณสองฝั่งคลองบ้านแก้วจากเจ้าของที่ดินหลายรายรวมได้เนื้อที่ 687 ไร่ และ พระองค์พระราชทานนามที่ดินตามชื่อคลองว่า “สวนบ้านแก้ว” พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยข้าราชการบริพาร มาประทับแรมครั้งแรกเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2493 เมื่อเสด็จพระราชดำเนินถึงสวนบ้านแก้วก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการบริพารกางเต็นท์ โดยมีเต็นท์ของพระองค์อยู่ตรงกลาง เต็นท์ของข้าราชการบริพารและตำรวจวังล้อมรอบ และมีเสาวนีย์ให้หักร้างตงพงเตรียมสร้างที่ประทับชั่วคราวทันที ดำหนักหลังแรกที่ประทับเป็นเรือนไม้ไผ่หลังเล็ก ๆ มุงด้วยจาก เป็นเรือนแบบชาวบ้านในชนบททั่ว ๆ ไป ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ปลูกเรือนแถวเป็นเรือนไม้ไผ่ หลังจากจากล้อมรอบ จากที่ประทับของพระองค์อีก 4-5 หลัง พระองค์ประทับเรือนไม้ไผ่ประมาณ 3 ปี พระองค์ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเรือนไม้หลังเล็ก ๆ 2 หลังเรียกว่า “เรือนเทา” และ “เรือนแดง” และสร้างเรือนแบบบังกะโลอีก 1 หลัง เรียกว่า “เรือนเขียว” สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีประทับเรือนเทา ส่วนเรือนแดงเป็นของผู้ตามเสด็จ เรือนเขียวเป็นของราชเลขาธิการและเป็นที่รับแขกด้วย นอกจากนี้ยังมีสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ อีก เช่น โรงงานทอเสื้อโรงวัว และเส้าไก่อ เป็นต้น ในช่วงกำลังดำเนินการก่อสร้าง “วังสวนบ้านแก้ว” โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสิ่งต่าง ๆ โดยยึดหลักประกันให้มากที่สุด พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ช่างเงินมาสอนข้าราชการทำอิฐ เผาอิฐ เผากระเบื้องมุงหลังคา เนื่องจากอิฐบางบัวทองราคาก่อนละ 2 บาท ทำให้เสียค่าใช้จ่ายมาก ประกอบกับการขนส่งลำบากเพราะต้องลงเรือจากกรุงเทพ” มาขึ้นท่าแฉลบ และต้องขนขึ้นรถบรรทุกมายังสวนบ้านแก้ว ราชเลขาธิการได้สั่งซื้อเครื่องมือ เครื่องบดหินมาจากต่างประเทศ และทำเตาเผาอิฐเอง อิฐที่เผาในวังสวนบ้านแก้วมีสัญลักษณ์เป็นตัวอักษรย่อว่า “สบก.”

พระราชจริยวัตรของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีที่ทรงโปรดในช่วงที่พระองค์ประทับอยู่ที่วังสวนบ้านแก้ว ตำบลท่าช้าง อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี จะเกี่ยวข้องกับการเพาะปลูก เพาะชำ ส่งเสริมอุตสาหกรรม และ พ.ศ.2497 พระองค์ทรงพัฒนาการทอเสื้อจันทบุรี เป็นหัตถกรรมพื้นบ้าน จังหวัดจันทบุรีให้มีคุณภาพ มีสีสันและรูปแบบที่สวยงาม และทรงให้ทำผลิตภัณฑ์จากเสื่อหลายชนิด โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงงานทอเสื่อ ประมาณ 6 ห้อง เนื้อที่เกือบ 1 ไร่ และทรงสอนสตรีในท้องถิ่นเกี่ยวกับการย้อมสีไหมให้สีตก เนื่องจากเสื่อจันทบุรีมีชื่อเสียงอยู่แล้วแต่สีเสื่อยังคง นอกจากนี้สีก็

¹หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดจันทบุรี. เอกสารประกอบการประชุมประจำปีของสมาคมนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น ครั้งที่ 6. 2541. หน้า 128.

ยังจำกัดเฉพาะสีขาว สีเขียว สีแดง สีเหลือง พระองค์ทรงต้องการแก้ไขข้อบกพร่องเหล่านั้นให้มี
คุณภาพและมาตรฐานที่สูงขึ้น ประการสำคัญ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีทรงนำผลิตภัณฑ์เสื้อ
จากฝีมือชาวบ้าน ส่งไปขายและเผยแพร่ทั้งภายในและภายนอกประเทศอีกด้วย